

Zicht

2019 - 4

Tijdschrift voor gereformeerd zicht op politiek en maatschappij

Thema

Cultuurchristendom: waardeloos of waardevol?

6 Belangrijk is dat er mensen zijn die woorden van geloof spreken.

ds. Henk-Jan Prosman

34 Als instrument om een wij/zij-tegenstelling te scheppen, is ze problematisch.

prof. James Kennedy

Cultuurchristendom: waardeloos of waardevol?

1	Cultuurchristendom: waardeloos of waardevol? <i>drs. J.A. Schippers</i>	BLIKOPENER
2	Wij weten niet wat we moeten doen <i>dr. D. Bonhoeffer</i>	BIJBELSTUDIE
8	'Westerse cultuur niet denkbaar zonder christendom' <i>dr. K. van der Zwaag interviewt Yvonne Zonderop</i>	INTERVIEW
16	Het cultuurchristendom van The Crown <i>column door ds. H.J. Prosman</i>	FOCUS
18	Cultuurchristendom: tegenstander of bondgenoot? <i>dr. J.O. van de Breevaart</i>	THEMA
29	Christendom als consumentenkoop? <i>dr. R. Bisschop</i>	KIJK VANUIT DE KAMER
32	Nadere Reformatie nam geen genoegen met cultuurchristendom <i>F. Hazeleger MA</i>	THEMA
38	De zegen van het populisme? <i>G.J. Waaijenberg</i>	THEMA
46	Lokaal cultuurchristendom: een kans of een bedreiging? <i>A.J. Flach MSc</i>	LOKAAL VIZIER
50	Cultuurchristendom als bondgenoot <i>dr. J.O. van de Breevaart & W. Kodde interviewen Benjamin Harnwell</i>	INTERVIEW
61	Steunen op een rietstaf <i>column door P.H. de Jong</i>	BRANDPUNT
62	Nederlanders hebben niet veel affiniteit met cultuurchristendom <i>drs. J.A. Schippers interviewt prof. dr. James Kennedy</i>	INTERVIEW
67	Het volk aan zet? <i>Mw. M. van Heerd</i>	THEMA
77	Cultuurchristendom: waardevol of lege huls? <i>P. Meijers</i>	SGP-JONGEREN
82	Van Ruler: Christendom bereikt hoogste graad in kerstening van de cultuur <i>dr. K. van der Zwaag</i>	POLITIEK KLASSIEK
90	Geloof en Politiek <i>dr. J.O. van de Breevaart, mr. F. van Putten en dr. K. van der Zwaag</i>	BOEKENSCHAP
99	Flirten met Baudet <i>column door mr. D.J.H. van Dijk</i>	PERSPECTIEF

Cultuurchristendom: waardeloos of waardevol?

Op maandag 15 april jl. stond de Notre Dame, de kathedraal van Parijs in brand. Een kerk van 850 jaar oud. Niettegenstaande de strikte scheiding van kerk en staat in Frankrijk en in weerwil van het seculiere en mondaine imago van Parijs, was er geen inwoner te vinden die niet geraakt was door deze brandende kerk.

Daags na de brand zochten verdrietige Parijzenaren steun en troost bij elkaar. President Macron sprak warme woorden: 'De Notre-Dame is onze geschiedenis, onze literatuur, onze verbeelding, de plek waar we al onze grootse momenten hebben beleefd'.

Een rationele protestant zou zeggen: een kerkgebouw is niet meer dan een constructie van stenen, hout, staal en cement. Wordt het onbruikbaar, dan sloop je het en bouw je iets anders. Moet je daar zo emotioneel over doen? Christelijk geloof zit 'm toch niet in stenen, architectuur of kunstschaten? Het gaat toch om het Woord van God en om de mensen die tot geloof (moeten) komen?

De reacties op brandende kerken in Parijs en in Nederlandse dorpen zoals Hoogmade, Limmen en Hoek, tonen dat ook vele niet-gelovigen de kerk van hun stad of dorp waardevol vinden. Ook al zegt het geloof hen niet zo veel, toch blijkt het christendom hun identiteit mee te bepalen. Ze spannen zich in en geven soms gul voor herstel van de kerk. Laten we dit niet als waardeloos wegwimpelen, maar koesteren. En erover in gesprek gaan. Welke betekenis heeft cultuurchristendom voor de samenleving? Kun je er in politieke zin wat goeds en iets positiefs mee bereiken? Is het waardeloos of waardevol? Daarover meer in dit 'kerstnummer' van Zicht.

Typerend voor het Europese landschap zijn de omhoog priemende kerktorens die in haast ieder dorp en elke stad te vinden zijn. Die 'verwijzingen' zou je toch voor geen goud willen missen? Hopelijk geldt dat ook voor de christenpolitici die van tijd tot tijd verwijzen naar Christus en Zijn bevrijdende gerechtigheid.

Jan Schippers, eindredacteur

Beeld omslag: Bertrand Guay / AFP/Getty Images

Wij weten niet wat wij moeten doen, maar onze ogen zijn op U gevestigd. II Kronieken 20 vers 12, Lutherse vertaling

Dietrich Bonhoeffer (1906-1945)

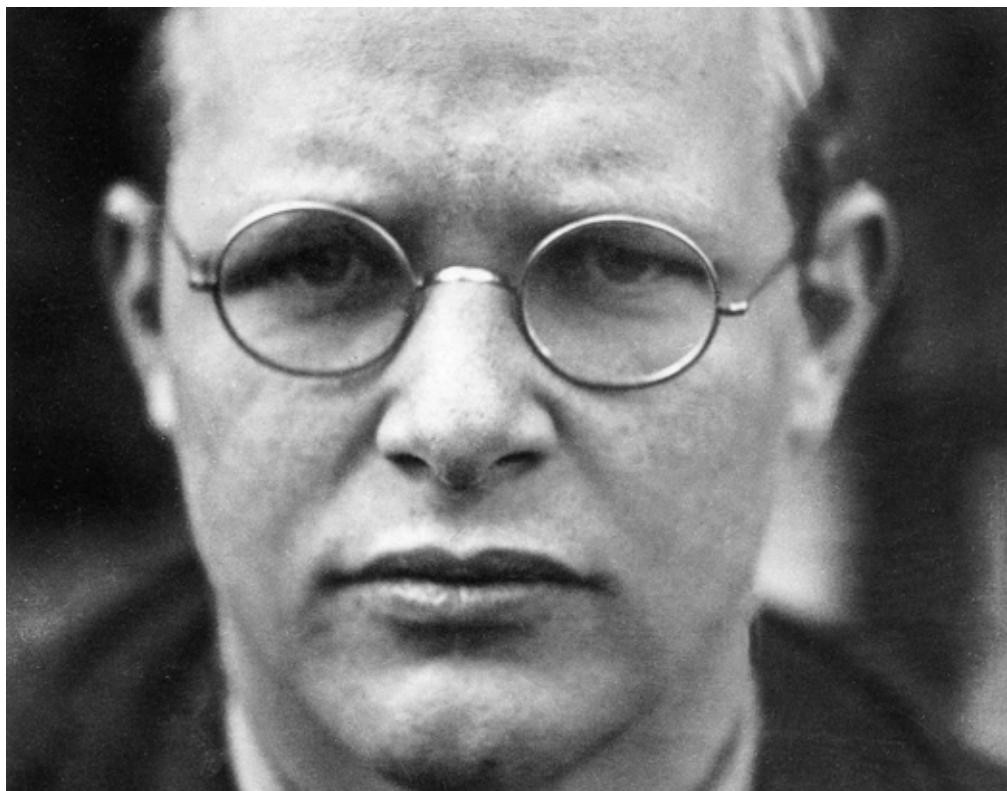
Wij weten niet wat we moeten doen

Ons Bijbelverhaal gaat over een man, de Israëlitische koning Josafat, die door vijanden bedreigd wordt en in een oorlog is verwickeld. Het is dus een strijdbaar mens waarover onze Bijbeltekst spreekt. Hij heeft zijn volk om zich heen verzameld om te overleggen wat te doen. Plannen moeten gesmeed worden. Vastbeslotenheid is van levensbelang. En hij spreekt tot het volk. Maar dan gebeurt er iets heel zeldzaams maar typisch bijbels: de plannen van de koning lopen op niets uit, zijn vastbeslotenheid verandert in moedeloosheid en ootmoed. En daarom eindigt hij met de woorden: 'Wij weten niet wat wij moeten doen, maar onze ogen zijn op U gevestigd.'

WIJ WETEN HET HEUS WEL

Dat is me nogal een strijdkreet, nietwaar? Wij zouden er niet bepaald van onder de indruk zijn als de belangrijkste man van het land op het be-

slissende moment het volk zou trakteren op een uitspraak als: Wij weten niet wat wij moeten doen, maar onze ogen zijn op U gevestigd. Wij zouden zo'n leider onder hoon en spot uit ons midden verjagen. Is dat een programma waar visie uit blijkt? Nee, dan zijn wij vandaag de dag wel iets anders, iets beters gewend. Wij weten heus wel hoe we dat moeten aanpakken. Bij ons veranderen strijdkreten en programma's niet in gebeden, maar het zijn vlammeende woorden die het volk opzweepen in enthousiasme, zodat de banieren wapperen en iedereen zal weten dat het gaat om een goede zaak. Vastbeslotenheid, vastberadenheid en geloof in eigen kunnen; zeker geen moedeloosheid of ootmoed. Omgekeerd worden gebeden tot programma's en bevelen. En natuurlijk moet dan aan het slot van zo'n programma de naam van God worden genoemd. De Heere krijgt ook nog een plek in onze

Dietrich Bonhoeffer

plannen en pleidooien. En als het zover is, dan is ons plan, ons verhaal, ons christelijk program klaar. Zo horen we het graag.

Hoe jammerlijk, armzalig, hoe smadelijk en laf, hoe weinig getuigend van verantwoordelijkheid klinken dan die woorden uit de Schrift: 'Wij weten niet wat wij moeten doen, maar onze ogen zijn op U gevestigd.' Hoe zwak en besluiteloos klinkt deze leider van het volk in vergelijking met onze christelijke sprekers die zo sympathiek en vastberaden overkomen. Hoe langer wij over deze Bijbeltekst nadenken, hoe meer wij dit Woord willen veranderen en corrigeren: Wij weten heus wel wat we moeten doen, en intussen zijn onze ogen ook op U gevestigd. Dat zou al een geweldige vooruitgang zijn.

Hoe zwak en besluiteloos klinkt deze leider van het volk in vergelijking met onze christelijke sprekers die zo sympathiek en vastberaden overkomen.

VERANDERINGEN EN VRAGEN

Het is echter de vraag hoe duur deze vooruitgang is. Want de prijs van de waarheid is hoog, te hoog voor deze vooruitgang. Echter, wij moeten bereid zijn deze prijs te betalen. Tenminste, als wij het gebed van de Bijbelse vorst willen inruilen voor onze strijdbare christelijke leuzen.

RietvelddeJong
accountants en belastingadviseurs

RietvelddeJong
interim consultancy

Burgemeester Uilkensstraat 24
2861 AE Bergambacht
Telefoon: 0182 – 64 54 54
Fax: 0182 – 35 76 55
E-mail: info@rietvelddejong.nl
www.rietvelddejong.nl

UW BEDRIJF IS ONZE ZORG!

VAN LAAR REKLAME | GROOT FORMAAT PRINTS

SCHAAL 1:1 OF GROTER?

ONTWERP & REALISATIE VAN:

- | Autobeleettering | Reklameborden | Gevelreklame |
- | Lichtreklame | Bouwborden | Drukwerk | Reklamezuilen |
- | Promotiekleding | Relatiegeschenken | Groot formaat prints |
- | Presentatiesystemen | Vlaggen- en vlaggenmasten |

VAN LAAR
REKLAME

Belstraat 15 | 3771 AH Barneveld
(T) 0342 - 400 968 | (F) 0342 - 400 469
(E) info@vanlaarreklame.nl | (I) www.vanlaarreklame.nl

sallux
PUBLISHING

'Sallux Publishing' is de uitgeverij van Sallux | ECPM Foundation.

Wij ontwikkelen publicaties op basis van onze studies en studies van onze lidorganisaties. De naam Sallux komt van "zout" en "licht" in het Latijn, en dat is precies wat wij willen brengen! Sallux brengt, door de bijbel geïnspireerde, politieke oplossingen voor Europa door het organiseren van relevante evenementen over politieke onderwerpen die belangrijk zijn voor Christenen. Daarnaast publiceren wij relevante analyses, vooruitstrevende ideeën en beleidsoplossingen. Sallux Publishing boeken zijn wereldwijd beschikbaar via onze eigen online boekenwinkel, en vele externe boekenwinkels online en offline te bestellen. We werken aan een breed scala aan onderwerpen samengevat met de volgende iconen: (Menselijk) leven, Familie, EU (instituten), maatschappij, Economie, Vrijheid, Milieu en globale vraagstukken. Onze publicaties zijn voornamelijk Engelstalig!

Bestel online: sallux.eu/bookstore

Kortingscode: Wij bieden een korting van **10%** met onze speciale European Post (www.europeanpost.co) kortingscode: TEP2019

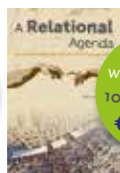

€ 6,00
with TEP2019
10% Discount
€ 5,40

Thoughtful Eating

Door Hannah Eves, Katherine Martin, Andrew Phillips, Peter Redmayne.

Dit boek gaat in op de hoge ecologische en sociale kosten van moderne voedselsystemen en biedt theologische reflecties op de onderling verbonden relaties tussen God, de mensheid en de niet-menselijke schepping.

€ 25,00
with TEP2019
10% Discount
€ 22,50

A Relational Agenda

Bewerkt door Jonathan Tame

Dit boek is een compilatie van vijf rapporten, waarvan er twee het algemene concept van relationeel denken bespreken, terwijl de anderen laten zien hoe het kan worden toegepast op drie hedendaagse kwesties: de noodzaak van monetaire hervorming, de uitdagingen van kunstmatige intelligentie (AI) en de ethiek van beloning.

€ 15,00
with TEP2019
10% Discount
€ 13,50

A Community of Peoples; Europe's values and public justice in the EU

Door Sander Luitwieler

Dit boek biedt een positief, kritisch beeld van de EU. Deze visie combineert het belang van integratie met de gehechtheid aan de culturele diversiteit tussen de lidstaten. Het gaat erom het juiste evenwicht te vinden tussen eenheid en diversiteit. Laat 'verenigd in diversiteit' precies het officiële motto van de EU zijn!

Disclaimer: Sinds 2011 ontvangt Sallux, voor het uitvoeren van haar activiteiten financiële steun van het Europese Parlement. De aansprakelijkheid voor elke communicatie of publicatie door Sallux, in welke vorm en welk medium dan ook, berust bij Sallux. Het Europees Parlement is niet verantwoordelijk inhoudelijke communicatie van en door Sallux.

Het past helemaal bij de situatie waarin wij terecht gekomen zijn, als we zeggen: Wij weten niet wat wij moeten doen, maar onze ogen zijn op U gevestigd. Ik zou haast willen zeggen: deze woorden gelden nu meer dan ooit.

Omdat de man uit de Bijbel toch gelijk heeft en onze volksmenners niet, moeten we die vooruitgang maar niet meemaken. Het is namelijk bezijden de waarheid, een stap te ver. Het is gewoon waar, of liever gezegd: het past helemaal bij de situatie waarin wij terecht gekomen zijn, als we zeggen: Wij weten niet wat wij moeten doen, maar onze ogen zijn op U gevestigd. Ik zou haast willen zeggen: deze woorden gelden nu meer dan ooit.

De grote teloorgang van onze idealen, onze plannen, onze systemen en structuren stelt ons iedere dag voor de vraag: Wat moeten we doen? Dagelijks moeten we besluiten nemen. Kiezen we voor dit of voor dat? Welke koers gaan we varen? Wat doen we wel, wat doen we niet? Alles wat vanzelfsprekend was, staat thans op losse schroeven. Moeten we onze kinderen individualistisch opvoeden of collectivistisch, met gemeenschapszin? Wat mag de overheid wel en wat mag ze niet? Is het huwelijk het een en het al of zijn er andere vormen van samenleven mogelijk? Kortom, hoe moet ik mij als staatsburger gedragen, hoe als echtgenoot? Al deze vragen zijn door de vele veranderingen in de wereld open vragen geworden. Omdat we toch keuzes moeten maken, stellen we onszelf keer op keer de vraag: Wat moeten we toch doen? Wij weten niet wat we moeten doen.

GODS VERBORGEN GEBOD

Maar ook hier zal de christelijke redenaar snel ter plaatse zijn. Hij zegt: pak de Bijbel er maar bij en lees maar. Daar staat toch heel duidelijk: 'Gij zult uw naaste liefhebben als u zelf'? Het gebod van de naastenliefde kennen wij toch allemaal? Maar ook nu moet de nuchtere vraag gesteld worden: Het gebod van de naastenliefde ken ik zeker, maar weten wij werkelijk wat dit gebod betekent? Wat betekent 'Je naaste liefhebben'? Wat betekent dat voor een politicus, die moet kiezen tussen oorlog en vrede? Wat betekent dit voor de opvoeding? Voor het huwelijk? Voor de economie? Voor de zakenman? Wat moeten wij doen? En hoe hebben wij onze naaste lief? Door de zaak uit te breiden en te zorgen voor werkgelegenheid? Wat betekent het voor ons? Betekent het dat wij onze kinderen laten opgroeien in alle vrijheid, of met de nodige restricties? Waarom zou vrijheid te maken hebben met liefde, en restricties en tucht niet? U ziet het, het woord 'je naaste liefhebben' is niet zo duidelijk als het lijkt. Het is geen recept, zo in de trant van: dit moet je doen en dan komt het goed. Heel vaak krijgen we het tegendeel. Doordat wij ons onder dit gebod stellen, ervaren we veel meer de verborgenheid van Gods gebod voor ons, en worden we alleen maar radelozer. We weten het gewoon niet meer. We worden onrustig omdat we wel weten van Gods gebod, maar niet weten of we dit gebod wel goed interpreteren en in praktijk brengen. Het gebod van God is soms helemaal niet zo helder en praktisch. God verbergt Zich met regelmaat voor ons. En wij weten met vrees en beven dat Gods toorn over ons is gekomen. Wij zijn Gods gebod kwijt en het is donker om ons heen. Wij weten niet wat we moeten doen. God heeft Zijn geboden voor ons verborgen, want wij hebben Zijn geboden door de eeuwen heen verduisterd, onschadelijk gemaakt, overtreden, bespottelijk gemaakt. En nu worden

Via het kruis kijken we met nieuwe ogen naar de wereld

we geconfronteerd met honderden menselijke geboden, maar Góds gebod zijn wij kwijt.

WIJ ZIJN RADELOOS

Daar moeten we toch eens bij stil blijven staan. Het is net alsof we in een prachtig landschap zijn beland, met een weids uitzicht, en plotseling worden we overvallen door mist en we zien geen hand meer voor ogen. Het is net alsof we ineens een zonsverduistering meemaken en alles donker, kil en koud is. Wij weten niet wat we moeten doen. Wij zijn radeloos. En hoe meer we vertwijfeld toch beslissingen moeten nemen, hoe meer de radeloosheid toeslaat.

En nu willen we terug, maar de weg terug is geblokkeerd. Dan willen we voorwaarts, maar die weg loopt dood. En zo leven we van moment tot moment onder de vloek van ons eigen handelen en de toorn van de heilige God. En dan horen we

als christen opnieuw de boodschap dat God de wereld voor de tweede keer geschapen heeft. En de werken van die tweede wereld zien er toch wel wat anders uit in vergelijking met de eerste schepping; die tweede schepping heet kruis en opstanding. In het kruis van Christus is de gevallen wereld ten einde gebracht en geoordeeld, met heel haar hebben en houden. Het oordeel van het gericht gaat over al ons doen en laten. De mens, met alles wat hij weet over God en wereld, moet met zijn programma's, plannen en systemen sterven onder Gods oordeel. Maar Christus is opgestaan en met Hem de nieuwe mensheid. God heeft gedaan wat geen mens kon. Hij heeft de mens door de dood tot het leven gebracht. Hij heeft Zijn gebod, dat tot het leven leidt, bekend gemaakt en Zelf vervuld. Hij spreekt: Ik doe het, en niemand anders. Geloof het evangelie!

ZIEN OP CHRISTUS

Dit is Zijn nieuwe gebod, dat wij naar Hem zullen kijken, naar Hem die in de dood het leven, in het kruis de opstanding heeft verwezenlijkt. Wij zijn tot leven gewekt. Wij leven in de genade. Wij zijn geheiligd en gereinigd. Wij zijn gerechtvaardigd. Wij zijn met Christus opgestaan, maar wij weten dat alleen als we naar het kruis kijken, dat wil zeggen: als we weten dat wij dood en onder de toorn liggen, dat wij onheilig en onrein zijn, dat wij weten dat we niet weten wat we moeten doen. Wij zien in deze wereld alleen maar naar het kruis. Wij zien onszelf ook alleen maar als mensen die onder het kruis veroordeeld zijn, als mensen die niet weten wat we moeten doen. Maar we geloven in het kruis in het leven, in de zonde in God, in de verborgenheid in hetgeen openbaar is, in het verborgen gebod in het gebod dat bekend is. Wij weten niet wat wij moeten doen, maar onze ogen zijn gevestigd op U, op de opgestane Heere. Wij weten niet wat we moeten doen, en we staan hier als vervloekten onder het kruis. Onze wegen zijn doodgelopen. Maar onze ogen zijn gericht op U, U die in het gericht en de genade, in het kruis en de opstanding God blijft en Uw gebod tot gelding brengt, of de wereld erop stuk breekt of niet. Wij zijn gericht op U, niet als mensen die uiteindelijk wel weten wat zij moeten doen, maar als mensen die het helemaal niet meer weten. Wij weten alleen dat de Heere zonden vergeeft en genadig is, dat we geen vaste grond onder de voeten hebben. Maar we weten ook dat we vastgehouden worden, ook al is de afgrond diep. Wij weten dat Gods wegen en Gods gebod in deze wereld verborgen zijn onder het kruis, maar dat ze openbaar worden in Gods koninkrijk.

TOON ONS HET LICHT VAN UW OPSTANDING

En nu gaan we naar huis, naar ons werk: arbeiders, ambtenaren, kooplieden, studenten, predi-

kanten. We gaan naar huis, naar onze arbeid, en we weten niet wat we moeten doen. Maar nu weten wij, dat onze arbeid onder het kruis, onder het gericht van Christus staat; dat de bodem waarop we staan onzeker is geworden. Dat wij op deze bodem niet kunnen blijven staan zonder weg te zinken. En daarom moeten we voorwaarts gaan en ons heel goed realiseren dat we niet weten wat we moeten doen, maar dat we de handen niét in de schoot leggen, berusten en wachten tot God tot actie overgaat. Ons moet het vergaan als de gene die van ijsschots tot ijsschots naar de overkant van het meer springt. Nergens mogen we uitrusten, nergens stilstaan, want anders zakken we weg, in de afgrond. Nauwelijks hebben we gesprongen of we moeten alweer springen en dat gaat maar door; onder ons de afgrond en voor ons – dat weten we – het vaste land. Maar we zien het land nog niet. En toch weten we dat het er is. Onze ogen zijn op U gevestigd, op de vaste grond, het land van Gods onbuigzame geboden, op het Koninkrijk van de nieuwe schepping waar alles duidelijk zal zijn. Laten we niet wegzakken tussen de ijsschotsen, waarop we drijven. Laten we niet blijven zitten in de nevel en de kou. Toon ons, o Heere, in alle duisternis van het kruis, het licht van Uw opstanding, Uw belofte, dat Uw gebod onbuigzaam is. Laten we Gods verborgen gebod liefhebben. En geef ons, o Heere, de hoop, dat wij Uw geboden ooit zullen houden. Wij kinderen van de wereld, mannen en vrouwen van de arbeid, wij verschijnen voor Uw Aangezicht en bidden: Wij weten niet wat we moeten doen, maar op U zijn onze ogen gevestigd. Verberg Uw geboden niet voor ons. Wij weten dat Uw trouw groot is.

Preek (enigszins bewerkt) gehouden op 8 mei 1932 in de Drievuldigheidskerk te Berlijn. Vertaling door dr. L.W. Lagendijk. Ontleend aan de bundel Beter dan het leven. Preken in de crisisjaren, Baarn: Ten Have 2005, pp. 57-64.

Het christendom heeft in veel opzichten de westerse cultuur gestempeld. "Negeren van de erfenis is een enorme vergissing", zegt Yvonne Zonderop, die zichzelf een 'cultuurchristen' noemt.

Dr. Klaas van der Zwaag, redactievoorzitter van Zicht

'Westerse cultuur niet denkbaar zonder christendom'

Vorig jaar verscheen haar boek *Ongelofelijk. Over de verrassende comeback van religie*. Zonderop (1955) is werkzaam als freelance journalist voor de *Groene Amsterdammer* en maakt onder meer deel uit van de begeleidingscommissie van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Zelf is ze ex-rooms-katholiek, maar ze voelt zich wel nauw verbonden met de christelij-

ke cultuur. Zonderop ziet in haar boek een ruimte braak liggen "tussen geloof en uitgesproken ongelooft." Mensen grijpen terug op de joods-christelijke traditie. Ons zelfbeeld en onze moraal zijn door het christendom gevormd. Zonderop: "Het is daarom aan cultuurchristenen zoals ik om in de bres te springen voor de traditie. Het christendom heeft miljoenen mensen in

De ontkerstening heeft burgers beschroomd gemaakt om het onderwerp godsdienst überhaupt te bespreken en een gesprek te voeren over de christelijke erfenis in onze cultuur.

onze omgeving zo'n 1500 jaar geïnspireerd. Hoe zouden we die erfenis in vijftig jaar kunnen verliezen?"

UITTOCHT

Eind jaren zestig is de grote uittocht uit de kerk begonnen, en die is eigenlijk niet meer opgehouden, zo schrijft Zonderop. "Nederland seculariseerde snel, heftig en massaal. Zelfs nu, vijftig jaar later, ervaart de generatie die toen het voortouw nam haar stap als een opluchting en bevrijding van een knellend juk." Er brak een tijdperk aan vol economische groei, persoonlijke vrijheid en optimisme. Zelfbeschikking werd het nieuwe ideaal.

Maar we zijn in een geestelijk niemandsland terechtgekomen, aldus Zonderop. Pas de laatste jaren groeit het besef dat met dit radicale afscheid wel degelijk iets belangrijks verloren is gegaan. Sinds de kerk is weggefallen uit het sociale leven, kan het seculiere leven kil en eenzaam aanvoelen, aldus de journaliste. "We beroofden onszelf van een culturele context waarmee velen zijn opgegroeid. Daarmee is een mogelijkheid tot identificatie weggefallen, terwijl daar in tijden van verandering juist zo veel behoefte aan bestaat. De kerk stond voor een waardengemeenschap die sociale bescherming bood. Waar is die gebleven?"

Er is een sfeer van cultuurrelativisme ontstaan. Met name D66 heeft zich volgens Zonderop ingespannen om met wetsvoorstellen het ene na het andere restje christelijke erfenis op te ruimen uit het publieke domein. Met het beroep op de christelijke erfenis raken de populistische partijen een snaar, al zijn zij zelf "niet belijdend", noch hun aanhang. Het "naargeestige" van populistische partijen zoals Geert Wilders, is echter dat zij moslims de schuld geven van het verdwijnen van een christelijke cultuur. De ontkerstening heeft burgers beschroomd gemaakt om het onderwerp godsdienst überhaupt te bespreken en een gesprek te voeren over de christelijke erfenis in onze cultuur.

Zonderop: "Is het taboe op religie daadwerkelijk zo groot geworden dat we een culturele erfenis liever laten kapen door een bedenkelijke stroming dan er zelf een serieus gesprek over te voeren? De ban op geloof en spiritualiteit als maatschappelijk thema maakt ons blind voor belangrijke politieke en culturele gevoeligheden. De tijd is rijp voor een gesprek over onze christelijke erfenis en haar doorwerking in de cultuur." Omdat moderne burgers zo weinig weten van religie en deze uit het publieke domein hadden geweerd, kregen onkunde en vooroordeel ruim baan. Onder het mom van vrijheid van meningsuiting is er een lawine aan beledigingen over moslims uitgestort waar de honden geen brood van lusten, aldus Zonderop.

GEEN DEFINITIE

Zonderop heeft eigenlijk geen definitie van cultuurchristendom, zegt ze in restaurant *De Nieuwe Poort* in de Amsterdamse Zuidas. Bij binnenkomst begroet ze hartelijk ds. Ruben van Zwieten van de Stichting Zingeving Zuidas, die net haar pad kruist. Zonderop zat ooit met hem in het bestuur van de stichting.

Zonderop: "Mijn ervaring met definities is dat je dingen eerder uitsluit dan insluit. Mensen verstaan heel verschillende dingen onder cultuurchristendom, net als onder religie. Wetenschappers wereldwijd zijn er nooit in geslaagd een definitie te geven waarin iedereen zich kan vinden. Het christendom als zodanig is veelvormig, nooit eenduidig. Als mensen zeggen: ik ben een cultuurchristen, dan claimen ze op hun eigen manier die erfenis. De term is echter niet van één groep of één persoon. Het hele idee van christendom is misschien meer een maatschappelijk en politiek dan een religieus begrip."

Ook de term joods-christelijke traditie wordt steeds meer gebruikt, schrijft u in uw boek.

"Deze term is van begin af aan een politiek begrip geweest. In de jaren dertig van de vorige eeuw werd zij gehanteerd door de Amerikaanse president Roosevelt om Amerikanen te overtuigen mee te vechten tegen de nazi's. De Joden zijn onze broeders, zei hij, ze behoren tot de joods-christelijke traditie. In de jaren dertig werd de naam dus gebruikt om solidariteit te scheppen tussen Joden en christenen. In de jaren vijftig werd de term omgekeerd gehanteerd, om je van de ander te onderscheiden. Joods-christelijk werd steeds meer een conservatief begrip. Het werd gebruikt om het onderscheid aan te geven met bijvoorbeeld de toenmalige Sovjet-Unie en de landen achter het IJzeren Gordijn."

Na de val van de Berlijnse Muur, kwam Bolkestein in de jaren negentig opnieuw met het christendom op de proppen, aldus Zonderop. "In de jaren tachtig had de VVD elke verwijzing naar het christendom als inspiratiebron uit zijn beginselprogramma gehaald. Bolkestein vroeg zich af of de partij dit toch niet te snel had gedaan. Zijn geluid was aanvankelijk tegen dovenmansoren gericht. Maar nu wordt de term

'joods-christelijk' internationaal geclaimd, niet alleen door Wilders, Baudet, maar ook in België, in Oost-Europa, bijvoorbeeld door Orban, of in Zuid-Duitsland. Wilders gebruikte de term vooral om zich te onderscheiden van de islam. Bolkestein had het niet over de islam, en ook niet over het jodendom. Wilders belangrijkste punt is eigenlijk alleen maar moslims verdacht maken en kwetsen."

Kunt u de term joods-christelijke traditie ook gebruiken voor cultuurchristendom, in de zin dat het christendom de cultuur heeft gestempeld?

"Het is een dubbele beweging: het christendom stempelt de cultuur, maar tegelijkertijd maken de gelovigen hun christendom. Religie heeft per definitie culturele trekken. Het katholicisme in Spanje is anders dan het katholicisme in Nederland, om maar een voorbeeld te noemen. Dat heeft te maken met de volksaard. Wij hebben hier een veel calvinistischer katholicisme dan in Spanje, waar ze veel meer doen met heiligen. Dus religie is niet iets monolithisch, iets vaststaands. Religie gaat altijd een relatie aan met de cultuur en de beïnvloedt die."

Tegenwoordig is het zo: als je wilt geloven, oké, maar val mij er niet mee lastig. Daarmee ontstaat de opvatting dat religie iets privaats is. Maar dat is een vergissing, want religie heeft altijd een maatschappelijke component, per definitie.

Ongelooflijk, boek van Yvonne Zonderop

Is dat een zegenrijke invloed?

"Ik zou die term zo niet gebruiken. Ik zeg: die invloed is er gewoon, kijk maar naar de feiten. Wat het probleem is - en daarom ben ik het boek gaan schrijven -, dat we dit allemaal vergeten zijn. Een hele generatie heeft religie alleen nog maar gezien als iets dommigs, ouderwets, iets met dogma's en de kerk, iets waar we ons gelukkig aan kunnen onttrekken. Dus, weg ermee. Tegenwoordig is het zo: als je wilt geloven, oké, maar val mij er niet mee lastig. Daarmee ontstaat de opvatting dat religie iets privaats is. Maar dat is een vergissing, want religie heeft altijd een maatschappelijke component, per definitie."

Gaat het dan fout met de cultuur als je de christelijke invloed negeert?

"Ik wil wegblijven van de oordelen. Maar je ziet nu dat het een vergissing is om religie af te doen als iets louter persoonlijks. Er komen weer personen en partijen op die de lege publieke ruimte claimen: Wilders, Baudet, moslims, orthodoxe joden. Mensen die overtuigd zijn, handelen daar nu eenmaal naar. Dat is logisch. De terugkeer van religie in het publieke domein kon je bij wijze van spreken voorspellen."

U spreekt ook van een spiritueel vacuüm

"Bijna alle religies en ideologieën zijn weggevalen uit het publieke domein. Sinds dat is gebeurd, zijn we overgeleverd aan een combinatie van marktdenken, toezicht- en controlezucht, zonder enige spirituele dimensie. Neem bijvoorbeeld de sociaaldemocratie. Die was oorspronkelijk een bevlogen culturele beweging, met strijdliederen, poëzie. Die beweging had een spirituele, geestelijke kant. Dat is allemaal verdwenen. We zijn heel rationalistisch geworden."

Zegenrijk dus niet een goed woord, positieve effecten dan?

"Veel mensen weten niet hoe belangrijk de erfenis van het christendom is voor de westerse cultuur en moraal. In Nederland is er radicaal afscheid genomen van die erfenis. Dat is het gevolg van de ontzuiling, die volgde op een lange periode van enorme verzuiling, waarbij iedereen in zijn of haar eigen wereldje zat en weinig contact had met andersdenkenden. In Zweden heb je de staatskerk, in Engeland zit de aartsbisshop van Canterbury in het Hogerhuis. Daar is het geloof onderdeel van het nationale besef. In Nederland hebben wij ons gericht op het onderhoud van onze eigen zuil. Er was niemand die zich bekommerde om het geheel. Iedereen zat in zijn eigen netwerk en zuil. Dit verklaart waar-

om het vooral niet-belijdende Nederlanders zijn die een lans breken voor de christelijke of joods-christelijke erfenis of cultuur in het algemeen."

U hebt in uw boek fikse kritiek op het secularisme van de linkse elite. Toch blijft het stil bij links, zei u recent

"Dat klopt, links heeft zich erg ontwikkeld in de richting van het economische, het materiële. Het immateriële perspectief is ondergesneeuwd geraakt. Ik denk dat we allemaal sinds de jaren tachtig in de ban zijn geraakt van de neoliberale agenda, het rationele en waardenvrije denken. Niets is waar, alles mag. Maar je ziet nu verzet tegen dit postmodernisme in de opkomst van het identiteitsdenken, niet alleen ter rechterzijde, ook bijvoorbeeld van zwarten en vrouwen. Ik denk dat als links het immateriële niet weet te voeden, het ook geen beweging zal worden die veel mensen weer aanspreekt. Natuurlijk is het materiële belangrijk, maar het is niet het enige. Mensen zijn weer toe aan inspiratie."

Links is ook niet één groep, vervolgt Zonderop. "Ik vind dat het onderscheid tussen links en rechts niet meer zo relevant. Rechts en links zijn meer begrippen van de vorige eeuw. De nieuwe tegenstelling is tussen individu en gemeenschap. D66 is erg voor het individu, de SP voor de gemeenschap. Groen Links worstelt daar mee. D66 fulmineerde vooral tegen de beperkende invloed van de kerken op mensen, en die is natuurlijk ook niet gering geweest. Het accent lag op bevrijding, vooral op het punt van seksualiteit en de gelijkheid tussen man en vrouw en de acceptatie van homoseksualiteit."

Je hoort tegenwoordig van cultuurcritici: je moet vooral links politiek correct denken. Men spreekt van een 'linkse kerk', vooral in de genderdiscussie.

In Nederland hebben wij ons gericht op het onderhoud van onze eigen zuil. Er was niemand die zich bekommerde om het geheel. Iedereen zat in zijn eigen netwerk en zuil. Dit verklaart waarom het vooral niet-belijdende Nederlanders zijn die een lans breken voor de christelijke of joods-christelijke erfenis of cultuur in het algemeen.

"Ik vind het begrip linkse kerk een stropop. De enige mensen die deze term gebruiken zijn zelf uitgesproken rechts, en laten zich daarop voorstaan. Maar ze bouwen een stropop op en vervolgens trekken ze daartegen ten strijde. Ik heb moeite om het begrip serieus te nemen. Wat moet ik mij erbij voorstellen?"

Nou, een groep die ideologisch gedreven is, bijvoorbeeld in de genderdiscussie. De maatschappij moet helemaal ingericht worden volgens de nieuwe visie van gendergelijkheid, zo luidt hun agenda.

"Alle maatschappelijk geïnspireerde groepen hebben een bepaalde agenda en dat is goed voor het publieke domein. Je hoeft het niet met elkaar eens te zijn. Zolang we de grenzen van de democratische rechtsstaat respecteren kan meningsverschil heel productief zijn. Het lege domein is juist erg, namelijk alsof er geen meningen en tegenstellingen zijn en geen visies op het goede leven. Dat is het wat ik bedoel met het lege domein."

Twintigers en dertigers gaan massaal op zoek naar ervaring en betekenis.

Baudet heeft gezegd: er moet meer kennis komen van het christendom.

"Daar ben ik het mee eens."

Maar het was volgens u de vraag of deze mensen wel weten wat het christendom is.

"Vooral Wilders maakt misbruik van het christendom voor een anti-islamagenda. Het heeft mij verbaasd en ook teleurgesteld, dat zoveel christenen dit hebben laten gebeuren."

Dat nalopen gebeurt nu ook met Baudet.

"Baudet is veel moeilijker grijpbaar. Maar als hij zegt dat hij zeker weet dat "God rechts" is, legt hij wel een claim die verder gaat dan alleen een traditie hoeden. Baudet mag best een christelijke erfenis claimen, maar dat doe ik ook, en met evenveel recht. En het liefst zou ik zien dat ieder-

een die iets heeft met het christendom zich daarover uitspreekt. Je ziet dat Baudet een snaar raakt bij jonge mensen. Hij voelt als politicus aan dat er weer een behoefte is aan kennis van het christendom, alleen in een nieuwe vorm. Het probleem van Baudet is voor mij dat hij vaak geen argumentatie voor zijn denkbeelden geeft. Waarom is God rechts? Hij is daarin moeilijk te volgen."

OMSLAG

Zonderop ziet in haar boek het begin van een omslag in het denken over cultuurchristendom. „Het is geen taboe meer om te zoeken naar wortels en inspiratie. Wat hebben wij met die drastische secularisatie eigenlijk bij het grofvuil gezet? Zitten er misschien ook positieve kanten aan het geloof, naast de welbekende negatieve

aspecten?" Twintigers en dertigers gaan volgens Zonderop massaal op zoek naar ervaring en betekenis. In die zoektocht sluiten ze religieuze zingeving niet uit.

Zonderop weet als journalist al jaren dat het thema van religie en christendom op de agenda komt. "Het maatschappelijk belang van religie is weer het voorwerp van debat. Je kunt de populisten zien als uitdagers, die de gevestigde orde bevragen. Je moet ze serieus nemen, net zoals je de zogeheten zware gelovigen serieus moet nemen. Het zijn maatschappelijke krachten en je moet begrijpen wat daar gebeurt. En als je het er niet mee eens bent, moet je je eigen verhaal er tegenover stellen, in plaats van boos te worden." Zonderop krijgt veel vragen uit voormalige verzuilde christelijke organisaties. "Ik zie daar nog steeds heel veel verlegenheid. Men heeft bezwaar tegen Baudet, maar als ik vraag wat hun eigen inspiratie dan is, blijft het vaak stil. Ik wacht op hún eigen verhaal. KRO/NCRV wil het woord christendom niet meer gebruiken. Ze spreken liever van inspiratie. Ze denken dat het woord christendom niet meer productief is. Ik vind dat een gemis."

Jouw boek landt dus nog niet bij deze omroep.

"En misschien wel nooit. Ik krijg herkenning aan de randen, zoals bij de EO, SGP en CU. Die zijn uitgesprokener. Verder krijg ik veel belangstellende reacties van mensen buiten de georganiseerde religie. De instituties die voortkomen uit de verzuiling zijn taai. Het belangrijkste doel is vaak de instandhouding ervan. Maar vele van hen zijn de facto leeg. En als je echt leeg bent, heb je ook geen bestaansrecht. Neem de hele discussie over artikel 23, over het bijzonder onderwijs. Als deze scholen niet meer in staat zijn om duidelijk te maken waarom zij bestaan als bijzondere school, dan verliezen zij hun draagvlak en bestaansrecht. De docenten en ouders weten niet meer waarom zij bestaan en soms zelfs de besturen niet. Dan houdt het dus op. We zijn een lange tijd een verzuild land geweest, maar als we alleen vasthouden aan de uitvloei-sels van deze verzuiling omdat het nu eenmaal zo is, dan wordt alles leeg. Als je geen nieuwe inspiratie zoekt, verlies je het onherroepelijk. Ik zie echter een nieuwe belangstelling en een nieuwe generatie. Dat maakt deze tijd spannend en interessant."

Het cultuurchristendom van *The Crown*

De dramaserie *The Crown* (Netflix) toont de verandering van Groot-Brittannië in de 20e eeuw en de manier waarop het koningshuis zich in die samenleving probeert staande te houden. De derde aflevering van seizoen drie gaat over de mijnramp in het plaatsje Aberfan in Wales. Door een ingestorte berg kolen wordt op 21 oktober 1966 de basisschool van het dorp bedolven onder een gitzwarte lawine van steenkool. 116 kinderen en 28 volwassenen komen om het leven.

Het drama spitst zich toe op de kille reactie van de koningin, die aanvankelijk niet van plan is de rampplek te bezoeken. Haar echtgenoot, prins Philip, is aanwezig bij de begrafenis van tientallen slachtoffers en komt daar aangeslagen van terug. Aarzelend vertelt hij zijn echtgenote over de plechtigheid: "De woede in hun ogen. Ze sloegen geen dingen kapot. Ze vochten niet op straat."

"Wat deden ze dan?" vraagt Elisabeth. "Ze zongen. De hele gemeenschap zong. Het was het meest verbluffende dat ik ooit gehoord heb". Hij merkt de verbazing en de afstandelijkheid van zijn vrouw, die wat achterdochtig vraagt of hij gehuild heeft. Hij zegt: "Iedereen die de hymne vandaag had gehoord, zou niet alleen gehuild hebben, maar zou in duizend stukjes zijn gebroken." Het lied dat de verslagen gemeenschap zong was *Jesus, lover of my soul* van Charles Wesley.

Deze serie laat een maatschappelijke elite zien die innerlijk al vervreemd is van het christendom en een traditionele dorpsgemeenschap die, vlak voor de secularisatie toe zal slaan, nog grotendeels samenvalt met de burgerlijke gemeenschap. In de jaren daarna zou de ontkerkelijking gepaard gaan met hoge verwachtingen van een verzorgingsstaat en stijgende welvaart die het verlies van de godsdienst ruimschoots zouden compenseren.

Inmiddels zijn we een halve eeuw verder. De secularisatie is voltooid en er is onmiskenbaar sociale vooruitgang geboekt. Maar we leven ook in een postindustriële tijd, waarin mijnstadjes van weleer en de vele 'rustbelts' in de westerse wereld een nieuwe 'sociale kwestie' aankondigen. En nu velen niet alleen de hoop op het eeuwige leven is ontvallen, maar ook de belofte van een rechtvaardige en welvarende samenleving onzeker wordt, is het de vraag hoe de burgers van West-Europa daarop zullen reageren. Slechts bij koninklijke bruiloften en uitvaarten kan de burger nog enkele flarden opvangen van

een gezang of een bijbeltekst die voor het hele volk bedoeld is. Bij recente nationale rampen, zoals de MH17-herdenking, lijkt elke kerkelijke inbreng zelfs ongewenst te zijn.

In de aflevering die volgt zit nog een opmerkelijke scène. Prins Philip ziet na vele jaren zijn moeder weer. Alice van Battenberg wijdde een groot deel van haar leven aan de armenzorg in een Grieks klooster en moest na de staatsgreep van 1967 Griekenland verlaten. Na een moeizaam weerzien vraagt ze haar zoon naar zijn geloof, waarop hij antwoordt dat hij er eigenlijk niets meer aan doet. "Laat dit dan een geschenk zijn van een moeder aan haar kind", zegt ze tegen Philip, "mijn enige advies: vind jezelf een geloof. Het helpt, nee, het helpt niet alleen: het is alles."

Er zullen ook in de toekomst collectieve rituelen zijn. Maar het lijkt uitgesloten dat ooit iemand nog zal kunnen zeggen: "De hele gemeenschap zong." Ik zie dat als een groot verlies. Heeft het zin om te dromen van een nieuw cultuurchristendom? Niet als een halfhartig pleidooi voor een reveil van 'christelijke normen en waarden' die wellicht zelfs behulpzaam kunnen zijn voor een nieuwe sociale cohesie. Belangrijker is dat de geschiedenis zich bar weinig zal aantrekken van ons verlies van geloof. Er zullen nieuwe rampen komen en de economische vooruitzichten van velen zullen verslechteren. Dan zal het belangrijk zijn dat er mensen zijn, zoals die getormenteerde prinses Alice – die woorden van geloof spreken die wel uit een andere wereld lijken te komen: "Het helpt niet alleen: het is alles".

Ds. Henk-Jan Prosman

De doperse stroming lijkt in het algemene bewustzijn van de gehele westerse wereld een overwinning te hebben behaald. Men zie slechts, hoe de meeste christenen tegenwoordig over de verhouding van liefde en recht, heil en cultuur, kerk en staat spreken. A.A. van Ruler (1906-1971) ¹

dr. Hans van de Breevaart, redactielid

Cultuurchristendom: tegenstander of bondgenoot?

Hoe zou de SGP zich kunnen verhouden tot het zogenaamde cultuurchristendom? Voor een christelijke partij die haar wortels heeft in de gereformeerde traditie is dat een interessante vraag. Maar tegelijk heeft ze door de actualiteit nog eens extra gewicht gekregen, doordat andere partijen een flirt zijn aangegaan met deze vorm van christendom. In hoeverre onderscheidt deze van het type christendom waarin de SGP geworteld is? Of is er eerder sprake van een grote mate van overlap?

Om een antwoord te geven op deze vragen, zullen in het volgende drie verschillende vormen van christendom worden onderscheiden: bevindeijk christendom, cultuurchristendom en dopers-radicaal christendom. Het is met name de laatste variant die in de politiek mainstream lijkt geworden – ook al afficheert ze zich meestal niet langer als christelijk, integendeel.

Aangezien de traditie waarin de SGP staat vandoes zeer kritisch staat tegenover het doperse

Bevindelijk christendom: Sola Fide, Sola Gratia, Sola Scriptura

radicalisme,² volgt daaruit een volgende vraag: is in de strijd met de moderne uitlopers van zojuist genoemde stroming het huidige cultuurchristendom een tegenstander of een bondgenoot?

VAN BEVINDELIJK CHRISTENDOM...

De eerste variant van het christendom legt sterk de nadruk op de innerlijke geloofsbeleving en een levende relatie met God. Het waren in de Nederlanden aanvankelijk vooral de doopsgezinden die tot deze variant gerekend dienden te worden. Al snel kwam daar het gereformeerd piëtisme bij. aanhang. Ondanks verschil van inzicht inzake de plaats en functie van de Heilige Doop, kenmerkten beide stromingen zich door de centrale betekenis die zij toekenden aan de bijzondere genade van de zogenaamde 'wedergeboorte'. Daarbij ging het om een diepe persoonlijke bekeringservaring, waarin gelovigen afstierven aan hun oude zondige ik, om op te staan tot een nieuw leven met Christus. Dat alles kon niet zonder dagelijks gebed, meditatie, het lezen van stichtelijke werken, de Bijbel in het bijzonder, catechese, psalmgezing, een ascetische levenshouding, een strikte zondagsheiliging en

regelmatige kerkgang, ook doordeweeks. Omgekeerd onthield men zich van vloeken, onkuisheid, overspel, drankzucht, dans, het kaartspel, toneel, allerlei ander volksvermaak, en woeker. Deze sterk innerlijke geloofsbeleving, en daarmee gepaard gaande levenswandel, werd door buitenstaanders als 'dopers' aangemerkt. Maar ze onderscheidde zich uitdrukkelijk van het politieke streven van de doperse radicalen waartegen onder anderen Johannes Calvijn en Guido de Brès zich keerden. Deze radicalen raakten voor lange tijd in diskrediet door het even liederlijke als gewelddadige optreden waarmee zij, onder leiding van Jan van Leyden, het Koninkrijk Gods in Münster probeerden te vestigen. Pas sinds de Franse Revolutie en de opkomst van het marxisme, zou dit laatste type christendom weer aan kracht winnen.

Dat betekent niet dat piëtisten geen politieke ambities hadden. Integendeel. Ik verwijs hier slechts naar de bijdrage van Frans Hazeleger over het maatschappelijke en politieke hervormingsprogramma van de Nadere Reformatie in dit nummer.

Vrouwe Justitia als beeld van het klassiek-christelijk natuurrecht en politieke gerechtigheid

...VIA CULTUURCHRISTENDOM...

Naast het gereformeerd piëtisme, ontleende de Nadere Reformatie voor haar maatschappelijke hervormingsprogramma's inspiratie aan de gereformeerde orthodoxie.³ Niet zozeer voor verdieping van persoonlijke ervaringen en godsvrucht, maar vanuit de behoefte haar geloof niet alleen redelijk te verantwoorden maar ook inzichtelijk te maken voor de gewone man. Daartoe werd gebruik gemaakt van de zogenaamde scholastieke methode van denken en argumenteren. Een belangrijke aanzet daartoe was gegeven door de Griekse filosoof Aristoteles. Het was de Middeleeuwse theoloog Thomas van Aquino die haar vervulmaakte. Met behulp van deze methode werd gepoogd Bijbelse gegevens, oude kerkelijke dogma's en alledaagse ervaringen met elkaar in overeenstemming te brengen en tot een logisch samenhangend geheel te smeden.

Want het viel niet te ontkennen dat er naast de bijzondere genade, waarvan het piëtisme uitging, ook zo iets was als een algemene genade

en een natuurlijke Godskennis. Daarvan hadden Grieken en Stoïcijnen al getuigd.

Naast de christelijke liefde was er het zogenaamde natuurrecht. Deze door God gewilde orde in zowel natuur als samenleving was kenbaar en diende tot beteugeling van al het kwaad. Bovendien werd ze gezien als de garantie voor een morele orde in de wereld die ons in staat stelt een ordentelijk leven te leiden, ons voorziet van de nodige gaven en talenten, wetenschap en kunst mogelijk maakt, en ons ook in materiële zin rijkelijk wil zegenen.⁴ Daartoe was nodig: respect voor de natuurlijke orde, zoals die tot uitdrukking kwam in een deugdzaam gezinsleven; een goede opvoeding vanuit maatschappelijke instellingen als kerk, school en werk; zorg voor de arme en noodduftige; en, tenslotte, een overheid die, als hoeder van het recht, het zwaard niet tevergeefs was toevertrouwd.

Dit cultuurchristendom heeft onze burgerlijke samenleving zodanig gevormd, dat ze ook zon-

der een bevindelijk geloof lange tijd als vanzelfsprekend werd gezien. Zoals de vooroorlogse, en zelf ongelovige, cultuurcriticus Menno ter Braak opmerkte:⁵

Men moet al zo naïef zijn als een vrijdenker op de Zaterdagavondmarkt om zich in de illusie te kunnen verheugen, dat men vrij wordt van het christendom (misschien wel heiden wordt, o op-perste absurditeit!) door het godsgeloof van het christendom af te zweren. [Nog altijd] staan wij daar met onze christelijke vorm als erfgenamen van een eeuwenlange discipline, ook zonder het geloof aan de oorspronkelijke motieven van drilschool en drilscholastiek...

Niettemin zag ook Ter Braak dit cultuurchristendom bedreigd worden door de totalitaire ideologieën van zijn dagen. Een dreiging die ook orthodoxe theologen als Abraham Kuyper en Klaas Schilder zagen – de eerste het communisme, de tweede het nationaalsocialisme. Maar terwijl Ter Braak bij de Duitse inval zijn strijd staakte, en zelfmoord pleegde, zagen de beide neocalvinisten het als hun roeping de vijand actief te bestrijden. Hun politiek van de antithese was erop gericht om ook op ‘alle terreinen des levens’ de strijd aan te gaan met de revolutionaire dreiging van hun dagen, en daarbij ‘geen duimbreed’ te wijken. Daarbij zagen zij niet alleen de gereformeerde religie op het spel staan, maar ook de veel bredere verbanden van onze christelijke cultuur.

...NAAR DOPERSE RADICALITEIT...

Sinds Karl Barth (1886-1968) is er een inmiddels dominante beweging in de protestantse theologie ontstaan die radicaal afscheid heeft genomen van dat wat orthodoxen algemene genade noemden, inclusief het daarmee samenhangende natuurrecht als uitdrukking van de scheppingsorde. Zo stelde hij met nadruk:⁶

Dit cultuurchristendom heeft onze burgerlijke samenleving zodanig gevormd, dat ze ook zonder een bevindelijk geloof lange tijd als vanzelfsprekend werd gezien.

Er is niet zoiets als een natuurrecht, dat als zodanig herkenbaar is en tegelijk ook goddelijk karakter draagt en goddelijke geldigheid heeft, geen goddelijke wet die met de schepping van de mens gegeven is, of in de sterren geschreven staat, en waarvan de overtreding de mens tot zondaar zou maken.

Er is alleen nog bijzondere genade, die al met de schepping gegeven is. Het is ook niet zo dat met die genade aan de eisen van een zogenaamd universeel geldig werkverbond zou zijn voldaan. Integendeel, deze genade was vrucht van de unieke openbaring van de God van Israël, het meest volmaakt geopenbaard in Jezus Christus. In plaats van het natuurrecht had volgens Barth en zijn volgelingen alleen nog het radicale liefdegebod gelding, ook in de politiek.

Gold in het bevindelijk christendom de bekering primair het persoonlijk leven, in het cultuurchristendom de beteugeling van het kwaad, dit radicaal-doperse christendom wil alleen nog de realiteit van Gods Koninkrijk op aarde. Terwijl de eerste variant weinig met politiek had, voor het cultuurchristendom de overheid een geroepen was tot handhaving van wetten en openbare orde, was de nieuwe generatie doperse radicalen ervan overtuigd dat alle bestaande machtsstructuren dienden te worden afgebroken, en

Sociale gerechtigheid dankzij een politiek van de barmhartige Samaritaan

een politiek van radicale gelijkheid en sociale rechtvaardigheid moest worden nagestreefd.

We herkennen hier de politiek van de Doorbraak na de Tweede Wereldoorlog, toen theologen uit de school van Barth zich richtten tegen het bestaan van gereformeerde en katholieke zuilen in politiek en samenleving.

Op dit moment een van de meest bekende representanten van dit politieke denken is op dit moment de theoloog Stanley Hauerwas – door sommigen niet voor niets de Amerikaanse ‘Barth’ genoemd en leerling van de doopsgezinde John Howard Yoder. Hij kritiseert in dat verband zowel het piëtistisch-bevindelijke christendom als het cultuurchristendom:⁷

Wat christenen tot christenen maakt is hun bereidheid te vechten voor rechtvaardigheid, ook dan wanneer de zaak hopeloos schijnt. De we-

reld zal vergaan wanneer we alleen maar poeslief en aardig zijn in de verwachting dat het heil vanzelf van Godswegen eens tot ons komen zal. De wereld zal evenzeer vergaan wanneer we onszelf wijs blijven maken dat onze cultuur al christelijk is.

...EN MULTICULTURALISME!

Op het eerste gezicht klinken die woorden van Hauerwas vroom en vertrouwd. Maar het wordt pas goed duidelijk wat hier bedoeld is, wanneer we bezien wat zijn visie in de praktijk betekent. We zien dan ook dat ook politici die zich al lang geen christen meer noemen, zich tot dit dopers radicalisme aangetrokken voelen.

Frans Timmermans, een late nakomeling van de Doorbraak en vicevoorzitter van de Europese Commissie, verwoordde zijn toekomstvisie voor onze wereld tijdens een Colloquium over mensenrechten in 2015 als volgt:⁸

Diversiteit is de toekomst van de mensheid. Zelfs in de meest verafgelegen plekken op deze wereld zal er een samenleving zijn waar geen sprake zal zijn van diversiteit. Dat is het einddoel van de mensheid. En de politici die hun electoraat een samenleving voorspiegelen die nog slechts bestaat uit mensen van een bepaalde cultuur, ontlenen hun fantasieën aan een verleden dat nooit bestaan heeft; en hun toekomst zal voor altijd een onvervulde profetie blijken.

Duidelijk is dat het hier niet gaat om een simpele constatering, maar dat diversiteit een waarde op zichzelf is geworden. Hier mag inderdaad geen sprake meer zijn van een cultuurchristendom, laat staan van een christelijke cultuur die claimt superieur te zijn aan andere culturen.

Gevolg is wel dat het niet langer is toegestaan om de diverse culturen die onder dit concept geschaard worden, te bevragen op hun morele kwaliteiten. Kritiek op bepaalde aspecten van een cultuur waarin eerwraak en vrouwenbesnijdenis geaccepteerd zijn, is taboe en wordt steevast afgedaan als een vorm van 'racisme'. Kritiek op een cultuur waarin het geaccepteerd is dat je vrouwen van een rivaliserende stam of ras misbruikt, en de roep om een stop op immigratie van jongemannen uit dit soort culturen, wordt afgedaan als 'xenofobie'. Kritiek op een godsdienst of politieke ideologie die aanzet tot afkeer of zelfs haat en geweld, wordt afgedaan als 'Islamofobie'. Met dit soort labels wordt tegelijk ook het onderscheid tussen legale en illegale migranten gerelativeerd. Vanuit dat perspectief wordt iedereen die zich meldt bij de grenzen van onze Westerse verzorgingsstaten, aangemerkt als vluchteling. En niet alleen de kerk, maar de hele samenleving dient daarbij als herberg voor allen die op de vlucht zijn voor geweld, onderdrukking en armoede.

Gold in het bevindelijk christendom de bekering primair het persoonlijk leven, in het cultuurchristendom de beteugeling van het kwaad, dit radicaal-doperse christendom wil alleen nog de realiteit van Gods Koninkrijk op aarde.

Daarbij vormen grenzen eigenlijk alleen maar een nodeloos obstakel.

Mensen als Timmermans en Hauerwas zien populistisch nationalisme en cultuurchristendom als een bedreiging voor universele gastvrijheid. Voor laatstgenoemde is dat nadrukkelijk een christelijke gastvrijheid. Terwijl miljoenen wereldwijd van hongersnood omkomen en staten veranderd zijn in roversbenden, dient de christelijke kerk een internationale herberg te zijn, zo is hij stellig van mening.

Dienen we dan geen oog te hebben voor de gevaren van een grenzeloze werelddoelstelling? Natuurlijk wel, zo stelt Hauerwas. Maar in plaats van allerlei waarborgen te creëren tegen de negatieve effecten van migratie, zijn we als christenen geroepen te lijden:⁹

De christenen die voor Donald Trump stemden vanwege de door hem voorgestelde maatregelen ter bescherming van burgers, zijn vergeten wat het is om christen te zijn. Wij christenen zijn een kerk van martelaren, volgelingen van de gekruisigde Heer. Ons christen-zijn is geen kwestie van veilig zijn. Integendeel, het is een kwestie van de gevestigde machten uitdagen, en bereid zijn daarvoor je leven op het spel te zetten...

Het doperse radicalisme van Stanley Hauerwas in een notendop

Duidelijk is dat hier, met alle grenzen, ook de scheiding van kerk en staat is opgeheven. De kerk en haar christelijke geloofsovertuiging is de norm. En de staat heeft geen andere verantwoordelijkheid dan zich daaraan te houden. Onze kerkelijke eredienst en onze persoonlijke gebeden hebben geen waarde, wanneer ze geen vertaling krijgen naar het leven van alledag. Theologie is geen echte theologie, als ze geen bevrijdingstheologie is. Het lichaam van Christus is niet Christus' lichaam als ze in politieke zin niet bereid is deel te hebben aan het lijden van de wereld, aldus Hauerwas.

EN DE SGP?

Wat is binnen het spectrum van bevindelijk christendom, cultuurchristendom en dopers radicalisme de positie van de SGP?

Traditioneel wordt de aanhang van de partij gerekend tot de bevindelijk gereformeerden. En daarbij worden ze sociologisch nadrukkelijk

onderscheiden van de orthodox-gereformeerden, die zich vroeger in de ARP en CHU bevonden, later binnen het CDA, de GPV en delen van de RPF.¹⁰ Terwijl de orthodoxen zich breed maakten voor het christendom zoals dat zich gedurende de laatste eeuwen had ontwikkeld tot een vormende cultuurkracht, bleef de SGP zich oriënteren op het ideaal van een samenleving waarin de Bijbelse geboden, normen en waarden het uitgangspunt zouden vormen voor wetgeving. Bovendien diende de overheid de ware gereformeerde leer te bevorderen, en alle valse godsdienst en ideologie te weren.¹¹

Het theologische concept van de algemene genade heeft binnen de SGP nooit die positieve lading gekregen die het in CDA- en GPV-kringen eerder wel had. Ook de toegenomen invloed van prof. A.A. van Ruler sinds het leiderschap van ds. H.G. Abma heeft daarin geen verandering gebracht. Naast een citaat van laatgenoemde, mogen daarvoor ook de volgende opmerkingen van

huidig Eerste Kamerlid Diederik van Dijk (over conservatisme) en fractieleider in de Tweede Kamer Kees van der Staaij (over cultuurchristendom) ter illustratie dienen.

Zo maakte ds. Abma bezwaar tegen een al te positieve waardering van de algemene genade bij Van Ruler.¹²

Naar mijn smaak spreekt hij wat te optimistisch en te uitbundig over de taak van de kerk in deze wereld [...]. We moeten wat zuinig zijn met de gezwollen uitroep "alle terreinen des levens" alsof we het in de breedte en lengte reeds hebben doorwandeld en we moeten behoedzaam zijn met de imperialistische bezwering: "geen duimbreed" alsof ons alle macht in hemel en op aarde is gedelegeerd.

En Van Dijk meende te moeten waarschuwen voor het conservatisme:¹³

Het is het beschaafde gezicht van het ongeloof. Maar het blijft ongeloof. Dat is onmogelijk te zien als natuurlijke bondgenoot, veeleer als verzoeking. Christenen die zich overleveren aan deze (neo)conservatieven buigen het hoofd voor de secularisatie van het publieke domein. Deugd of Evangelie. Het is van tweeën één.

En dan tenslotte Van der Staaij, in debat met Thierry Baudet:¹⁴

Cultuurchristendom is als een bos bloemen. Mooi voor een tijdje, maar losgesneden van de wortel. Zonder belijdend geloof heeft zo'n christendom geen toekomst.

IN THEOLOGIE EN PRAKTIJK...

Blijven onderscheiden tussen bevindelijk christendom en cultuurchristendom is legitiem. In een aan-

Het theologische concept van de algemene genade heeft binnen de SGP nooit die positieve lading gekregen die het in CDA- en GPV-kringen eerder wel had. Ook de toegenomen invloed van prof. A.A. van Ruler sinds het leiderschap van ds. H.G. Abma heeft daarin geen verandering gebracht.

tal bijdragen in dit Zicht-nummer wordt daar terecht op gewezen. Het is alleen de vraag of deze oude dopers-piëtistisch-bevindelijke – Van Ruler zou zeggen: ultra-gereformeerde – neiging om vooral het onderscheid te benadrukken is, vol te houden gezien de uitdagingen van vandaag. Zijn conservatieve filosofen als Andreas Kinneging, met zijn pleidooi voor klassiek-christelijke deugden zoals die lange tijd als normatief golden voor onze cultuur,¹⁵ inderdaad niet onze natuurlijke bondgenoten? Zijn politici als Geert Wilders en Thierry Baudet, die het christendom als een cultuurgegeven zien dat teloor dreigt te gaan door islamisering en op punten totaal doorgeschoten liberalisering van onze samenleving, inderdaad vooral een verzoeking? Of valt hierover toch meer te zeggen?

Twee zaken wil ik hier ter overweging geven. Vanuit de traditie valt samenwerking van bevindelijke christenen en cultuurchristenen te verdedigen. De politieke praktijk dwingt ons tegelijk samen op te trekken in de strijd tegen een dopers radicalisme dat er niet alleen bij staat te kijken hoe onze samenleving lijdt onder wetteloosheid en geweld, maar dat zelfs ook actief bevordert.

Wilders en Van der Staaij staan op zijn minst deels voor dezelfde christelijke waarden

...AFFINITEIT MET CULTUURCHRISTENDOM...

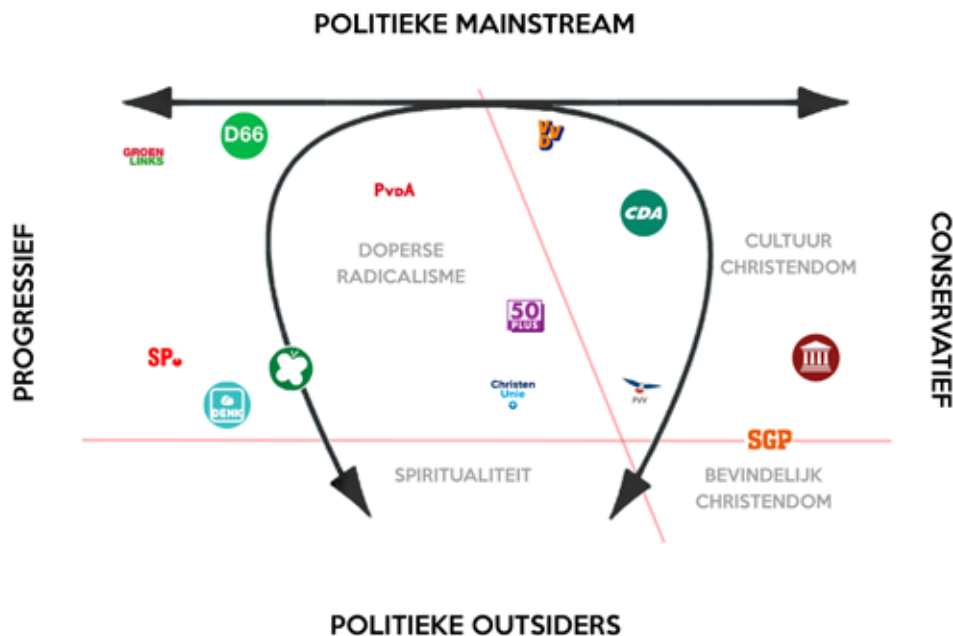
Niet alleen de Rooms-katholieke traditie, maar ook die van Reformatie en Gereformeerde orthodoxie, erkende een zekere affiniteit tussen de algemene en de bijzonder genade: de laatste kwam niet in de plaats van de eerste, maar vormde de vervolmaking ervan. Verschil van inzicht bestond er over de mate waarin die volmaaktheid in het hiernumaals gerealiseerd kon worden. Niettemin was ook volgens orthodox-gereformeerden de algemene genade, ook wanneer de bijzondere genade vooralsnog ontbrak, iets om dankbaar voor te zijn.

Ook al hebben bevindelijk-gereformeerden de neiging vooral te spreken over Gods oordelen, die zo laag hangen over de tegenwoordige wereld, zou het niet goed zijn wanneer ze met de orthodoxen wat meer oog hebben voor de weerhoudende kracht die gelegen is in allerlei maatschappelijke en politieke instellingen die onze cultuur nog altijd kenmerken? Ondanks moreel verval, met name sinds de jaren 1960-1970, zijn er allerlei conservatieve bewegingen gaande in onze samenleving, die zich keren tegen het waardenrelativisme zoals dat zich manifesteert in de ideologie van het multiculturalisme. Dat ontslaat ons niet van de plicht

om conservatisme en cultuurchristendom kritisch te bevragen. Evengoed is het dienstig dat christenen die leven vanuit de dagelijkse omgang met God zo af en toe in de spiegel kijken. Zijn wij nog dankbaar voor wat ons God in de cultuur aan weerhoudende krachten gegeven heeft? En waarom zouden we protesteren wanneer anderen zich niet alleen dankbaar tonen voor die christelijke cultuur, maar haar willen verdedigen tegen de aanvallen van binnen en van buiten?

Zeer terecht daagde Kees van der Staaij tijdens de Algemene Beschouwingen in 2016 Geert Wilders uit om nu eens duidelijk te verwoorden wat die christelijke waarden waarop hij zich beriep in zijn strijd tegen de islamisering van onze cultuur. In plaats van die waarden netjes op te sommen, beperkte Wilders zich, geheel volgens de regels van zijn populistische stijl van politiek bedrijven, tot slechts één van die waarden. Hij wilde opkomen voor 'eigen volk'. En, zo besloot hij zijn betoog: 'opkomen voor christelijke waarden betekent: geen nieuwe asielzoekers, nieuwe moskeeën en nieuwe imams.'¹⁶

Bij 'eigen volk' doelde hij mede op burgers die dagelijks te lijden hebben van een cultuur (tri-

Een indicatie van het politiek-religieuze krachtenveld vandaag

baal) en ideologie (het islamisme) die zich in toenemende mate keren tegen het christendom, inclusief de daarbij behorende culturele waarden en politieke gewoonten die wij ons eeuwenlang hebben met vallen en opstaan hebben aangeleerd. Hij wil dus opkomen voor het 'eigen volk' dat naar zijn opvatting die waarden in meerderheid nog steeds belichaamt.¹⁷

Men kan verschillen over de vraag hoe bedreigend islam en islamisme werkelijk zijn voor onze samenleving, en of bij sommige maatregelen die Wilders in dat verband voorstelt inderdaad niet de rechtsstaat in het geding is. Maar was het toch ook niet beschamend om te zien dat hier kennelijk twee politici tegenover elkaar leken te staan, die qua visie op cultuur en samenleving in feite veel meer met elkaar gemeen hebben dan met de meeste partijen die het schouwspel schaterlachend aanzagen?

WAARHEEN MET DE SGP?

Ik wil hier de stelling verdedigen dat de SGP in het huidige tijdsgewricht meer gemeen heeft met het cultuurchristendom dan met de doperse radicalen van vandaag. Laatstgenoemden streven in naam van de liefde naar afschaffing van de eeuwige scheppingsordeningen, natuurlijke gerechtigheid en grenzen – aldus dr. Willem Aalders, een van de meest anti-doperse theologen van de afgelopen eeuw.¹⁸ In de strijd daartegen zijn medestanders dun gezaaid. We kunnen ons dan niet verschansen in een of ander imaginair bevindelijk bastion, en in onze cultuurchristelijke medestanders een even groot gevaar zien als dat van de radicalen. Zeker niet als we bedenken dat de laatstgenoemde beweging – precies zoals Van Ruler een halve eeuw geleden voorspelde – in het huidige politieke krachtenveld zeer dominant aanwezig is. Het recht is voor haar ondergeschikt aan de liefde

voor minderheden, en cultuurchristendom is niet meer dan een lastig obstakel voor waarlijk (christelijk-) sociaal handelen.

Het mag duidelijk zijn dat de SGP zich zeer kritisch verhoudt tot een dergelijk dopers radicalisme. Daartegenover verdient het aanbeveling om meer aansluiting te zoeken bij de orthodoxie, met de daarin voorgestane opvattingen over de algemene genade. Dan ligt openheid richting partijen die eveneens de waarde zien van een overheid die oog heeft voor bescherming van de menselijke waardigheid en opvoeding tot een klassiek normen- en waardenbesef; partijen die

beseffen dat de overheid het zwaard niet tevergeefs draagt, maar er juist ook is om het kwaad te bestraffen en alle burgers, zonder onderscheid, de noodzakelijke bescherming te bieden.

Ondanks het feit dat zich onder degenen die pleiten voor cultuurchristendom of conservatisme ook ongelovigen bevinden, ligt het daarom voor de hand hen meer als bondgenoten te zien dan als een verzoeking. En als we het toch als een verzoeking zouden zien, dan vormen zij vergeleken met dat wat Pim Fortuyn destijds 'de linkse kerk' noemde, toch zeker wel de minste van twee kwaden.

NOTEN

- ¹ Citaat uit W. van 't Spijker, *Gereformeerden en dopers. Gesprek onderweg* (Kampen 1986), p. 16. Van 't Spijker geeft geen bronvermelding, en ik heb het citaat bij Van Ruler zo snel niet terug kunnen vinden. Niettemin is het karakteristiek voor het denken van laatstgenoemde over de doperse radicalen.
- ² Zie W. Balke, *Calvin en de doperse radicalen* (Amsterdam 1973).
- ³ Zie Richard A. Muller, *Post-Reformation Reformed Dogmatics: The Rise and Development of Reformed Orthodoxy, 1520-1725* (Ada, MI 2003); Aza Goudriaan, *Reformed Orthodoxy and Philosophy, 1625-1750* (Leiden 2006).
- ⁴ Louis Berkhof, *Systematic Theology* (Edinburg 1971), pp. 488-490.
- ⁵ 'Van oude en nieuwe christenen,' *Verzameld werk* dl. 3 (Amsterdam 1949), p. 266.
- ⁶ *Kirchliche Dogmatik* IV/1, §58, (Zürich 1953), S. 154.
- ⁷ 'A Sanctuary Politics: Being the Church in the Time of Trump,' *ABC Religion & Ethics*, 30 maart 2017; <https://www.abc.net.au/religion/a-sanctuary-politics-being-the-church-in-the-time-of-trump/10095918>.
- ⁸ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_15_5754.
- ⁹ Zie noot 7.
- ¹⁰ Gerard Dekker, *Zie hoe alles hier verandert. Het verloop van de gereformeerden* (Kampen 2016).
- ¹¹ W. Fieret, *De Staatskundig Gereformeerde Partij, 1918-1948. Een bibliocratisch ideaal* (Houten 1990).
- ¹² H.G. Abma, 'Ad extra, niet extra,' in *Op het scherp van de snede. Postuum gesprek met prof. dr. A.A. van Ruler* (Amsterdam 1972), p. 177.
- ¹³ D.J.H. van Dijk, 'Conservatisme,' in *De Banier*, 11 februari 2005.
- ¹⁴ 'Christendom zonder wortel verdort,' in *Reformatorisch Dagblad*, 15 december 2018.
- ¹⁵ Zie *Geografie van goed en kwaad* (Houten 2005) en *De onzichtbare maat: God, natuurrecht en staat* (Amsterdam 2020).
- ¹⁶ <https://debatgemist.tweedekamer.nl/debatten/algemene-politieke-beschouwingen-10>.
- ¹⁷ Ernst van den Hemel, 'Hoezo christelijke waarden? Postseculier nationalisme en uitdagingen voor beleid en overheid' in *Tijdschrift voor Religie, Recht en Beleid* 8/2 (2017), pp. 5-23.
- ¹⁸ Zie *Theocratie of ideologie. Het dilemma van de huidige christenheid* (Den Haag 1977), pp. 76-83; *Wet, Tragedie, Evangelie. Een andere benadering van het boek Job* (Den Haag 1979), pp. 288-297.

Christendom als consumentenkoop?

dr. Roelof Bisschop, Tweede Kamerlid SGP

Om meerdere redenen verraste mij het betoog van mijn collega Thierry Henri Philippe Baudet bij de begrotingsbehandeling Binnenlandse Zaken voor het jaar 2020. In goede SGP-traditie begin ik bij de meest principiële overwegingen en vervolg ik met een paar praktische kanttekeningen.

De Bijbel laat voluit ruimte voor erkenning van het belang van de natie, maar kent geen fixatie op dit politieke niveau. Elke politieke organisatievorm die dienstbaar is aan de Bijbelse boodschap verdient onze waardering, zelfs als dat de EU zou zijn

Bij het interruptiebetog van collega Baudet dacht ik even dat ik een reclamefolder hoorde voorlezen. Hij sprak over "onze fantastische religie, de beste religie die er ooit geweest is." Het klonk als de conclusie na een vergelijkend warenonderzoek: 'het beste getest bij de Consumentenbond!'. Moeten we als christenen blij zijn met een dergelijke aanbeveling? Natuurlijk, het is elke keer weer een grootse ervaring om de goedheid, wijsheid en rechtvaardigheid van Gods werken en Woorden te ontdekken. Maar is dat wat Thierry Baudet bedoelde? En moet je het geloof Bijbels gezien eigenlijk wel zo fantastisch noemen? Het is volgens Paulus onmiskenbaar een kracht van God, maar tegelijk ook een dwaasheid voor de Griek. En met die Grieken lijkt de leider van de FVD best veel op te hebben. En wat te denken van de wederopstanding waar hij over spreekt? Christus is ontwijfelbaar de Opgestane overwinnaar. Dat is de bron van hoop voor elke christen in de politiek. Toch heeft Christus juist de tekenen van Zijn kruisiging tot aan het eind der tijden in gedachtenis willen houden. Dat heeft ons veel te zeggen, ook als politici.

Enige verwarring voelde ik ook toen collega Baudet mij opriep om niet zo nederig en voor-

zichtig te zijn. Ik had nu juist van de erudiete Baudet een college verwacht over het belang van voorzichtigheid en matigheid als kardinale deugden in de klassiek-christelijke traditie. Dat is in het verhaal van FVD kennelijk wat weggezaakt. Sterker nog, na zijn verkiezingsoverwinning presenteerde hij zichzelf zelfs als een nieuwe messias. De wijze waarop hij sprak, kon associaties oproepen met de wijze waarop Nietzsche zich tegenover Christus stelde. Met de proclamatie van Baudet dat hij met de verkiezingen op zijn rots zijn 'politieke gemeente' zou bouwen, blies hij zichzelf op tot het formaat van Christus. Tegelijk bleek dat Christus zelf wezenlijk uit zijn christendom was verdwenen: wederopstanding zou ook mogelijk zijn zonder de fundamenten van het christendom over te nemen. Een merkwaardige evangelisatiecampagne voor het christelijk geloof... Zonder Christus is christelijk geloof een droogbloem en verwordt het gemakkelijk tot een middel voor eigen gewin. En zijn we als mens werkelijk wel zo groot als we Christus enkel als culturele reus zien op wiens schouders wij verder kunnen komen?

Baudet benoemt overigens wel terecht dat het volstrekt normaal is om historisch cultureel erfgoed te beschermen. Over die nuchtere constatering zou nauwelijks discussie moeten bestaan. Toch zijn er helaas veel kosmopolieten die zich lijken te schamen voor nationale belangen. Dan kan het dus geen kwaad om als beschermers van onze cultuur en geschiedenis onze stem te laten horen. Net als FVD doet de SGP dat graag, ook omdat we verantwoord om willen gaan met de zegeningen die God ons gegeven heeft in onze geschiedenis. Daarom vechten we met passie tegen reclame voor overspel en dragen we met vreugde de zegen van de wekelijkse rustdag uit. En we pleitten bijvoorbeeld ook met succes voor het opnemen van het Wilhelmus in

de inburgeringscursus. Over een ideologische herziening van de canon van onze geschiedenis – de canon zou bijvoorbeeld meer genderdivers moeten worden – kruis ik als historicus graag de degenen met de minister van D66-huize.

Toch bekruipt me het gevoel dat Baudet erg krampachtig vasthoudt aan de zichzelf respecterende natiestaat. Met zijn klassieke uilen zou Baudet moeten weten dat het verhaal van het christelijk geloof niet beperkt blijft tot Nederland, maar dat het veel rijker is. We kunnen verwijzen naar de Europese, Westerse en zelfs nog bredere traditie. De echte wedergeboorte van Europa begon toen Paulus geroepen werd om met het Evangelie over te steken vanuit Turkije. Christus ging als het Licht van de wereld op in de Europese duisternis. En de blijde boodschap van Zijn liefde voor zondaren wist vervolgens zelfs oceanen over te steken en harten aan te steken. De Bijbel laat voluit ruimte voor erkenning van het belang van de natie, maar kent geen fixatie op dit politieke niveau. Elke politieke organisatievorm die dienstbaar is aan de Bijbelse boodschap verdient onze waardering, zelfs als dat de EU zou zijn.

Tot slot nog een opmerking over de islam. De SGP is al lange tijd kritisch over de islam. In 2005 publiceerde de SGP in de Tweede Kamer een kritische nota over de aanwezigheid van de islam in de publieke ruimte (*De islam in huis*). De verkiezingsprogramma's van de SGP pleitten voor terughoudendheid bij de bouw van moskeeën

en minaretten. In 2017 presenteerde de SGP opnieuw een kritisch islammanifest. En de tekst van Baudet over gebedsoproepen lijkt regelrecht uit ons huidige verkiezingsprogramma geciteerd: "Gebedsoproepen vanaf moskeeën moeten worden tegengegaan. Gebedsoproepen mogen niet worden gelijkgeschakeld met klokgelui, omdat deze oproepen het uitspreken van een geloofsbelijdenis bevatten." Ik tast in het duister waarom de SGP uit zou gaan van misplaatst gelijkheidsdenken.

Het zit de SGP in de genen om samen te werken met alle partijen in het parlement en niemand bij voorbaat uit te sluiten. We zoeken naar draagvlak voor een gezonde, kritische koers, of het nu gaat om het klimaat, de islam of wat dan ook. Als het gaat om de islam zijn we blij dat het aantal kritische partijen in de loop der tijd is gegroeid. In 2007 kwam de PVV in de Tweede Kamer en maakte de islam tot een speerpunt. Tien jaar later meldde FVD zich. Ten aanzien van de islam opereert FVD ook op de rechterflank. Er is dus inmiddels een veelkleurig bondgenootschap als het gaat om de islam. Het is niet verstandig als bondgenoten elkaar aanvallen. Een huis dat tegen zichzelf verdeeld is, kan niet bestaan. Laten we op dit punt maar vooral eensgezind optrekken. Een belangrijke noot blijft wel dat de SGP wil opereren binnen de kaders van de democratische rechtsstaat. Oproepen om wetten aan onze laars te lappen steunen wij dus niet. Goede voorstellen om wetgeving te wijzigen bekijkt de SGP wel met sympathie.

Het was een opvallend moment: de niet-gelovige Thierry Baudet die SGP-Kamerlid Bisschop openlijk opriep eens wat trotser te zijn op het christelijk geloof. Hij noemde het christendom een 'fantastische religie' en de 'beste religie die er ooit geweest is'.¹

Frans Hazeleger MA, theoloog

Nadere Reformatie nam geen genoegen met cultuurchristendom

De Nadere Reformatie over de taak van de overheid met betrekking tot religie

Het pleidooi van Baudet past in zijn agenda om Nederland terug te brengen naar de periode in de Nederlandse geschiedenis waar hij het meest trots op is: de Gouden Eeuw. De vraag is wel of de christenen van toen zich zouden herkennen in het programma van Baudet en de zijnen nu. We zoomen in op de visie van de Nadere Reformatie op de plaats van het christelijke geloof in het publieke leven. Hiervan kunnen we veel leren; ook voor onze eigen politieke inbreng.

OVERHEIDSTAAK GERICHT OP HET UITERLIJK VAN DE SAMENLEVING

Mijn stelling is dat de nadere reformatoren de oproep van Baudet in hoofdlijn gesteund zouden hebben. Inderdaad behoeven christenen zich niet te schamen voor hun religie en inderdaad is de christelijke religie de beste die er ooit geweest is. Sterker nog, de God Die het christelijk geloof heeft ingesteld, heeft er recht op dat iedereen op deze aarde zich aan Hem onder-

Mozes met de Tien Geboden.

werpt en Hem dient. Om te laten zien hoe een leven van onderwerping aan Hem er uit moet zien, heeft Hij door de hand van Mozes de Decaloog gegeven. De principes die in deze Decaloog zijn gegeven, zijn volgens de nadere reformatoren blijvend geldig.² En dus heeft niemand het recht zich aan deze principes te onttrekken. Het is aan de burgerlijke overheid om de uitwendige gehoorzaamheid aan deze geboden van haar onderdanen af te dwingen en, als onderdeel daarvan, alles te doen wat nodig is tot de bevordering van de christelijke religie.³ Hiervoor hebben de theologen van de Nadere Reformatie op verschillende plaatsen een breed programma achtergelaten. Samengevat komt dit programma erop neer dat de overheid de gereformeerde religie moet bevorderen en andere religieuze uitingen moet weren. De gereformeerde religie moest volgens de nadere reformatoren worden

bevorderd door de Gereformeerde Kerk materieel te ondersteunen en haar de vrijheid te geven om haar eigen leer naar Bijbelse maatstaven vast te stellen en om de kerkelijke tucht te handhaven. De overheid had daarnaast dus ook de taak *publieke* uitingen van religieuze opvattingen die afwijken van de gereformeerde leer te weren. Vervolgens moest de overheid zich er hard voor maken om de ontheiliging van Gods Naam tegen te gaan, door het vloeken streng te bestraffen en door de eed hoog te achten en die van onderdanen niet te vaak te vragen. Ten slotte moest de overheid zorg dragen voor de heiliging van de eerste dag van de week.⁴

VERSCHILLENDE CONTEXTEN

Een stevig pleidooi voor het tegengaan van gebedsoproepen vanaf een moskee en het blijvend beschermen van klokgelui vanuit de kerktorens

Inderdaad behoeven christenen zich niet te schamen voor hun religie en inderdaad is de christelijke religie de beste die er ooit geweest is. Sterker nog, de God Die het christelijk geloof heeft ingesteld, heeft er recht op dat iedereen op deze aarde zich aan Hem onderwerpt en Hem dient.

zou dus inderdaad naadloos in het programma van de Nadere Reformatie passen. Daarbij moet wel bedacht worden dat de context van de zeventiende eeuw nogal een andere was dan die van de eenentwintigste eeuw. Zeker aan het begin van de zeventiende eeuw was er nog brede maatschappelijke steun voor de gedachte dat het christelijk geloof het primaat moest hebben en dat een samenleving gebaat was bij de keuze voor één godsdienst. De gedachte van een *corpus Christianum*, een samenleving die geheel christelijk was en gevormd werd door één christelijke Kerk en een christelijke overheid, leefde vanuit de late Middeleeuwen nog altijd sterk.⁵ Deze gedachte vond in de gereformeerde theologie aansluiting bij het uitgangspunt dat de overheid door God was aangesteld om *beide* tafels van de Decaloog te bewaken. Daaruit leidde men af dat de overheid in het publieke domein geen ruimte kon bieden aan van de gereformeerde leer afwijkende opvattingen, maar alles in het werk moest stellen om de Gereformeerde Kerk in stand te houden.⁶ Alleen aan de randen van de Gereformeerde Kerk gingen er stemmen op om meer open te staan voor afwijkende op-

vattingen. Stemmen die in de loop van de zeventiende eeuw steeds meer steun vonden bij wat meer liberale overheidspersonen, die omwille van de politieke rust afwijkende opvattingen een plaats wilden geven in de samenleving.⁷ Onderliggend was er echter bij vrijwel iedereen een absoluut waarheidsbegrip. Precies dat is in de eenentwintigste eeuw geheel verdwenen. Er is maar één absolute waarheid en dat is het relatieve waarheidsbegrip. De gedachte dat één godsdienst de culturele of zelfs religieuze drager onder onze samenleving zou moeten zijn, is voor de heersende postmoderne levensvisie ronduit onverdraaglijk. Het is daarom voor christenpolitici moeilijk om de overheidsvisie van de nadere reformatoren actief uit te dragen in de politiek. Toch zou ik willen betogen dat deze overheidsvisie bruikbaar is voor christenpolitici in de eenentwintigste eeuw. Daarvoor moeten eerst nog twee punten nader worden uitgewerkt.

NADERE REFORMATIE: NIET WERELDVREEMD, WEL WERELD-KRITISCH

Allereerst is het een misvatting te denken dat de nadere reformatoren wereldvreemd waren en niet nadachten over de praktische implicaties van hun visie in een samenleving waarin de gereformeerden een kleine minderheid vormden. Er is in de traditie van de Nadere Reformatie namelijk sprake van een tamelijk uitgekristalliseerde visie op tolerantie. Principieel is er natuurlijk de beperking van het overheidsgezag tot het publieke domein. Het is zeker niet gereformeerd, laat staan nader-reformatorisch om te pleiten voor overheidsdwang in het geweten. Het zwaard van de overheid kan geen bekering afdwingen.⁸ Vooral Gisbertus Voetius heeft naast de honorering van de basale gewetensvrijheid ook een heel pragmatische behandeling van het tolerantievraagstuk geschreven. Hierin

geeft hij ruimte voor een gedoogbeleid van niet-gereformeerde religies in het publieke domein om grote politieke en maatschappelijke onrust te voorkomen.⁹ Deze pragmatische benadering en dit getoonde begrip voor de schurende politieke realiteit beletten diezelfde Voetius echter niet om zich toch op verschillende momenten aan te sluiten bij kerkelijke oproepen, waarin de overheid op tamelijk felle toon wordt gevraagd de gereformeerde religie te bevorderen en alle andere religies te weren uit het publieke domein.¹⁰

In de tweede plaats viel de Nadere Reformatie niet samen met haar tijd. De nadere reformatoren onderscheidden zich van hun collega-predikanten door een sterke focus op het innerlijk. Dit gold ook voor haar oproepen aan het adres van de overheid. De Nadere Reformatie nam geen genoegen met een uiterlijke reformatie van de samenleving. De nadere reformatoren konden overheidspersonen die het christendom aanhingen als 'cultuurchristen' (het lidmaatschap van de Gereformeerde Kerk gold destijds nog als 'pré') genadeloos kapittelen.¹¹ Er was meer nodig dan een uiterlijke gehoorzaamheid aan de geboden van God. Het ging om de levenskeuze van het hart. Bij de selectie van nieuwe overheidspersonen was het volgens de nadere reformatoren dan ook zaak om alleen ware, levend gemaakte christenen in aanmerking te laten komen.¹² Cultuurchristendom was voor de Nadere Reformatie dus bepaald niet genoeg.

CONCLUSIE

De bestudering van de opvattingen van de Nadere Reformatie in hun context kan de staatkundig gereformeerde politiek, wat mij betreft, vier belangrijke lessen leren in de positiebepaling ten opzichte van 'cultuurchristenen' als Thierry Baudet in onze postmoderne samenleving.

Gisbertus Voetius

1. Allereerst kunnen we door ons te verplaatsen in de zeventiende eeuw de vooronderstellingen van onze tijd ontmaskeren. Was in de periode van voor de zeventiende eeuw de gedachte van een 'corpus christianum' leidend, intussen mogen we van de ideologen van de 21ste eeuw geen religie meer boven andere religies waarderen. Laat staan dat de *overheid* de ene religie boven de andere religie zou mogen bevoordelen. Het ademen in de zeventiende eeuwse werkelijkheid doet ons realiseren dat het absolute dogma van het relatieve waarheidsbegrip allerm minst boven kritiek verheven is. Sterker nog, het is een recente vondst die op alle denkers voor ons een volstrekt belachelijke indruk zou maken. Dat besef moet ons voorzichtig maken om te snel (ideologisch) aansluiting te zoeken bij de heersende opinie van het moment. Laten we de antwoorden op onze vragen niet afhankelijk maken van de tijdgebonden opinie van de 21ste eeuw, maar in de (onze) tijd overstijgende Bijbelse boodschap.

De gedachte dat één godsdienst de culturele of zelfs religieuze drager onder onze samenleving zou moeten zijn, is voor de heersende postmoderne levensvisie ronduit onverdraaglijk. Het is daarom voor christenpolitici moeilijk om de overheidsvisie van de nadere reformatoren actief uit te dragen in de politiek. Toch zou ik willen betogen dat deze overheidsvisie bruikbaar is voor christenpolitici in de eenentwintigste eeuw.

2. In het verlengde daarvan laat de brede gereformeerde consensus in de zestiende en zeventiende eeuw ons zien dat Thierry Baudet een terecht punt heeft. Wij mogen bescheiden zijn, maar hoeven onze absolute waarheidsclaim niet te verstoppen. Het vocabulaire van Baudet (trots, fantastisch etc.) spreekt minder aan, maar het is wel waar dat we op de schouders van de Kerk van alle eeuwen weleens wat fierder mogen laten horen dat de God Die hemel en aarde heeft geschapen, recht heeft op de gehoorzaamheid van alle mensen, ook die van de 21ste eeuw. Wij mogen de roep om gehoorzaamheid aan *al* Gods geboden (ook het eerste) gerust laten horen. En daarbij hoeven we niet bang te zijn voor de tijdgebonden opwindning van de postmoderne mens, maar mogen we met Groen van Prinsterer een beroep doen 'op het bondgenootschap der voorgeslachten'. 'De beginselen,

die wij voorstaan, worden geenszins door de meerderheid van tijd- en landgenoten beaamd. Vandaar somwijlen een gevoel van verlatenheid, van isolement. Het is dus niet overbodig, te tonen, dat het ons aan geen hulpbenden ontbreekt; dat wij strijden tegen de aanvallen ener eeuw, die zich door oppervlakkigheid evenzeer als stoutmoedigheid der oordeelvelling onderscheidt, en dat de bedachtzame wetenschap, door alle tijden heen tegen het Staatsrecht der Revolutie getuigt.'¹³

3. De combinatie van een pragmatische benadering en een zeer bewogen oproep aan de overheden die we signaleerden bij Gisbertus Voetius leert ons, wat mij betreft, dat we onze principiële aanspraak op de absolute waarheid van het christelijk geloof niet hoeven los te laten om pragmatische politiek te kunnen bedrijven. Laat deze spanning vooral gevoeld worden en laat tolerantie ook daadwerkelijk pijn doen. Laten we die pijn niet wegwrijven door de pragmatische benadering met het principe te vereenzelvigen. Daarbij moet ook gezegd worden dat er voor de profetisch bezielde oproep aan de overheid ook heel nadrukkelijk een rol ligt voor de kerken. De nadere reformatoren hadden geen SGP die de kastanjes voor hen uit het vuur haalden. Zij richtten zich daarom zelf, met hun kerkenraden, tot de overheid om de overheid met de profetische bezieling die van de kerk verwacht mag worden op te roepen tot gehoorzaamheid aan Gods geboden. Als de kerken deze rol weer meer gaan vervullen, kan de SGP zich meer en beter richten op de pragmatisch-politieke vertaling van deze principes in *onze tijd*. Hoewel ook de SGP haar principes natuurlijk niet hoeft dood te zwijgen.

4. De nadere reformatoren laten ons ten slotte scherp zien waar de wegen tussen de SGP en cultuurchristenen als Baudet radicaal scheiden.

Het gaat dan om de innerlijke doorleving van de christelijke waarheid. Er is één vraag die Baudet op het moment dat hij zijn triomfantelijke interruptie plaatste totaal in de war had gebracht: 'Wat dunkt u van de Christus?' Daar ligt wat mij betreft het antwoord op de opmars van de (rechtse) sympathisanten van het cultuurchris-

tendom. Het cultuurchristendom staat namelijk in de wortel vijandig tegenover het Fundament van hun veelgeprezen religie. De Nadere Reformatie leert ons de weegschaal een scherper te stellen: het gaat om het innerlijk, het gaat om het hart. Wie niet voor Mij is, is tegen Mij. Wie met mij niet vergadert, vergadert tegen Mij.

NOTEN

- ¹ Tijdens het debat over de Begroting Binnenlandse Zaken 2020, d.d. 29 november 2019.
- ² Samenvatting van de nader reformatorische visie op de functie van de Decaloog in: Wilhelmus à Brakel, *Logike latreia, dat is Redelyke Godts-Dienst II* (Rotterdam: Hendrik van Aak, 1733), 46-57.
- ³ Een prachtige samenvatting van de visie van de Nadere Reformatie op de taak van de overheid geeft Johannes Visscherus in de dedicatie die hij vooraf doet gaan aan zijn *Christelicke Zede-kunst*.
- ⁴ De laatste twee taken (die uiteraard voortvloeien uit het derde en vierde gebod van de Decaloog) komen vooral naar voren in de catechismuspreken over de zondagen 36-38 van verschillende nadere reformatoren (zie: Henricus de Frein, *Hondert en zeventig oeffeningen*, Middelburg: Callenfels, 1746, Bernardus Smytegelt, *Des christens eenige troost in leven en sterven*, 's Gravenhage: Callenfels, 1742 en Carolus Tuinman, *De toevlucht en sterkte van het ware christendom in leven en sterven*, Amsterdam: Adriaan Wor, 1744). Daarnaast zij verwezen naar Petrus Leupenius, *De geessel der sonden*, Amsterdam: Hendrik Donker, 1651 en Willem Teellinck, *De Rust-Tydt*, Rotterdam: Harman Huygensz Moinincx, 1622.
- ⁵ De gedachte van het corpus christianum wordt op een prachtige wijze uitgewerkt in N. Terpstra, *Religious Refugees in the Early Modern World: An Alternative History of the Reformation*, New York: Cambridge University Press, 2015.
- ⁶ Zie bijvoorbeeld: John Witte, *The Reformation of Rights: Law, Religion, and Human Rights in Early Modern Calvinism* (Cambridge: University Press, 2007), 43-45 en K. van der Zwaag, *Onverkort of gekortwiekt? Artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis en de spanning tussen overheid en religie Een systematisch-historische interpretatie van een 'omstreden' geloofsartikel* (Heerenveen: Groen, 1999), 34-37, 51-53.
- ⁷ Zie voor een mooie weergave van deze discussie: Jonathan Israel, 'The intellectual debate about toleration', in: C. Berkvens-Stevelinck, J. Israel en G. H. M. Posthuus Meyjes (red), *The Emergence of Tolerance in the Dutch Republic* (Leiden: Brill, 1997), 3-36.
- ⁸ Voor een schitterend voorbeeld van een pleidooi van gewetensvrijheid in de directe omgeving van een fel-theocratische oproep, zie: Joos van Laren jr., *Capernaum door Gods goedertientheyt tot den hemel toe verhoogt. Maer door eyghene ondancckbaerheyt tot de helle toe neder-ghestooten* (Middelburg: Anthony de Later, 1654), 105, 112-113.
- ⁹ Gisbertus Voetius, *Politica ecclesiastica* (drie delen in vier banden), Amsterdam: Johannes van Waesberge, 1663-1676, Partis primae, liber IV, tractatus I, pag. 388-439.
- ¹⁰ Bijvoorbeeld: A. C. Duker, *Gisbertus Voetius* (Leiden: E. J. Brill, 1897-1915), bijlage XV.
- ¹¹ Bernardus Smijtegelt is uiteraard een bekend voorbeeld van een predikant met deze benadering. Zie: R. Bisschop, 'Daer was geene vreesse voor Staten, Magistraten, voor groote, voor kleynen: Jodocus van Lodensteyn en de overheid', in: *DNR* 40, nr 2 (2016), 137-149.
- ¹² Met name Teellinck dringt hier sterk op aan (Willem Teellinck, *Den Politycken Christen* (Middelburg: Anthony de Later, 1650), 123-124
- ¹³ *Ongelooft en Revolutie. Eene reeks van historische voorlezingen* (Kampen 1903), p. 16.

'We moeten onze geloofwaardigheid terugwinnen, aan zelfreiniging doen en helder maken dat je niet christelijk kunt zijn als je je niets aantrekt van de medemens. Tenslotte moeten mensen opnieuw tot het geloof worden verleid.'¹

Jacoline Waaijenberg, studente *International Relations in Historical Perspective*

De zegen van het populisme?

Over de christelijke waardering van verwijzingen naar het christelijk geloof door populistische politici

Dat is het heldere antwoord van de rooms-katholieke priester en opiniemaker Antoine Bodar op de vraag; 'Valt het tij in West-Europa te keren?' Het citaat komt uit een artikelenreeks van de *Volkskrant* over de toekomst van geloof in Europa. De rooms-katholieke Bodar kleurt deze verleiding anders in dan een gemiddelde gereformeerde predikant. Zijn oproep is echter van groot belang, omdat het debat over het wezen van het christelijk geloof niet meer alleen in (uitsluitend) christelijke kring gevoerd wordt. In de

huidige geseculariseerde tijd is het opmerkelijk dat populisten zich herhaaldelijk beroepen op het christendom.

In dit artikel wil ik ingaan op de vraag of het gebruik van het christendom een middel tot een doel is of werkelijk onderdeel van de identiteit van deze bewegingen. In dit artikel zal ik ingaan op drie Europese populistische bewegingen, namelijk de Italiaanse partij *Lega Nord (LN)*, de Oostenrijkse partij *Freiheitliche Partei Oster-*

reich (FPÖ) and de Deense partij *Dansk Folkeparti* (DF). Van elke partij wordt de historische context, de huidige partijfilosofie en de reactie van christenen in het land op de partij weergegeven.

LEGA NORD

Religie in partijhistorie

De Lega Nord heeft in haar partijbestaan een duidelijke koerswisseling doorgemaakt in haar ideologische beginselen. In de jaren negentig, onder leiding van Umberto Bossi, voerde de partij namelijk een anti-kerkelijke koers.³ Daarnaast, in lijn met het toenmalige federalisme van de partij, cultiveerde de beweging nationalistische gevoelens in de Noordelijke 'natie', oftewel Padania, door te flirten met het Keltische verleden van het Noorden.³

Echter, vanaf de eeuwwisseling veranderde de houding van de partij. In plaats van de confrontatie aan te gaan met de (vertegenwoordigers van) de traditionele godsdienst van het Noorden, begon de partij zich op te werpen als de ware en enige beschermer van het katholicisme.⁴ In 2002 presenteerde de partij bijvoorbeeld een voorstel voor de verplichte aanwezigheid van crucifixen in scholen en openbare gebouwen, omdat dit symbool volgens de partij een essentieel onderdeel was van de historische en culturele erfenis van Italië. Ook verdedigde LN het opnemen van een verwijzing naar de christelijke identiteit van Europa in de Europese Grondwet.⁵

Plaats in partijfilosofie

Welke plek neemt het christendom in, in de retoriek van de Italiaanse radicaal conservatieven? De Ierse politiek professor Duncan McDonnell definieert de opkomst van het pro-katholicisme van de partij, als een bijkomend gevolg van haar

Salvini profileert zich als verdediger van het Christendom.

'Ga achter mij Salvini' – kritiek van christenen op zijn vluchtelingenbeleid.

anti-islam en anti-immigratie retoriek. Hierin staat hij niet alleen. Ook de Duitse wetenschapper Jakob Schwörer maakt deze gevolgtrekking na beperkt empirisch onderzoek naar tweets, artikelen en nationale en Europese verkiezingsprogramma's van Lega Nord uit de periode 2013 tot en met 2018. Hij concludeert; 'The Christian traditions are solely invoked to exclude

Salvini profileert zich als een 'goede katholiek', die een kruis slaat als hij wakker wordt en naar bed gaat, die vóór het leven is.

'strangers and others' in public statements. Therefore it appears that these references do not arise from a 'Christian motivation', but from a right-wing strategy of exclusion.⁶

Twistappel in christelijke samenleving

Ondanks het feit dat Lega Nord de steun heeft van een groep christelijke kiezers, krijgt de partij binnen de Italiaanse samenleving ook hevige kritiek van christenen. Deze kritiek richt zich vooral op de migratiestandpunten van de partij. Salvini kreeg kritiek van het katholieke magazine *Famiglia Christiana* de eveneens katholieke krant *Avvenire*, en zo zegt hij zelf in een interview in augustus 2018 met de conservatieve katholieke krant *la Nuovo Bussola Quotidiana*, een deel van de katholieke hiërarchie. Het gaat hier volgens de interviewer van deze krant om dagelijkse, harde beschuldigingen van racisme en xenofobie aan Salvini's adres.

Dit interview met een conservatieve katholieke krant kan tegelijkertijd worden gezien als een steunbetuiging aan Salvini. De interviewer geeft Salvini alle ruimte om zich op conservatieve standpunten over familie en seksualiteit aan te prijzen en om zich te verdedigen tegen de kritiek die wordt geuit tegen hem. Salvini profileert zich in het interview als een 'goede katholiek', die een kruis slaat als hij wakker wordt en naar bed gaat, die vóór het leven is en bovendien allerlei steunbetuigingen krijgt van priesters en bisschoppen die hem aanmoedigen in zijn politieke

loopbaan. Uit het interview blijkt dat pro-life organisaties erg enthousiast zijn over Salvini.⁷

Deelconclusie

Concluderend, in het voor Europese begrippen relatief christelijke Italië is Lega Nord een splijtzwam tussen christenen in het land. De kritiek van een deel van de christenen op de partij lijkt terecht. De koerswijziging van het aanhangen van Keltisch gedachtegoed naar frequent verwijzen naar het christendom is zeer opmerkelijk te noemen. Daarnaast zijn de uitspraken van de onderzoekers over het gebruik van het christendom als instrument het overwegen waard. Tegelijk is het onmogelijk en onnodig de persoonlijke toewijding tot het christendom van betrokken partijleden te beoordelen. De conclusie is dat het overgrote deel van de betrokken partijleden waarschijnlijk een meer instrumentele benadering van het christendom hanteert.

DANSK FOLKEPARTI

Religie in partijhistorie

De Deense Volkspartij heeft het onderwerp cultuur vanaf haar begin in 1995 opgepakt. Het spreken over cultuur stond voor de nieuwe partij vooral in verband met immigratie. De partij focuste anders dan haar voorganger (de Vooruitgang Partij JW) niet alleen op de sociaaleconomische nadelen hiervan, maar benadrukte ook de culturele gevaren die volgens haar waren verbonden aan dit fenomeen.⁸

Vanaf 2000 werd dit laatste discours specifiek onderdeel van de ideologie van de partij. Opvallend is dat de waarden en normen die worden toegedicht aan de nationale cultuur van Denemarken niet altijd christelijk geladen zijn. Zo stelt het partijprogramma uit 2001 dat het de waarden vrijheid, gelijkheid, individuele verantwoordelijkheid en naarstigheid betreft.⁹ Het begrip cultuur is on-

danks dat niet van het christelijke element verstoken. Dat blijkt uit het feit dat twee protestante pastoors, Søren Krarup en Jesper Langballe, veel invloed gehad hebben op het denken over cultuur en identiteit binnen de partij.¹⁰

Plaats in partijfilosofie

Vanwege de grote invloed van Krarup op de Deense Volkspartij zal ik verder ingaan op zijn ideeën. Krarup zat vanaf 2001 tot 2011 in het Deense parlement voor de partij.¹¹ Hij wordt wel de ideoloog van de Deense Volkspartij genoemd.¹² Deze opvattingen van Krarup zijn nauw verbonden met de ideeën van de Deense theologische beweging *Tidehverv* (tijdperk JW). De theoloog Mette Khatrin Grosbøll heeft de *Tidehverv* een 'theologie van confrontatie' genoemd, 'gericht op liberale theologie, het establishment van de Deense kerk, idealisme, moralisme en humanisme (vertaling JW).'¹³

Voor de beweging vallen christendom en Deens-zijn samen. Datgene wat beschermd moet worden, is volgens Krarup de individuele vrijheid van elk christen. Deze vrijheid hangt samen met de eigenheid van de Deense nationaliteit. Krarup ziet zelf het geloof in God namelijk als een reden om te geloven in de nationale identiteit van een individu. Zoals hij dat eind jaren tachtig uitdrukte; 'We hebben onszelf niet gemaakt. We zijn gemaakt door God, en schepping impliceert een aardse werkelijkheid, een eigen geschiedenis met als gevolg een nationaliteit: geboren worden in een bepaald land en volk (vertaling JW).'¹⁴

Reactie uit Deense christelijke hoek

Hoe worden de ideeën van de Deense Volkspartij ontvangen door christenen? Er is in het verleden wel indirect kritiek geuit op de Deense Volkspartij door een petitie geïnitieerd door de bisschop van Aarhus, Kjeld Holm, binnen de

Affiche van de Deense Volkspartij: 'Wanneer zij straks met pensioen gaat zal er een islamitische meerderheid zijn in Denemarken'.

evangelisch-lutherse volkskerk met als titel 'Er is nog steeds geen plaats in de herberg' in december 2005. 296 priesters hadden toentertijd deze petitie ondertekend.¹⁵ Professor Hans Morten Haugen spreekt over ook over expliciete kritiek op het gebruiken van het christendom voor politieke doeleinden in zijn onderzoek uit 2011, wat

Krarup ziet zelf het geloof in God namelijk als een reden om te geloven in de nationale identiteit van een individu. We hebben onszelf niet gemaakt. We zijn gemaakt door God, en schepping impliceert een aardse werkelijkheid, een eigen geschiedenis met als gevolg een nationaliteit: geboren worden in een bepaald land en volk.

zou zijn geuit door enkele academici en het *Kristeligt Dagblad*.¹⁶ Het debat speelt ook nu nog. Dit debat gaat echter maar zeer impliciet over de Deense Volkspartij en is ook maar beperkt van aard, voor zover dat valt in te schatten vanuit de Nederlandse context.

Voor het feit dat er bijna geen reactie wordt gegeven op het incorporeren van het christendom door de Deense Volkspartij in hun spreken, vallen verschillende verklaringen voor te geven. Allereerst, de Deense Volkspartij is een genormaliseerd fenomeen geworden in de Deense maatschappij. Haar visie op immigratie wordt door de media niet gepresenteerd als radicaal en is voor een groot gedeelte al in praktijk gebracht in het land. Dit zorgt ervoor dat het debat over naastenliefde en vluchtelingen in de Deense context veel kleiner is dan in de Italiaanse context. Ten tweede, de positie van de Deense volkskerk verhindert het effectief aanbieden van alternatieve visies op het christendom, anders dan die gegeven worden door politieke actoren, zoals de president of Søren Krarup. De Deense kerk is een staatskerk en daardoor kwetsbaar voor politieke invloed. Individuele acties zijn wel mogelijk, maar hebben ook de schijn van illegaliteit door de populariteit van de twee-rijkenleer van Luther.¹⁷ Ten derde, nauw samenhangend met het tweede argument, de Deense cultuur is doordrongen van het christelijk geloof, maar het in praktijk brengen van traditionele religieuze praktijken blijft veelal achterwege. Door de invloed van Kierkegaard en Grundvig zit diep in de Deense religie verankerd dat het gaat om wie je bent als mens en niet hoe je gelooft, zo stelt religie journalist Anders Laugesen.¹⁸

Deelconclusie

Concluderend, met het toenemende spreken over cultuur in de context van het immigratiede-

bat begon de Deense Volkspartij meer nadruk te leggen op christelijke normen en waarden. On-officiële partijideoloog en opiniemaker Søren Krarup heeft deze visie een theologische onderbouwing gegeven. Zijn ideeën en het discours van Tidehervv passen goed bij de Deense omgang met het christendom. De tegenstelling tussen het gebruik van het christelijk geloof als instrument of als intrinsieke motivatie kan moeilijk worden vastgesteld, omdat deze in de oorspronkelijke christelijke traditie van Denemarken grotendeels samenvalt. Vanuit de Nederlandse protestantse context bezien gaat het hier echter wel om cultuurchristendom, waardoor de balans overslaat naar het gebruik van het christelijk geloof door de Deense Volkspartij als een instrument.

FREIHEITLICHE PARTEI ÖSTERREICHS

Religie in partijhistorie

Net als Lega Nord heeft de Freiheitliche Partei Österreichs een significante koerswisseling wat betreft religie doorgemaakt. In 1997, onder leiding van Jörg Haider, voegde de partij een verwijzing in naar het christendom.¹⁹ Alhoewel Haider aan de macht kwam door pan-germanistische en antikerkelijke sentimenten aan te wakkeren, was hij toch degene die de partij een draai liet maken. Alles waar de partij tegen was geweest, namelijk de nationale staat Oostenrijk en de katholieke kerk, moest nu worden beschermd tegen bedreiging van buitenaf door de politieke elite en immigranten.²⁰

De verwijzingen naar het christendom staan bij de partij vaak in de context van de immigratieproblematiek. Zo gebruikte de partij in de deelstaat Wenen de slogan *Pummerin statt Muezzin* (Kerkklokken, geen gebedsoproep (*muezzin* is de diegene die oproept tot gebed) JW) en in haar protest tegen de aansluiting van Turkije bij

Oostenrijk gebruikte de partij de historische vergelijking van Oostenrijk als christelijk bolwerk dat zich verzette tegen de Ottomaanse overheerser. Ook heeft de partij een organisatie opgericht die christenen steunt die gedwongen worden op hun land te verlaten. De partij geeft dus christelijke vluchtelingen een positieve uitzonderingspositie in haar politieke anti-immigratie ideologie.²¹ Opvallend is dat het huidige partijprogramma van de FPÖ uit 2011 veel minder verwijzingen kent naar het christendom.²²

Plaats in partijfilosofie

Volgens politiek wetenschapper Leila Hadj - Abdou is de notie van culturele identiteit, zoals gebruikt in de ideologie van de beweging, redelijk vaag. Het is volgens haar gebaseerd op abstracte noties van 'christelijke westerse waarden' en gedeeltelijk geënt op liberale waarden, waarbij zij gendergelijkheid als voorbeeld noemt. Tegelijk is wordt deze culturele identiteit ook vormgegeven door nationale gebruiken, zoals het eten van varkensvlees.²³

Dit wordt bevestigd in een interview uit 2014 met partijleider Strache van de commerciële Oostenrijkse televisiezender ATV over de islam, het cultuurchristendom van de FPÖ en de waarde van de crucifix. Strache wordt hierin op de man af gevraagd naar zijn relatie met het christendom. Belangrijk is dat hij in zijn antwoord letterlijk stelt; 'Ich bin ein Kulturchrist'. Vervolgens legt de partijleider uit dat hij geen regelmatige kerkganger is, maar benadrukt tegelijkertijd dat het christendom invloed heeft gehad op de westerse cultuur. Hij benoemt dat de Verlichting en het humanisme hebben ingewerkt op dit Westerse christendom. Hieruit zijn voor Strache belanghebbende 'westerse liberale waarden', waaronder de scheiding tussen kerk en staat voortgekomen.

Affiche van de FPÖ: 'Hebt uw naasten lief. Voor mij zijn dat onze Oostenrijkers'

Strache's visie wordt nog duidelijker als hij wordt bevraagd over het plan van zijn partij om in elk klaslokaal een crucifix op te hangen. Strache stelt dat het kruis niet het eigendom is van de kerk en dus per definitie moet worden opgevat als de vertegenwoordiging van het dogma van Jezus' lijden, sterven en opstanding, maar een cultureel identiteitsvormend eigendom is van mensen.

Strache stelt dat het kruis niet het eigendom is van de kerk en dus per definitie moet worden opgevat als de vertegenwoordiging van het dogma van Jezus' lijden, sterven en opstanding, maar een cultureel identiteitsvormend eigendom is van mensen.

Het gevaar zit hierin dat de populistische partijen de oorspronkelijke gedachten uit de christelijke traditie niet altijd even zuiver vertellen en tegelijkertijd meesters zijn in het beïnvloeden van de publieke opinie. Christenpolitici moeten oppassen bij het gebruik van populistische retoriek en visies, waarmee zij eigen principes verloochenen.

van Jezus' lijden, sterven en opstanding, maar een cultureel identiteitsvormend eigendom is van mensen. Het christendom wordt dus door de FPÖ gebruikt als identiteitsmarkeerder, om zo de 'goede' en 'slechte' Oostenrijkers te schiften. Of zoals Strache zegt: 'Ich denke wer dass niet passt (een cruxifix in de Oostenrijkse klaslokalen JW), ist auch nicht gezwungen bei uns zu sein, der kann jederzeit das land verlassen.'²⁴

De verdediger van het Avondland bekritiseerd

De Oostenrijkse kerk in haar geheel heeft een ambivalente relatie met de Liberale Oostenrijkse Partij. Hiervan is al sprake vanaf het begin van haar ommezwaai richting het christendom. Er was een scheiding tussen mensen die de nieuwe richting waardeerden en kerkelijk betrokkenen die de nieuwe koers zeer kritisch benaderden. Speciaal onder de conservatieve kerkelijke personen deed de FPÖ het aanvankelijk goed.

Daar staat tegenover dat de FPÖ bij veel van haar acties met betrekking tot het christendom teleur-

stelling heeft opgeroepen bij christenen.. In de campagne van 1999 waarin de FPÖ herhaaldelijk sprak over *Überfremdung*, kreeg zij te maken met kritiek van kerkelijke vertegenwoordigers. Haider reageerde onder andere door middel van een paper waarin hij beargumenteerde dat Thomas van Aquino benadrukte dat we de mensen die het dichtst bij ons staan, het meeste moeten liefhebben.

In het decennia hierna werd de kloof tussen kerk en partij niet kleiner. Verschillende verkiezings-slogans van de FPÖ vielen slecht. Zo was er kritiek op de door de FPÖ in 2009 gebruikte slogan 'Abendland in Christenhand - Tag der Abrechnung'.²⁵ Elk land was in Gods hand en christenen hadden niet de taak om af te rekenen, maar om vrede te stichten, zo sprak Helmut Nausner van de Oecumenische Raad van Kerken in Oostenrijk. Ook de verkiezings slogan 'Liebe deine Nächsten - Für mich sind das unsere Österreicher' kon rekenen op afwijzing.²⁶ Een van de critici, kerkelijk jeugdmedewerker en priester, Gergor Jansen, gaf aan in een reactie dat Jezus door de gelijkenis van de barmhartige Samaritaan juist laat zien: 'dass wir uns nicht aus-suchen können, wer denn unser Nächster ist.'²⁷

Deelconclusie

De FPÖ springt eruit als een partij die openlijk aangeeft dat haar christendom meer cultuurchristendom is, dan intrinsieke motivatie voor haar handelen. Het feit dat de partij pro-christelijk is op dit moment is niet altijd het geval geweest. De partij heeft een draai gemaakt eind jaren negentig hierin. Het cultuurchristendom van de FPÖ is van zodanige aard dat kritiek niet uit kan blijven.

EINDCONCLUSIE

Over het algemeen is er sprake van een meer instrumentele benadering van het christendom door

de besproken populistische partijen. Dit kan gevaaren in zich omdragen. Het gevaar zit hierin dat de populistische partijen de oorspronkelijke gedachten uit de christelijke traditie niet altijd even zuiver vertellen en tegelijkertijd meesters zijn in het beïnvloeden van de publieke opinie. Christenpolitici moeten oppassen bij het gebruik van populistische

retoriek en visies, waarmee zij eigen principes verloochoenen. Laten zij bij samenwerking erop bedacht zijn hun eigenheid te bewaren. Of: zoals Antoine Bodar het zegt, hetzij in de context van de huidige lege cultuur van selfie-isme, narcisme en egoïsme, (ik voeg in: populisme JW); 'Het betekent dat christenen wat fierder mogen zijn.'²⁸

NOTEN

- ¹ Laura de Jong en Frank van Zijl, 'West-Europa zucht onder decadentie', *De Volkskrant*, 30 augustus 2018.
- ² Marzouki, Nadia, Duncan McDonnel and Oliver Roy (red.), *Saving the People. How Populists hijack Religion* (Oxford 2016) 23.
- ³ Marzouki, McDonnel and Roy (red.), *Saving the People*, 14 – 18.
- ⁴ Ibidem 18.
- ⁵ Ibidem 21, 22.
- ⁶ Jakob Schwörer, 'Right-wing populist parties as defender of Christianity? The case of the Northern League' *Zeitschrift für Religion, Gesellschaft und Politik* 2 (2018) 2, 387 – 413, aldaar 409.
- ⁷ Riccardo Cascioli, 'Salvini. Con noi al governo sarà difesa la famiglia' (9 augustus 2018), <http://www.lanuovabq.it/it/salvini-con-noi-al-governo-sara-difesa-la-famiglia> (20 maart 2019).
- ⁸ Meret, *The Danish People's Party, the Italian Northern League and the Austrian Freedom Party in a Comparative Perspective*, 101, 110.
- ⁹ Ibidem
- ¹⁰ Ibidem 122.
- ¹¹ Folkinget, 'Søren Krarup (DF)' (19 oktober 2018), [https://www.ft.dk/da/medlemmer/folketingetsmedlemmer/s%C3%B8ren-krarup-\(df\)](https://www.ft.dk/da/medlemmer/folketingetsmedlemmer/s%C3%B8ren-krarup-(df)) (27 maart 2019).
- ¹² Mads Kastrup, 'Sejherren' (12 november 2012), <https://www.berlingske.dk/kultur/sejherren> (27 maart 2019).
- ¹³ Hans Morten Haugen, 'The Evangelical Lutheran Church in Denmark and the Multicultural Challenges' *Politics and Religion* 4 (2011), 476 – 502, aldaar 489.
- ¹⁴ Haugen, 'The Evangelical Lutheran Church in Denmark and the Multicultural Challenges', 482.
- ¹⁵ Haugen, 'The Evangelical Lutheran Church in Denmark and the Multicultural Challenges', 480, 481.
- ¹⁶ Ibidem 495.
- ¹⁷ Haugen, 'The Evangelical Lutheran Church in Denmark and the Multicultural Challenges', 494 – 496.
- ¹⁸ Nikolaj Krak, 'Dsankernes paradoksale tro. Vi er kristne, men ikke religiøse' (21 december 2018), <https://www.kristeligt-dagblad.dk/kirke-tro/danskernes-paradoksale-tro-kristendommen-er-over-det-hele-og-er-alligevel-ikke-til-maale> (29 maart 2019).
- ¹⁹ Marzouki, McDonnel and Roy (red.), *Saving the People*, 29, 30.
- ²⁰ Ibidem 32 – 34.
- ²¹ Ibidem 38 – 39.
- ²² Ibidem 43.
- ²³ Ibidem 38.
- ²⁴ Youtube, 'Heinz-Christian Strache über 'Kulturchristen' und der Islam – ATV Klartext' (27 oktober 2014), <https://www.youtube.com/watch?v=e37vyja2Vhw> (1 april 2019).
- ²⁵ Marzouki, McDonnel and Roy (red.), *Saving the People*, 40 – 42.
- ²⁶ Barbara Gindl, 'Kirchenrat. 'FPÖ – Plakate haben mit dem Christentum nichts zu tun' (5 mei 2009), https://diepresse.com/home/panorama/religion/476503/FPÖePlakate_Kirchenrat-sieht-Missbrauch-von-Religion (3 april 2019).
- ²⁷ Österreichischer Rundfunk, 'Kirchliche Kritik an FPÖ-Wahlplakaten' (12 augustus 2013), <https://religion.orf.at/stories/2597798/> (3 april 2019).
- ²⁸ Laura de Jong en Frank van Zijl, 'West-Europa zucht onder decadentie', *De Volkskrant*, 30 augustus 2018.

"Laat populisten het christendom niet gebruiken als bolwerk tegen de islam". Deze kop vond ik boven een column in Trouw toen ik op zoek was naar een goede definitie van cultuurchristendom. Cultuurchristendom had volgens de columnist nog het meest weg van 'ja' zeggen en 'nee' schudden.

A.J. Flach MSc, wethouder van de gemeente Hendrik-Ido-Ambacht

Lokaal cultuurchristendom: een kans of een bedreiging?

Deze kwalificatie geeft uitstekend de kramp weer die in het woord cultuurchristendom zit. Christendom is niet onder te verdelen in segmenten Christendom is geen achtervoegsel wat je naar believen achter een woord of thema kunt plakken. En ook de definitie die ik vond, geeft geen comfortabeler gevoel bij dit vreemde woord: "een stroming binnen het christendom waarin het niet zozeer draait om het bestaan van een godheid, maar om een meer instrumentele visie op het geloof waarin de positieve effec-

ten van het geloof op het persoonlijke en maatschappelijke leven centraal staan." Christendom zonder geloof in Christus verdient simpelweg niet als zodanig aangeduid te worden. Toch laat de definitie wel precies zien waar het om gaat. Het is religieus 'cherry-picken'. De Britse krant The Guardian vatte de werkwijze van Alain de Botton, een nazaat van Voltaire en pleitbezorger voor hernieuwde religiositeit, als volgt samen: "Ik geloof zelf niet, maar in politiek opzicht is het verstandig als u het wel doet." Een verbijsterend

schaamteloze onderneming noemde de Britse krant het.

Is daarmee alles gezegd, is de discussie over cultuurchristendom daarmee gesloten? Nee, daarvoor is het naar mijn mening teveel een maatschappelijk feit. Als christelijke partij dienen wij ons dus op het fenomeen te bezinnen en een opvatting te hebben hoe er mee om te gaan. In dit artikel wil ik vanuit mijn lokale invalshoek als wethouder kijken naar de vraag of cultuurchristendom aan kracht wint en of er sprake is van een natuurlijke verbinding met het meer bevindelijke christendom, of toch juist een scheiding. En hoe kun je als SGP-politicus hiermee omgaan?

De wetten en inzettingen die de Heere ons heeft gegeven zijn tot Zijn eer en welzijn van de mens. De Tien Geboden zijn daar het duidelijkste voorbeeld van. En in zekere zin is het dan ook logisch dat er in een natie die het christendom loslaat iets ontstaat als cultuurchristendom. Ook in een postchristelijke samenleving willen mensen immers dat je van elkaars spullen afblijft, niet liegt en doodslaait. Ook de christelijke waarde van je naaste liefhebben als jezelf is vertaald als het omzien naar elkaar heel bruikbaar in een goed functionerende samenleving. Cultuurchristenen kunnen zeker in een aantal opzichten onze (politieke) bondgenoten zijn op terreinen als duurzaamheid, het zorgdomein of het vraagstuk van massale immigratie uit islamitische culturen. Het is goed om twee types cultuurchristendom te onderscheiden, het *onbewuste* en het *bewuste* cultuurchristendom.

ONBEWUST CULTUURCHRISTENDOM

Het onbewuste cultuurchristendom is eigenlijk niet meer dan een vorm van politiek opportunisme. Een seculiere fractie heeft een plan en probeert steun te vinden bij een christelijke fractie

en doet dat door aansluiting te vinden bij christelijke waarden. Soms gebeurt dat door het kiezen van gezamenlijke woorden. Je kunt solidariteit ook naastenliefde noemen en duurzaamheid en rentmeesterschap liggen in elkaars verlengde. Een andere manier is om op specifieke thema's aansluiting te zoeken bij wat normaal politieke opposanten zijn. Ooit diende Bas van der Vlies met Sharon Gesthuizen van de SP vanuit verschillende motieven samen een initiatiefvoorstel in ter verduidelijking van de toerismebepaling en de regels voor avondwinkels in de winkeltijdenwet. En onlangs pleitte in mijn eigen gemeente de D66-fractie ter gelegenheid van de algemene beschouwingen binnen een kwartier voor zowel een autoloze zondag als voor een analyse welke rol (v)chtscheidingen hebben bij de toename van de vraag naar jeugdhulp. Desgevraagd zullen deze politici zich zeker niet zien als cultuurchristenen, maar ze sluiten wel incidenteel of regelmatig aan bij sterk christelijke waarden voor hun eigen politieke doelen.

BEWUST CULTUURCHRISTENDOM

Bewust cultuurchristendom vinden we bij partijen als PVV en FVD. Openlijk komen zij op voor de joods-christelijke waarden waar de Nederlandse samenleving op gebaseerd zijn. Hoewel in stijl en klankkleur verschillend brengen zij een soort nostalgiepolitiek die door brede delen van het electoraat gretig wordt geabsorbeerd. Heel concreet richten zij zich op vaak eeuwenoude tradities zoals bijvoorbeeld christelijke feestdagen. Ook hun weerstand tegen de aanpak van het klimaatprobleem sluit aan bij de christelijke scepsis over de rol van de mens daarin en de maakbaarheidsgedachte die daarvan uitgaat. Maar hun belangrijkste thema is toch wel de strijd tegen de islamisering van Nederland. Daarbij proberen zij Nederland te verenigen tot één front door te suggereren dat de islamisering

een gevaar is voor onze nationale godsdienst het christendom waar we op geworteld zijn.

Op lokaal niveau is onbewust cultuurchristendom van alle tijden. Eigenlijk is er meer sprake van een bepaalde debattechniek of politieke tool dan dat er sprake is van een samenhangende cultuurchristelijke agenda. Door de jaren is er ook wel sprake van veranderingen. Een halve eeuw geleden waren veel lokale politici van alle pluimages lid van een kerk, of waren dat geweest. Er was nog sprake van een redelijke Bijbelkennis en men kende de achtergronden van christelijke partijen. Men begreep elkaars norm. In de huidige tijd is het seculier liberalisme voor velen de norm en er zijn generaties opgegroeid die de inhoud en achtergrond van onze christelijke wortels niet meer kennen of kunnen waarderen. De eerder genoemde D66-fractie stemde

Onlangs pleitte in mijn eigen gemeente de D66-fractie ter gelegenheid van de algemene beschouwingen binnen een kwartier voor zowel een autoloze zondag als voor een analyse welke rol (v)rechtscheidingen hebben bij de toename van de vraag naar jeugdhulp. Desgevraagd zullen deze politici zich zeker niet zien als cultuurchristenen, maar ze sluiten wel incidenteel of regelmatig aan bij sterk christelijke waarden voor hun eigen politieke doelen.

bijvoorbeeld op dezelfde avond tegen een SGP-CU amendement om de begraafstarieven niet te verhogen omdat het begraven zou bevoordelen ten op zichte van cremieren. Daarmee had het amendement een te christelijk tintje. Onbewust cultuurchristendom is in mijn beleving de laatste jaren op lokaal niveau minder geworden en lichter en opportunistischer van inhoud geworden. Het is opvallend om te zien dat het bewust cultuurchristendom tegelijkertijd sterk opkomt. Lokaal hebben partijen als PVV en FVD echter nog nauwelijks voet aan de grond.

SYMPATHIE

Toch merk ik in de praktijk ook onder aanhangers van christelijke partijen sympathie voor hun conservatieve agenda en populistische stijl. Zoals gezegd zijn deze partijen nauwelijks vertegenwoordigd in gemeenteraden. Toch is er in veel gemeenteraden sprake van een groei van het cultuurchristendom. En die komt gek genoeg bij christelijke partijen vandaan. In delen van het CDA is de C dusdanig weg geërodeerd dat er een hol cultuurchristendom overblijft. Ongemakkelijke christelijke thema's als prolife of de LHBTI-discussie worden vermeden en vervangen door een modern soort 'deugchristendom' met een bijna socialistische focus op zorg voor zwakkeren, dierenwelzijn of het klimaatprobleem. Ik wil benadrukken dat het woord deugchristendom met respect is opgeschreven, want de thema's die ik als voorbeeld noemde zijn de moeite waard om als christenen helder en onverkort voor op te komen. Toch zijn het wel de wat meer comfortabele christelijke thema's waar vanuit verschillende motieven ook breder seculier draagvlak voor is. Op de maatschappelijk gezien gevoeligere thema's is de worsteling zichtbaar om qua standpunten niet te ver af te wijken van de brede seculier georiënteerde norm. Ook binnen de ChristenUnie is

op onderdelen en in mindere mate dezelfde trend zichtbaar. Praktische politiek verdringt dan meer en meer het getuigende Bijbelse geluid. In diverse gemeenteraden is die spanning tussen praktische politiek en getuigenis zichtbaar bij christelijke partijen en hun vertegenwoordigers.

De vraag is nu hoe we hier als SGP en (lokale) SGP-vertegenwoordigers tegenaan moeten kijken en hoe we er mee zouden kunnen omgaan. Laten we voorop stellen dat cultuurchristendom en de toepassing daarvan in de politiek ook de achterban van de SGP niet helemaal voorbij gaat. Denk bijvoorbeeld aan de sympathisanten van de Edmund Burke Stichting, een denktank die zich ten doel stelt om de fundamentele ideeën uit de joods-christelijke en klassiek-humanistische tradities te herstellen en pleit voor herstel van waarden en fatsoen, het belang van families, gezin, verenigingen en kerken en voor een slanke overheid. Ook het ongemak en de (genuanceerd) verschillende inzichten die discussies rondom LHBTI en zondagsrust oproepen in onze achterban laten zien dat het de 101-jarige niet voorbij gaat. Laat ik daarom afsluiten met twee gevaren die in mijn beleving kleven aan een te nauwe band met het cultuurchristendom.

TIJDLOOS

Het christendom is een universeel tijdloos geloof en kan dus niet exclusief geclaimd worden als een nationaal cultuursymbool of nationale wortel. Daarmee zou het veel te gevoelig worden voor nationale omstandigheden, mode en veranderingen in opvattingen.

Het tweede bezwaar is dat in het cultuurchristendom de mens de norm is. Ze is daardoor gevoelig voor wijzigende seculiere opvattingen.

In delen van het CDA is de C dusdanig weg geërodeerd dat er een hol cultuurchristendom overblijft. Onge-makkelijke christelijke thema's als prolife of de LHBTI- discussie worden vermeden en vervangen door een modern soort 'deugchristendom' met een bijna socialistische focus op zorg voor zwakkeren, dierenwelzijn of het klimaat-probleem.

Sterker nog, om effectief te zijn zal het cultuurchristendom zich altijd in een bepaalde bandbreedte ten op zichte van de brede seculiere norm moeten bevinden. Dat betekent dus voortdurend opschuiven.

In een tijd waarin christenen een minderheid zijn geworden, kunnen we en moeten we misschien wel als (lokale) politici samenwerken met het (on)bewuste cultuurchristendom. Dat is praktisch politiek handwerk, gericht op het resultaat. Tegelijkertijd moeten we ons niet door het cultuurchristendom laten overnemen of ons er door laten meeslepen om maar resultaten te behalen. Daarmee geven we onze belangrijkste drijfveer uit handen: Gods Woord als enige en onveranderlijke norm ook voor ons politieke handelen. Praktische politiek: ja, maar altijd ingebed en voortkomend vanuit onze getuigenis dat de dienst van God en het houden van Zijn geboden heilzaam is voor alle mensen en het totaal van onze samenleving.

Op de hellingen van Monte Rotonaria, een uur rijden buiten Rome, in de uit 1204 stammende abdij van Trisulti, een nationaal monument in Italië, spreken we Benjamin Harnwell, kortweg Ben.

Interview met Benjamin Harnwell door dr. Hans van de Breevaart & Wilco Kodde

Cultuurchristendom als bondgenoot

Ben (1975-) was vijftien jaar lang assistent van Nirj Deva, lid van het Europees Parlement (EP) voor de Britse Conservatieven. Hij was enige tijd bestuurslid van de *European Christian Political Movement* (ECPM). In 2009 publiceerde hij de geruchtmakende *Universal Declaration of Human Dignity*. Op dit moment is hij directeur van het in Trisulti gevestigde *Dignitatis Humanae Institute* (DHI).

Het instituut staat bekend als 'ultra-conservatief', en sinds kort ook als 'extreem-rechts'. Voor-

al toen voormalig adviseur van Donald Trump en lid van de *Board of Trustees* van DHI, Steve Bannon, aankondigde dat hij Trisulti wilde gebruiken als opleidingsinstituut voor rechts-conservatieve politici in Europa. In die hoedanigheid had hij contact met populisten als Nigel Farage, Geert Wilders, Marine Le Pen, Matteo Salvini en Viktor Orbán

Wij willen Ben graag spreken over de beweegredenen achter DHI, en zijn visie op christelijk geloof, cultuurchristendom en populisme.

De abdij van Trisulti, waar het Dignitatis Humanae Institute is gevestigd

Waar staat het DHI voor?

Sinds haar oprichting in 2008 probeert het DHI Europa te herinneren aan de joods-christelijke wortels van haar beschaving, door te erkennen dat de mens geschapen is naar Gods beeld. Dat is een antropologische realiteit die we vinden in Genesis. Als zodanig staat ze lijnrecht tegenover het seculiere, op dit moment dominante Darwinisme, waarin de mens het product is van het evolutionaire recht van de sterkste. In de joods-christelijke traditie vinden we het geloof dat ieders leven, zonder enige uitzondering, van begin tot eind, beschermwaardig is. Niemand, individu noch overheid, mag daar inbreuk op maken. Die beschermwaardigheid geldt christenen, moslims, hindoes of wie dan ook, zonder onderscheid. Deze gedachte is uniek in de wereld, en vind je in geen enkele andere traditie terug. In de islam, bijvoorbeeld, worden mensen wel onderverdeeld in verschillende categorieën. Je kunt daar feitelijk alleen aanspraak maken op menselijke waardigheid als je gelooft in Allah. Het unieke van het joods-christelijke denken wordt in het Westen te weinig onderkend en op waarde geschat. Hierdoor is ruimte gekomen voor de modern-seculiere politieke opvatting

dat gelijkheid als zodanig de hoogste norm zou zijn. Dat is een heel andere basis dan die van ons.

DHI is opgericht om christenen in het publieke weerbaar te maken. We geven hen daarbij hen instrumenten, zoals bijvoorbeeld de door ons opgestelde *Human Declaration of Human Dignity*. We stimuleren christenpolitici om te spreken over de wijze waarop hun geloof hen helpt een positieve impact te hebben in zaken van algemeen belang. En we verzetten ons ertegen dat van christenen gevraagd wordt om hun geloof als een jas aan de kapstok te hangen wanneer ze de werkkamer binnenkomen en te opereren als 'neutrale actoren'. Dat wordt namelijk aan niemand gevraagd, maar wel expliciet aan christenen.

In 2004 werd de Italiaan Rocco Buttiglione afgevoerd als EU-commissaris omdat hij persoonlijk tegen het homohuwelijk was. Deze afwijzing was de directe aanleiding voor de oprichting van DHI. Een ander voorbeeld was de Maltese kandidaat Tonio Borg. Hem werd gevraagd om een brief te schrijven aan de sollicitatiecommissie

van het Europees Parlement waarin hij verzekerde dat zijn katholieke geloof geen invloed zou hebben op zijn werk als Europees Commissaris.

Begrijpt u waarom dit zo expliciet van christenen verlangd wordt?

Natuurlijk. Dit heeft alles te maken met de Franse Revolutie. Vanaf dat moment is gepoogd een nieuw concept van menselijkheid en gezag te creëren. Dit Franse concept staat tegenover het Amerikaanse. In de Onafhankelijkheidsverklaring staat uitdrukkelijk dat wij mensen ondergeschikt zijn aan God. Het is ronduit gevaarlijk wanneer die gedachte wordt losgelaten en ervan wordt uitgegaan dat de samenleving gebaseerd is op waarden die van staatswege zijn opgelegd, in plaats van door God gegeven. De erkenning dat ook de staat onderworpen is aan God, maakt dat het Amerikaanse politieke systeem nog altijd superieur is aan het Franse.

Dat Amerikaanse systeem verhindert niet dat mensen worden uitgesloten. Ook DHI, met name sinds Bannon zich nadrukkelijk met de zaak ging bemoeien, wordt daarvan beschuldigd. Is dat niet in tegenspraak met uw pleidooi voor menselijke waardigheid?

Dat wij zomaar mensen uitsluiten zijn leugens. De links-seculiere tegenstanders kunnen geen argumenten vinden om ons van replek te dienen. Hun agenda is radicaal en militant. Als hun idealen en ideeën werkelijk bij het grote publiek bekend zouden zijn, dan zouden ze hun steun onder het volk verliezen. Om hun agenda door te drukken, hebben ze er alle belang bij het debat niet aan te gaan, en tegenstanders zwart te maken.

Ik ben er heilig van overtuigd dat elk mens, zonder onderscheid, geschapen is naar het beeld van God. Ook migranten. Ook illegale migranten

Sinds haar oprichting in 2008 probeert het DHI Europa te herinneren aan de joods-christelijke wortels van haar beschaving, door te erkennen dat de mens geschapen is naar Gods beeld.

uit veilige landen. Maar ik ben er evenzeer van overtuigd dat laatstgenoemden hun waardigheid niet verliezen wanneer ze in hun land van oorsprong zouden blijven. Ze krijgen niet pas menselijke waardigheid als hun welvaart betaald wordt door Nederlandse, Griekse, Italiaanse of Spaanse belastingbetalers. Dat mensen geschapen zijn naar Gods evenbeeld, is geen excuus om illegaal de grens van Europa over te steken en daar vervolgens te profiteren van alle economische voordelen. Wat wel tegen de menselijke waardigheid ingaat is belastingbetalers ongevraagd laten opdraaien voor de kosten van illegale immigratie. Dat strijd namelijk met het natuurlijke recht van burgers om zelf te beslissen over de uitgaven van hun geld. Als zij dan al een deel aan belastingen dienen af te dragen, dan heeft de overheid de plicht om bij de besteding daarvan de grootst mogelijke zorgvuldigheid te betrachten.

Die belastingcenten gaan over de materiële kant van het onderwerp, maar vindt u ook dat migranten die zich niet aan de wet houden teruggestuurd moeten worden naar hun land van herkomst?

Absoluut. Er zijn rechten én plichten. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor mij. Ik ben een immigrant hier in Italië. Het kan zijn dat ik binnen enkele weken een fors probleem heb als de Brexit door-

De eerste rol die de kerk zou moeten spelen, is de gelovigen vertellen dat er een geestelijke strijd gaande is. Onder 'de kerk' reken ik alle christelijke denominaties. De militanten, de links-liberalen en secularisten voeren een keiharde strijd tegen het christendom. Daar moeten de ogen voor opengaan. De kerk moet christenen dat bewustzijn bijbrengen.

gaat. Ik stemde echter in 2016 voor Brexit omdat ik denk dat dit in het belang is van de Britten zelf. Ondanks het feit dat het niet in mijn persoonlijke belang is als Brits staatsburger die woont in een ander EU-land. Ik ben, kortom, te gast in dit land. Ieder land heeft wetten omtrent immigratie. Veel landen zoeken daarbij naar de toegevoegde waarde van migranten. En terecht. Het zijn primair de belastingbetalers die het recht hebben om te bepalen wat er met hun land gebeurt, en wat in het kader van immigratie legitiem is. Het is niet aan supranationale organen, zoals de Verenigde Naties, uiteindelijk ook niet de EU, om te bepalen hoe landen moeten omgaan met immigratie. Dat is primair de zaak van de belastingbetalende burger. Het is illegitiem wanneer de staat in essentie private middelen via belastingen aanwendt voor zaken die burgers niet willen.

Maar wordt ons niet gevraagd om barmhartige Samaritanen te zijn?

Zeer zeker, 100 procent. Maar wat is de essentie van de gelijkenis van de barmhartige Samari-

taan? Dat mensen van hun eigen bezit, vanuit eigen, ongedwongen motivatie iets met hun naaste delen. Bijvoorbeeld vanwege hun geloof in Jezus Christus. Wat gebeurt er als de staat een deel van jouw bezit claimt? Dan heb je minder bezit om te geven aan doelen die vanuit het evangelie een appel op jouw geweten doen. De staat ontnemt mensen de mogelijkheid om schatten in de hemel te verzamelen door hen minder ruimte te laten om vrijwillig te geven aan de hulpbehoeftigen.

Neem het voorbeeld van Moeder Theresa. Ze ging naar India om stervende, zieke, dakloze mensen te verbinden, te wassen en te voeden omdat zij het gelaat van de lijdende Christus zag in die mensen. Ze deed dat vrijwillig. Hier in Italië zijn talloze aan de Rooms-Katholieke Kerk gelieerde organisaties die voor elke immigrant die zij opvangen een subsidie ontvangen. Zo wordt de opvang van vluchtelingen een businessmodel. Christelijke barmhartigheid is altijd vrijwillig en ik weiger te accepteren dat de Kerk mij gaat vertellen dat ik, omdat ik hun handelwijze kritiseer, zou handelen in strijd met de christelijke waarden. Zij begrijpen de gelijkenis van de barmhartige Samaritaan verkeerd. Er is geen betere getuigenis van het geloof in Jezus Christus, dan mensen die vrijwillig de beste tijd van hun leven opofferen om mensen in nood helpen. Als een bisschop voor televisie zegt dat christenen immigranten moeten verwelkomen en dat daar belastinggeld voor gespendeerd moet worden, wat heeft hij dan zelf opgeofferd voor deze boodschap? Nul! Zo'n optreden doet me denken aan de farizeeërs in het Nieuwe Testament: ze liepen in mooie kleding, zaten op mooie plekken in de tempel, maar hun woorden waren vooral bedoeld om goed voor de dag te komen bij een deel van het volk.

Harnwell deelt de opvatting van Steve Bannon dat er sprake is van een geestelijke strijd die ook politieke inzet vraagt. © Humo

In Nederland zijn er kerken die uitgeproce-deerde asielzoekers opvang geven. Hoe kijkt u daar tegenaan?

Ook als dat ingaat tegen de nationale wetgeving, dan veroordeel ik dat niet. Als zij daarmee gevolg geven aan hun roeping, dan moeten zij dat doen. Gods wet is van een hogere orden dan de wetten van het land. Zolang deze kerken geen misbruik maken van belastinggeld voor dergelijke initiatieven, dan zal ik er geen woord van zeggen. Waar ik tegen ben is dat daarbij geld van anderen wordt gebruikt, zonder dat die daarvoor hun toestemming hebben gegeven.

De SGP heeft altijd gezegd dat de christelijke waarden die de samenleving dragen alleen toekomst hebben wanneer het leven van voldoende burgers zich kenmerkt door een levend geloof. Denkt u dat een zogenaamd cultuurchristendom, dat zich beroept op christelijke waarden en instituten in de samenleving, zonder een dergelijk geloof toekomstkansen heeft?

Nee, als het geloof ontbreekt zal het cultuurchristendom op de lange termijn niet kunnen overleven. We naderen het eind van een

periode. De westerse beschaving was hoofdzakelijk gebouwd op de joods-christelijke traditie. Je kunt ook zeggen 'op het christelijke geloof'. Dat is meer de Europese uitdrukking, maar het betekent voor mij hetzelfde. Van deze christelijke waarden was de hele maatschappij doortrokken. Dat uit zich ook in de cultuur van een land. Er is vandaag de dag nog steeds de echo van die tijd. Maar het duurt zo'n drie á vier generaties voordat een cultuur is verdwenen. Het duurt nog langer voordat een beschaving helemaal is uitgeroeid. Ook links-liberalen moeten zullen er vol tegenaan moeten om dit voor elkaar te krijgen.

Behalve DHI, welke rol kan de kerk volgens u spelen bij het tegengaan van de afbraak en het levend houden van het geloof?

De eerste rol die de kerk zou moeten spelen, is de gelovigen vertellen dat er een geestelijke strijd gaande is. Onder 'de kerk' reken ik alle christelijke denominaties. De militanten, de links-liberalen en secularisten voeren een keiharde strijd tegen het christendom. Daar moeten de ogen voor opengaan. De kerk moet christenen dat bewustzijn bijbrengen.

Is dat wat Steve Bannon ook zegt?

Ik kan niet voor Steve Bannon spreken, ik spreek als directeur van DHI. Steve Bannon is veel intelligenter dan ik, en je zou hem die vraag dan ook zelf moeten stellen. Elke keer dat ik hem ontmoet, leer ik weer nieuwe dingen.

Wat is uw relatie met Bannon?

In 2013-2014 is Bannon één van de steunpilaren van DHI geworden. Hij en ik willen in Europa een academie opzetten die mensen in de gelegenheid stelt zich te verdiepen in de joods-christelijke wortels van onze beschaving. Meer specifiek is deze academie bedoeld om jongeren op te leiden tot opiniemakers en politieke initiatiefnemers. Allereerst moet de nieuwe generatie weten welke strijd gaande is. Er is sprake van een geestelijke strijd, zoals ook de Schrift zegt: 'Wij hebben de strijd niet tegen vlees en bloed, maar tegen de overheden, tegen de machten, tegen de geweldhebbers en boze geesten van deze wereld.'

Dat maken we zelf van heel nabij mee. We voeren op dit moment een heftige juridische strijd tegen het Italiaanse Ministerie van Cultuur. De autoriteiten baseren zich daarbij op klachten van linkse actiegroepen die ons initiatief graag zien mislukken. Zo zijn er de laatste maanden veel protesten rondom Trisulti geweest, aangedreven door linkse radicalen. Ze proberen ons te stoppen, omdat zij diep in hun hart wel aanvoelen dat wij de stem van het volk beter vertegenwoordigen dan zij zelf dat doen.

De linkse partijen hier in Italië zijn, net als in de meeste andere landen, vertegenwoordigers van de belangen van kosmopolitische elites. Linkse partijen zijn ook de grootste aanjagers van de massale immigratie naar Europa. Linkse partijen doen helemaal niets om de belangen van hun

eigen kiezers te behartigen. Dat is ook waarom Donald Trump gewonnen heeft in de Verenigde Staten. Hij won niet doordat hij kiezers op rechts zo aansprak, maar omdat hij oog had voor de vergeten en genegeerde middenklasse. Als je dat snapt, begrijp je ook beter waarom linkse politici hier buiten de poort in Trisulti stonden te schreeuwen met protestborden tegen ons initiatief. Zij hebben ten diepste geen inhoudelijke steun voor hun ideeën bij het volk. Ze zijn er zeer beducht voor om hun machtspositie kwijt te raken. Dit verklaart hun angst voor 'populisme'. Ze voelen aan dat veel mensen uit het volk de nationalistisch-populistische bewegingen steunen omdat hun belangen daardoor beter vertegenwoordigd worden.

Veel populisten, zoals Geert Wilders, refereren aan de joods-christelijke cultuur terwijl ze zelf niet gelovig zijn.

Dat klopt. Hij is gedoopt en heeft een Rooms-katholieke opvoeding genoten. En ook al is hij op dit moment niet wat wij gelovig noemen, hij heeft elk geval de noodzaak gezien om op te komen voor de joods-christelijke cultuur. Hij ziet dat die onder druk staat in Nederland. Hij levert daarmee een waardevolle bijdrage aan het politieke debat.

U zei ook dat het essentieel is om een persoonlijk geloof te hebben.

Dat klopt. Maar het probleem is dat wij christenen zo politiek zo verzwakt zijn in de huidige situatie en het volk zolang verwaarloosd hebben, dat we bondgenoten nodig hebben zoals Geert Wilders. Ik denk echt dat Wilders de dingen die hij zegt niet alleen maar zegt om daardoor eerder gekozen te worden, maar dat hij ook echt gelooft in de waarde van de joods-christelijke traditie. Naast zijn opvoeding spendeerde hij ook een paar jaar van zijn leven in een kibboets in Israël. Hij vertelde eens dat dit van beslissen-

de invloed is geweest in zijn leven. We hebben meer aan Wilders, dan aan iemand die zich christendemocraat noemt, maar zich na gekozen te zijn niets gelegen laat liggen aan het volk wiens belangen hij geroepen is te behartigen. Wilders zegt eerlijk dat hij niet persoonlijk in Christus gelooft, maar ziet wel de waarde van de joods-christelijke traditie voor de Nederlandse samenleving. En hij staat voor zijn boodschap, ook al kost het hem zijn persoonlijke vrijheid.

In zaken als abortus en homohuwelijk is hij meer een centurmpoliticus, en normaal gesproken zou ik hem om die reden ook niet steunen. Maar als het gaat om man-vrouwverhoudingen dan is hij veel meer een man van het gezond verstand dan links-liberalen. Ik ben er fel tegen dat op scholen kinderen worden geïndoctrineerd met het idee dat mannen en vrouwen allebei de arbeidsmarkt op moeten om van toegevoegde waarde te kunnen zijn voor de samenleving. Moeders moeten de vrije keus hebben of ze willen werken en niet gedwongen worden door hun omgeving of een of andere ideologie om te gaan werken. Wilders erkent dat. Maar het is vooral zijn strijd met de islam die maakt dat ik hem steun. Om een metafoor uit de kerkelijke architectuur te gebruiken: hij is voor mij zeker geen pilaar, maar wel een luchtboog.

Er is bij veel rechtse christelijke partijen de vrees om geframed te worden als populistisch. En populisme wordt nogal eens geassocieerd met antisemitisme en islamofobie. Wat vindt u daarvan?

Als er één organisatie in de wereld opkomt voor de joods-christelijke waarden, is het wel de DHJ. Hoe kan iemand ons nu beschuldigen van antisemitisme, terwijl we erkennen dat de joodse traditie onze cultuur mede heeft gemaakt tot wat ze nu is.

Bij de islam draait alles om het onderwerpen aan de regels van de Sharia. Jezus vervulde zelf de wet, maar tegelijk bond hij de strijd aan met de hypocrisie van de farizeeërs. Stellen dat er ten diepste geen verschil zou zijn tussen christendom en islam, is een leugen.

Wat de beschuldiging van islamofobie betreft, ligt de zaak genuanceerder. Ik ben enerzijds niet bang voor de islam. Maar anderzijds maak ik me wel zorgen over de zwakheid van onze seculiere leiders die verondersteld worden onze vrijheden te verdedigen. De politieke elite van tegenwoordig kenmerkt zich door lafhartigheid wanneer het gaat om het benoemen van de gevaren die met de islam gegeven zijn, laat staan dat ze er iets tegen zouden durven ondernemen.

Is het de islam als godsdienst, of het islamisme als politieke ideologie waar u problemen mee heeft?

Wat me in de islam vooral tegenstaat is de waarde die wordt toegekend aan het leven haar profeet. De islam heeft zich verspreid over de wereld via massale slachtingen, gewelddadig opleggen van het eigen geloof, en de onderwerping van overwonnen volken tot slavernij. Links-liberalen denken dat het christendom zich op deze zelfde manier verspreid heeft, maar dat is niet waar. Het christendom is verspreid door bekering en geloof. Het christendom begint daar waar sprake is van inwendige verandering van de mens. Bij de islam draait alles om het onderwerpen aan de regels van de Sharia. Jezus ver-

Harnwell: opvang van vluchtelingen door kerken niet als businessmodel, maar uit oprechte bewogenheid en uit eigen middelen gefinancierd.

vulde zelf de wet, maar tegelijk bond hij de strijd aan met de hypocrisie van de farizeeërs. Stellen dat er ten diepste geen verschil zou zijn tussen christendom en islam, is een leugen.

Er zijn christenen in Nederland die zeggen: wij zijn een minderheid en wij willen gelijk behandeld worden, dus moeten wij op onze beurt ook de islam als gelijke behandelen. Hoe ziet u dat?

Dit is geen gemakkelijke vraag. Ook in de katholieke traditie heeft men zich daarover het hoofd gebroken. Ik ben zelf altijd geneigd te zeggen: vertel mij niet hoe ik moet leven, dan vertel ik niet hoe jij moet leven. Maar het is nu juist dit uitgangspunt, elkaar met rust laten, dat je te weinig terug vindt in de islam. Ik heb toevallig een vriend die moslim is en mij nooit lastig valt met zijn geloof, maar dat is toch een zeldzaamheid. Volgens het DNA van de islam hoort het godsdienstige en

politieke een te zijn. Als christen wil ik wel het recht hebben om aan anderen het evangelie te vertellen en hen voor te houden hoe goed het is om de Tien Geboden te volgen. Maar ik zou nooit de wet willen gebruiken om mijn geloof op te leggen aan anderen, of hen beperkingen op te leggen aan hun eigen geloofsbeleving.

Dus als vanaf een moskee een gebedsoproep klinkt, zegt u: geen probleem!

Tsja, kijk... uhm... haha. Dat is een hele goede vraag. Het probleem met de islam is, dat we weten dat als deze godsdienst dominant wordt in een samenleving, zij de vrijheid van anderen zal inperken. De islam heeft geen concept van gelijkheid dat mensen die vrijheid biedt.

Het christendom wel?

Laat ik een voorbeeld noemen. Een tijdje geleden bezocht ik een vriend die geëmigreerd is

naar Vietnam. We verlieten het hotel en ik begroette de jongen die de deur voor ons opendeelde. Mijn vriend zei: 'jij hebt zijn dag goed gemaakt door dit te doen.' In Vietnam kijkt niemand je aan als je de deur voor een ander opendoet. Als je datzelfde doet in Europa, dan zouden we dat onbeleefd vinden. Ik veroordeel andere culturen niet, maar er zijn grote verschillen. En de verschillen hebben zo hun redenen. In het westen is nog het besef dat iedereen, van de koning in zijn paleis tot de man die de ploeg door het land trekt, in essentie van gelijke waarde zijn. Wanneer jullie koning zijn paleis verlaat en we zien dat iemand de deur voor hem opendoet, terwijl de koning hem geen blik waardig keurt, dan zouden de meeste mensen in Nederland daarover een negatief oordeel uitspreken. Als je uit een andere traditie komt die gebaseerd is op andere filosofische en antropologische fundamenteën, dan krijg je een andere samenleving.

Dat is ook de bijdrage van het christendom aan het kapitalisme geweest. Ik ben van de zogenaamde Oostenrijkse school. Daarin is altijd benadrukt dat het kapitalisme alleen dan maximaal economische waarde kan toevoegen, wanneer ze uitgaat van een moraal waarin eerlijkheid en respect voor medemensen. Gebrek aan vertrouwen is dodelijk voor een economie. Gebrek aan respect voor je medemens, of het nu een medewerker is of een klant, is slecht voor zowel productiviteit als je afzetmarkt. Overall waar die waarden al gegeven waren, heeft het kapitalisme kunnen bloeien. Een zekere mate van tolerantie is ook aangevoerd als verklaring voor de Gouden Eeuw in Nederland. Tegelijk is het kapitalisme een belangrijke motor voor de verhoging van de algehele welvaart. Vroeg of laat profiteren ook de allerarmsten van dit economische systeem. Mits de welvaart niet gekaapt wordt door een economische elite de al

Het geval van Hongarije en de manier waarop de door haar gekozen volksvertegenwoordiger behandeld wordt door de EU-leiders, laat zien hoe hard de strijd is. Er wordt van alles uit de kast getrokken om christelijke politici die nationale belangen laten prevaleren boven die van die van een Europese liberale elite, monddood te maken.

te nauwe banden onderhoudt met de politiek – een van de belangrijkste kritiekpunten van het populisme tegen de links-liberale elites van vandaag.

Welke partijen of bewegingen in Europa ziet u als bondgenoten?

Omdat ik op dit moment nog steeds verwickeld ben in een juridisch gevecht met het Italiaanse Ministerie van Cultuur, heb ik nog niet zoveel gelegenheid gehad om het bondgenootschap uit te breiden. Maar toen ik in het EP werkte, had ik een groot netwerk van politici en belangenbehartigers, onder anderen bij de Rooms-katholieke Kerk en de ECPM. Als we eenmaal gesettled zijn in Trisulti, wil ik me daar weer op gaan focussen. Wanneer ik zo hoor wat de standpunten van de SGP zijn als het gaat om leven, gezinswaarden en haar strijd op dat punt tegen de links-liberale elites, dan zou ik wel voelen voor samenwerking, zou ik ook graag samenwerken met de SGP. Zodra de academie hier van start gaat, zijn jullie van harte welkom op Trisulti.

Harnwell in gesprek met een groep actievoerders tegen zijn plannen met Trisulti

Bij de huidige European People's Party (EPP, waarvan op dit moment zowel het CDA als de CU lid zijn, red.), zie ik minder raakvlakken. Het is bijvoorbeeld een grote schande dat ze destijds Viktor Orbán geschorst hebben. Ik betreur het ook dat hij na de schorsing teruggekeerd is in de EPP. Dat had hij niet moeten doen. Ook het geval van Hongarije en de manier waarop de door haar gekozen volksvertegenwoordiger behandeld wordt door de EU-leiders, laat zien hoe hard de strijd is. Er wordt van alles uit de kast getrokken om christelijke politici die nationale

belangen laten prevaleren boven die van die van een Europese liberale elite, monddood te maken. Daarbij komt dat de huidige elite bezig is haar idealen te verankeren in allerlei conventies, zodat het Europese Hof straks over de middelen beschikt om populistische bewegingen te stoppen wanneer diezelfde elites de controle over de meerderheid van het electoraat dreigen te verliezen.

Daartegen keert het DHI zich. En in die strijd is Bannon, met alle ervaring die hij opgedaan heeft in de VS, een geweldige steun.

Steunen op een rietstaf

Vanaf de kansel telkens 'linkse zwetsverhalen' aanhoren, dat is aan Forum-leider Thierry Baudet niet besteed. Niettemin noemt hij zich graag 'cultuurchristen'. Net als zijn ambtgenoot in de Tweede Kamer, Geert Wilders, wil Baudet de restanten van de Nederlandse christelijke natie koesteren. Cultuurchristendom is een politiek term geworden. Natuurlijk is Nederland zwaar gestempeld door de christelijke cultuur. Een bezoekje aan de prachtige expositie over de Statenvertaling in de Tweede Kamer laat dat zien. Ook waar is dat veel kunstuitingen, zoals schilderijen en literatuur, zonder een sprankje Bijbelkennis niet te genieten zijn.

Bij de hedendaagse cultuurchristenen op de populistische rechterflank is dat niet het punt. Hen gaat het om het opkomen voor, wat zij noemen, de joods-christelijke cultuur van Nederland. Dat klinkt sympathiek in de oren, maar het is een speeltje van populistisch rechtse partijen, bedoeld als uitsluitingsmechanisme. Zoals dat begrip in vroeger tijden de Joodse religie in de ban wilde doen, is het vandaag de dag een instrument om de islam als wezensvreemd element uit te bannen.

Wanneer de SGP zich door dat frame laat meeslepen, dreigt het gevaar dat de oudste partij van Nederland zich voor het karretje van rechtspopulisten laat spannen. De uitkomst daarvan kan zijn dat de Nederlandse samenleving zich in rap tempo verder verwijderd van de kern van het evangelie, een evangelie dat per definitie gericht is op het behoud van de naaste, ver weg en dichtbij.

Een verbond van de SGP met die cultuurchristenen ter rechterzijde is niet te vergelijken met bloemen die, zonder voeding, verdorren, zoals Kees van der Staaij het in debat met Baudet verwoordde.

Veel eerder is het, om de Statenvertaling aan te halen, een gebroken rietstaf die de hand doorboort. Je denkt als goed gereformeerde op die cultuurchristenen te kunnen leunen. Je komt er snel achter dat dat steunpunt je een pijnlijke en gapende wond oplevert.

Piet H. de Jong

*Piet de Jong is politiek redacteur
en commentator van het Nederlands Dagblad.*

Op het eerste gezicht tonen de Verenigde Staten van Amerika zich als een christelijk land. 'One nation under God.' Veel Amerikanen schamen zich er niet voor om zich christen te noemen, ook in het publieke domein. Kom daar in Europa eens om. In het Europees Parlement zitten nogal wat christenen, maar zij komen daar publiekelijk veel minder voor uit. Enige jaren terug werd zelfs een Europese agenda voor het personeel van de instellingen gemaakt, waarin geen enkele van de christelijke feestdagen was opgenomen. Wel die van andere godsdiensten.

door drs. J.A. Schippers, directeur Wetenschappelijk Instituut voor de SGP

Nederlanders hebben niet veel affiniteit met cultuurchristendom

In gesprek met prof. dr. James Kennedy over cultuurchristendom in Amerika en Europa

Voor cultuurchristendom moet je eerder in de Verenigde Staten zijn dan in Europa. We vragen hoe James Kennedy, historicus, hoogleraar en decaan aan het University College in Utrecht, tegen cultuurchristendom aan kijkt.

'Als eerste merk ik op dat het bij cultuurchristendom gaat om een gelaagd verschijnsel, met meerdere aspecten. Maar bij de beantwoording van deze vraag zal ik het graag wat eenvoudiger

houden. Het meest opmerkelijke verschil met Europa is wel dat in de Verenigde Staten historisch gezien het geloof in God belangrijk is. En wordt gevonden. De algemene opinie is dat een goede Amerikaan gelovig hoort te zijn. En er wordt van je verwacht dat je als gelovig persoon ook iets doet met dat geloof. Je bent lid van een kerk bijvoorbeeld, je steunt de kerk of je zet je daar actief voor in. Veel Amerikanen vonden dat

heel normaal en deze mening leeft nog steeds breed, al voeg ik er wel meteen aan toe dat dit de laatste jaren aan het afkalven is.'

'In West-Europa ligt dit heel anders. Als er al aandacht wordt gegeven aan het christendom, dan wordt het meestal gezien als een historisch waardensysteem. Het gaat dan om erkenning van de historische betekenis van het christendom voor onze Europese of nationale cultuur en samenleving. Uit onderzoek blijkt dat dit in de omringende landen, zoals Duitsland, in sterkere mate zo gezien wordt dan in Nederland. Behalve Duitsland gaat dit ook op voor Engeland en in wat mindere mate voor Frankrijk en België.'

'Een ander onderscheidend aspect is dat het christendom en zijn betekenis voor de samenleving, cultuur en politiek in Amerika regelmatig naar het heden wordt getrokken. Men zegt daar ronduit dat Amerika van oudsher een christelijk land is. Vooral in politieke kringen of discussies wordt dat tot uitdrukking gebracht.'

EVANGELICALS EN TRUMP

In Amerika steunen evangelicals de populistische president Trump. Met Pence als vice-president zou je kunnen spreken van een alliantie tussen christenen en populistten. Veel christenen in Nederland zijn echter heel beslist in hun mening dat zij 'absoluut' niet op Trump zouden stemmen. Waarin zijn Amerikaanse christenen zo anders dan Nederlandse?

'Om de Amerikaanse stijl van Trump te kunnen volgen, moet je misschien wel een Amerikaan zijn. Zijn stijl en manier van optreden zijn heel moeilijk te vertalen naar andere samenlevingen. Dat geldt natuurlijk zeker het 'America First'-beleid waar Trump voor pleit. Daarmee zal hij niet

zo snel de harten hier winnen. Dat is vrij logisch. Trump is een Amerikaanse nationalist, met een geheel eigen Amerikaanse stijl – dat valt in andere landen niet in de smaak van het brede publiek.'

POLITIEKE STAMMENSTRIJD

Maar hoe zit het dan met die support van christenen voor president Trump? Amerikaanse christenen lijken hem door dik en dun te steunen, terwijl Nederlandse christenen overwegend kritischer zijn. Geven Nederlanders dan meer om het karakter, de levensstijl en moraal van een politicus en Amerikanen niet?

'Ik denk dat de keuze van Amerikaanse christenen voor Trump meer is ingegeven door de politieke context. Amerikaanse evangelicals zijn veelal lid van een politieke stam. Vaak is dat de Republikeinse partij. Die politieke stam staat tegenover de andere politieke stam, die van de Democraten. Zo steekt het Amerikaanse stelsel nu eenmaal in elkaar. De praktische consequentie hiervan is onder meer dat je sowieso op de kandidaat van jouw politieke stam of partij gaat stemmen. Vanzelfsprekend steun je die. Vervolgens ben je sterk geneigd om alle aanvallen op de kandidaat van jouw partij haast per definitie te bagatelliseren. Zo van: 'dat valt wel mee', of: 'dat is niet waar, dat is erg eenzijdig' en 'Democraten doen ook slechte dingen'.'

'Je moet die steun voor Trump dus vooral zien in de context van een zeer bittere politieke stammenstrijd tussen Democraten en Republikeinen, waarbij het er soms scherp aan toe gaat. In die strijd zijn de evangelicals meegezogen. Die haast onverzoenlijke tegenstelling tussen politieke opponenten verklaart dat je door dik en dun de president van jouw partij steunt en dat je

in het openbaar niet al te veel laat merken dat je er soms ook wel een slag anders over denkt.’

‘Overigens merk ik op dat het gegeven dat veel evangelicals Trump steunen, niet wil zeggen dat al deze evangelicals ook populisten zijn.’

MAKE HOLLAND GREAT AGAIN?

In de Nederlandse situatie is er zeker geen onverdeelde steun vanuit christelijke hoek voor Thierry Baudet en zijn Forum voor Democratie. En dat geldt nog sterker voor de PVV van Geert Wilders. Christenen die de PVV of Forum wel steunen voeren meer dan eens het argument aan dat christenen de conservatieven moeten steunen omdat anders onze joods-christelijke beschaving ten onder gaat. Dat argument lenen ze van Steve Bannon die dit gebruikte in de campagne van Trump ter bestrijding van Hillary Clinton. Het glorieuze verleden van Nederland is iets om trots op te zijn en dat verleden moeten we weer gaan herstellen. ‘Make Holland Great Again’. Snijdt deze manier van argumenteren hout? Hoe kijkt u als historicus aan tegen deze omgang met het verleden?

‘Ik denk dat er wel een parallel is te trekken tussen het ‘Make America Great Again’ en het ‘Make Holland Great Again’. Men betoogt dat de oerbeginselen van het land worden bedreigd. En dat moeten we niet zomaar laten gebeuren. Als we die dreigende ramp weten te keren, dan kan het land weer groot worden gemaakt. Baudet deelt die visie met Trump, die manier van omgaan met het verleden. Dat kun je vaststellen. En allebei doen ze daarmee een appel op een bepaald soort kiezers. Ook dat is vast te stellen.’

‘Je kunt het zien als een manier van omgaan met de geschiedenis die je wel vaker in politieke kringen tegenkomt. Daarbij moeten we bedenken

dat deze manier van lezen en presenteren van historische gegevens een politiek doel dient. En daarom moet je ook oppassen. Wakker zijn. En de vraag stellen wat men hiermee precies wil bereiken. Men verbeeldt namelijk een verleden dat, of een periode uit het verleden die er misschien niet zo rooskleurig uit heeft gezien dan het wordt voorgesteld. Daarom is het zo belangrijk om na te gaan wat zij daarmee willen bereiken. Wat is het doel van zo’n politieke propaganda, waarbij een bepaald beeld uit het verleden wordt opgeroepen of een beroep op de historie wordt gedaan?’

ALERTHEID GEBODEN

Volgens mijn waarneming gaat het om instrumenteel gebruik van de geschiedenis. Hoe beoordeelt u dat als historicus? Als je kijkt naar het debat over immigratie, dan kun je je ook beroepen op de Nederlandse historie. We lieten bijvoorbeeld veel vluchtelingen toe in de 16e en 17e eeuw – en daar zijn we groot mee geworden, toch?

‘Ik snap goed dat mensen dit doen. Politici doen vaker een beroep op het verleden. Zij verwijzen daarbij naar gebeurtenissen of praktijken in het verleden en beargumenteren daarmee dat dit vandaag de dag ook zo – of juist niet zo – gedaan zou moeten worden.’

‘Het is niet realistisch om te verwachten dat politici geen enkel instrumenteel gebruik van het verleden zullen maken. Het zit in hun aard om goede argumenten te zoeken voor de ideeën en plannen die zij voorstellen. Een historisch argument kan daarbij behulpzaam zijn. Maar je moet dan wel beducht zijn voor wat de doelstellingen daarvan zijn. Men maakt immers gebruik van het verleden om daar voor de actuele situatie politieke munt uit te slaan. Meestal kun je dan op je

klompen aanvoelen dat er dan van een evenwichtige of respectvolle omgang met dat verleden geen sprake is. Juist daarom is alertheid geboden, vind ik. Als wetenschapper moet je distantie houden van zo'n manier van omgaan met het verleden, ongeacht of je de politieke doelen apprecieert of niet. Dat is een kwestie van professionaliteit.'

KRIEKE OP CULTUURCHRISTENDOM

In een debat met Thierry Baudet liet Kees van der Staaij zich kritisch uit over cultuurchristendom. Hij trok de vergelijking met een bos snijbloemen die prachtig op de tafel staat, maar spoedig zal verwelken. Is het cultuurchristendom niet meer dan een lege huls?

'Ik kan mij voorstellen dat je kritiek hebt op het cultuurchristendom. Vooral wanneer je waarneemt dat het eigenlijk in de plaats komt van het christelijk geloof. Dat past niet zo bij de Nederlandse context, omdat Nederlanders nu eenmaal gewend zijn om of helemaal wel of helemaal niet te geloven. Een positie daar tussen in, het christendom wel waarderen en koesteren, maar niet volledig bijvallen – dit lijkt de houding van cultuurchristenen te zijn – dat voelt wat vreemd aan voor Nederlanders. Die willen hom of kuit.'

'Deze houding verklaart ook waarom Nederlanders veel minder affiniteit hebben met cul-

tuurchristendom dan de ons omringende landen. In het Hollandse laagland is het geloof een keuze uit overtuiging, je staat daar achter of niet. Het gaat primair om het geloof en niet om de dingen daarom heen, de maatschappelijke aspecten en zoiets als een gedeeld cultureel patroon.'

'Wat het problematischer maakt, is dat het cultuurchristendom vandaag de dag vooral opkomt als een instrument om een wij/zij-tegenstelling te scheppen. Wij zijn van deze cultuur en anderen niet. Dus zij horen hier niet.'

Cultuurchristendom heeft ook positieve kanten. Maar het christendom heeft de Nederlandse cultuur en samenleving gestempeld. Het bepaalt mede de identiteit van ons land. Dat is wat niet alleen cultuurchristenen, maar ook gelovige christenen zullen zeggen.

'Wat ik bedoel te zeggen is dat ik sterke bedenkingen heb bij een politieke instrumentalisering van het christendom of het christelijke verleden van Nederland of Europa. Dan ga je volgens mij de schreef over. Wanneer het echter gaat om erkenning van of waardering voor het christendom en wat dat in het verleden voor ons land heeft betekent, dan kun je daar een positieve waardering aan toekennen. Het heeft volgens mij een intrinsieke waarde. Kortom, als het cultuurchristendom een manier is om je eigen verleden te duiden en te waarderen, dan kan het zeker een positieve betekenis hebben.'

In Europa worden de populistische partijen groter. In Nederland werd Forum voor Democratie bij de Provinciale Staten- en waterschapverkiezingen van afgelopen maart de grootste partij. Ook in landen als België en Italië weten populistische partijen een steeds groter deel van de kiezers voor zich te winnen.

Madeleine van Heerd, Masterstudent Politiek en Parlement aan de Radboud Universiteit te Nijmegen

Het volk aan zet?

FVD en SGP over (directe) democratie

Populistische partijen kunnen wat betreft hun inhoudelijke programma's verschillen, maar hebben gemeenschappelijk dat ze opkomen voor 'het volk' en de kloof die er zou bestaan tussen kiezers en gekozenen aan de kaak stellen. Ze komen dan ook met allerlei voorstellen om de burger meer invloed te geven middels vormen voor directe democratie waar staatkundige vernieuwingen voor nodig zijn.

De SGP heeft in het verleden altijd afwijzend tegenover vormen van directe democratie ge-

staan. Nu er echter uit andere hoek opnieuw voorstellen gedaan worden, is het belangrijk de positie van de partij opnieuw te bepalen. In dit artikel staat dan ook de vraag centraal hoe we vanuit SGP-perspectief de voorstellen die populistische partijen doen om de stem van 'het volk' meer invloed te geven binnen het bestaande democratische bestel dienen te waarderen.

DE ROL VAN HET VOLK IN DE DEMOCRATIE

Om te kunnen bepalen hoe we de populistische voorstellen tot vormen van directe democratie

De revolutionaire volkssoevereiniteit vindt zijn oorsprong in het beginsel van revolutie, waarin de staat de uitdrukking dient te zijn van de volkswil. Bij de calvinistische volkssoevereiniteit gaat het daarentegen om een begrenzende macht, een antirevolutionair beginsel. Daarbij hoort de erkenning van het feit dat de mens geneigd is tot alle kwaad en dat God de absolute soevereiniteit bezit.

dienen te waarderen vanuit SGP-perspectief, is het eerst nodig stil te staan bij het SGP-denken over de rol van 'het volk' in een democratisch bestel. Tussen de SGP en de idee van democratie heeft altijd een zekere mate van spanning bestaan. De partij gaat namelijk uit van een theocratisch ideaal.

Dit betekent echter niet dat de SGP een theocratische staatsvorm als norm aanhangt. De theocratische norm is voor de partij namelijk onafhankelijk van de regeringsvorm en staat niet op gespannen voet met de democratie. De SGP heeft bewust gekozen voor functioneren binnen de parlementaire democratie en heeft de democratische spelregels zoals die ook in de Grondwet zijn vastgelegd, steeds gerespecteerd.¹ De partij aanvaardt de parlementaire democratie in haar huidige vorm als een 'geschikte werkruimte'.² De hedendaagse theocraten willen zich binnen de kaders van de democratische rechts-

straat bewegen en streven daarbinnen naar een Bijbels genormeed beleid.³

DE SGP EN VOLKSSOEVEREINITEIT

Wel staat de SGP kritisch tegenover de democratie als norm. In de gereformeerde staatkunde wordt de absolute volkssoevereiniteit pertinent van de hand gewezen.⁴ De soevereiniteit ligt binnen het gereformeerde gedachtegoed bij God en niet bij het volk.

Wat betreft de ideeën van de SGP over de volkssoevereiniteit valt nog wel nuance aan te brengen. In het verleden is namelijk onderscheid gemaakt tussen enerzijds revolutionaire volkssoevereiniteit en anderzijds calvinistische of relatieve volkssoevereiniteit. De revolutionaire volkssoevereiniteit vindt zijn oorsprong in het beginsel van revolutie, waarin de staat de uitdrukking dient te zijn van de volkswil. Bij de calvinistische volkssoevereiniteit gaat het daarentegen om een begrenzende macht, een antirevolutionair beginsel. Daarbij hoort de erkenning van het feit dat de mens geneigd is tot alle kwaad en dat God de absolute soevereiniteit bezit.⁵

GEEN REVOLUTIONAIRE, MAAR CALVINISTISCHE VOLKSSOEVEREINITEIT

Deze calvinistische opvatting van volkssoevereiniteit gaat terug op de zestiende eeuw, de eeuw van de Nederlandse Opstand en de opkomst van de Republiek. Zo heeft de historicus Ernst Kossmann dat die Republiek ontstond dankzij een vorm van verzet die zich beriep op volkssoevereiniteit.⁶

Deze calvinistische verzetsleer hield in dat sommige politieke instanties de plicht hadden om te strijden tegen een vorst die de rechten van zijn volk niet respecteerde. In het hart van de calvinistische opvatting stond het idee dat het parle-

Willem van Oranje beriep zich naar Calvinistisch gebruik op de soevereiniteit van het volk in zijn strijd tegen het totalitaire machtsstreven van Philips II.

ment of de Statenvergadering de representant was van het soevereine volk. Het volk was bij de calvinisten niet een groep individuen, maar een verband, een samenhangende orde. De representanten vertegenwoordigen het volk. Het volk is in de vertegenwoordigers aanwezig en de vertegenwoordigers belichamen het maatschappelijke verband tussen de in een samenleving verenigde mensen. De volksvertegenwoordigers zijn in dit denken uitdrukkelijk niet benoemd om uitdrukking aan de volkswil te geven.⁷

Het gaat dus bij de calvinistische volkssoevereiniteit om een begrenzende macht. De vroege calvinisten zagen een belangrijke rol voor het

volk weggelegd om absolutistische neigingen van de overheid te bedwingen en om invloed op de samenstelling van de overheid uit te oefenen. Met het volk doelden zij niet op de opstelsom van alle in het land levende individuen zoals Rousseau, maar op de vertegenwoordigers van het volk.⁸ In Rousseau's opvatting van de volkswil geldt de democratie niet als instrument, maar als norm voor regeren. Dat wijst de SGP af. De norm voor besluitvorming is niet de wil van het volk, maar Gods Woord. De leden van de Staten-Generaal zijn ook geen lasthebbers van het volk. Het gaat er bij de volksvertegenwoordigers ook niet om dat zij de opvattingen van het volk zo nauwkeurig dienen te weerspiegelen, maar

De vertegenwoordigende democratie kent volgens Baudet een ernstig structuurprobleem: het kartelprobleem, dat een kloof tussen kiezers en bestuurders veroorzaakt.

zij hebben hun eigen verantwoordelijkheid. Overeenkomstig die verantwoordelijkheid hebben de volksvertegenwoordigers te handelen in het parlement.⁹

DE SGP OVER BURGERPARTICIPATIE

De SGP is dus – in lijn met de leer over de calvinistische volkssoevereiniteit – voorstander van de representatieve democratie waarin volksvertegenwoordigers hun eigen taak en verantwoordelijkheid hebben. In het denken van de SGP wordt echter ook aandacht besteed aan de rol van de burger binnen het bestel. Daarbij staat de SGP positief tegenover het betrekken van de burger bij het bestuur. De overheid is er in de visie van de SGP ten goede van haar burgers en kan daarom ruimte laten voor betrokkenheid van burgers bij het vaststellen van de richting van het beleid.¹⁰

Calvijn spreekt in dit verband van een regeren door de overheid 'met medeweten van het volk'.¹¹ Daarbij geldt volgens de SGP wel dat de volksvertegenwoordigers de spelregels van het beleidsvormingsproces en de randvoorwaarden waarbinnen dit proces moet afspelen, zouden moeten definiëren en dat zij verantwoordelijk zijn voor de beoordeling van het resultaat.¹² Dit heeft te maken met de notie dat de overheid als drager van het openbaar gezag allereerst Gods dienaar is. Het is alleen aan overheden om te

bepalen in hoeverre zij burgers betrekken bij de vorming en uitvoering van beleid.¹³

Als overheden echter ruimte laten voor participatie, inspraak, overleg of andere vormen van betrokkenheid in het proces van publieke besluitvorming, ligt daar volgens de SGP een taak voor iedereen en zeker ook voor christenen. Dienstbaarheid en gehoorzaamheid zijn daarbij de grondmotieven. Voor christenen mag niet alleen eigenbelang de drijfveer voor participatie zijn, maar eerst en vooral de zaak van Gods Koninkrijk. Dat betekent binnen de visie van de SGP dat dienstbaarheid het primaire motief voor participatie dient te zijn. Dienstbaarheid tot eer van God en tot heil van de naaste.¹⁴

DE SGP OVER REFERENDA

Terwijl er volgens de SGP ruimte dient te zijn voor burgerparticipatie, is de partij tot nu toe zeer kritisch over het referendum. Daar zijn verschillende argumenten voor. Belangrijk daarbij is de afwijzing van de revolutionaire opvatting volkssoevereiniteit die eraan ten grondslag ligt. Achter elk pleidooi voor de invoering van het referendum – zo redeneert de SGP – ligt de gedachte dat besluiten een nauwkeuriger afspiegeling van de volkswil moeten zijn. Hier gaat de SGP duidelijk niet in mee. Bovendien is het ondenkbaar dat de gemiddelde burger de verschillende belangen die bij een bepaald besluit spelen, goed tegen elkaar kan afwegen. De burger is van nature echter vooral gericht op eigenbelang. Volgens de SGP leidt dat tot een uitslag die het slechtste is voor het algemeen belang.¹⁵

Naast deze argumenten is er ook sprake van de opvatting dat referenda te star zouden zijn. Bij een referendum is immers geen compromis mogelijk. Ook zou er geen ruimte zijn voor uitwisseling van argumenten voor verschillende stand-

punten. Ze past dan ook niet in de Nederlandse overlegcultuur, waarin ook de belangen van minderheden worden meegewogen.¹⁶ De uitkomst van een serie referenda kan zo tot algehele ontevredenheid leiden in plaats dat iedereen voor een deel tevreden is.¹⁷

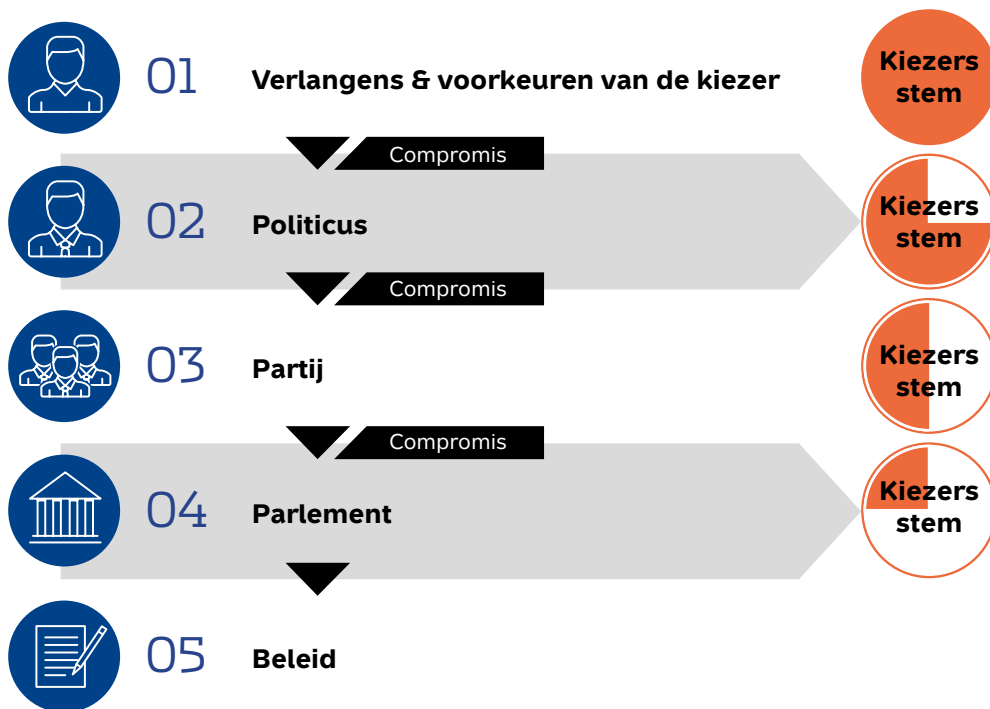
Ook wat betreft de verhouding tussen representatieve en directe democratie ziet de SGP problemen. Met een referendum kan namelijk de goedkeuring voor een politiek besluit door een minderheid van de kiesgerechtigden onderuit worden gehaald terwijl de meerderheid van het parlement reeds voor had gestemd. Dat doet volgens de SGP geen recht aan de complexe werkelijkheid en met dergelijke vormen van directe democratie komt de representatieve de-

mocratie dan ook in de knel. Volgens de SGP moet het volk geregeerd worden, en niet andersom.¹⁹

Vraag is of de argumenten van de SGP nog voldoen tegen de achtergrond van de wijze waarop de huidige representatieve democratie functioneert, voldoet. We gaan daarom in het vervolg te rade bij het antwoord dat FVD geeft op de huidige 'crisis' van de democratie.

DE STRIJD TEGEN HET PARTIJKARTEL

Volgens FVD draaien er circa 10.000 'kartellen' rond in de bestuurlijke 'baantjeskarroussel'. Zij vormen het probleem van 'ons land', zo blijkt uit het verkiezingsprogramma.²⁰ Dat komt doordat de belangen van het kartel vaak tegenge-

Baudet: 'De representatieve democratie is niet langer representatief'

Alleen referenda kunnen de representatieve democratie weer representatief maken. De politiek wordt dan gedwongen dichter bij de bevolking te staan en de bevolking wordt in staat gesteld om onvrede naar concrete beleidsvoorstellen te vertalen. Zo zal de kloof worden gedicht.

steld zijn aan de belangen van de Nederlandse bevolking. Ze werken voor zichzelf – niet voor het land. De loyaliteit van een kartellid ligt bij de partijtop en niet bij de kiezer. De belangen van de bevolking komen zo laag op het prioriteitenlijstje terecht en partijbelang gaat boven landsbelang, zo vermeldt het verkiezingsprogramma. De verschillen tussen de gevestigde partijen zijn steeds kleiner geworden. Dat geeft voor Baudet aanleiding te zeggen dat het CDA, de PvdA, VVD en D66 wat betreft gevoerd beleid een ideologische kartel vormen waarin nauwelijks onderscheid te maken valt. Daardoor vervreemden kiezers van de politieke elites. Buitenstaanders die het systeem open probeerden te breken, droegen bij aan verdere uitholling – want zij werden ofwel van regeringsdeelname uitgesloten ofwel door compromissen onderdeel van het systeem.²¹

Het compromis wordt door Baudet gezien als een groot probleem van de vertegenwoordigende democratie. In zijn visie zijn verkiezingen een compromis, zijn partijen een compromis en is het parlement een compromis. Dat leidt in zijn woorden tot 'een compromis van een compro-

mis van een compromis.'²² Daardoor neemt de afstand tussen de politiek en de bevolking toe, wat vervolgens weer leidt tot meer wantrouwen ten opzichte van de politiek. Er ontstaat een behoefte om de politiek af te straffen, waarop de politiek bepaalde onderwerpen buiten de besluitvorming houdt. Zo ontstaat er volgens Baudet een partijkartel waarin compromisvorming institutioneel verankerd raakt. De stem van de bevolking kan niet meer doordringen in de politiek.²³

REFERENDA ALS OPLOSSING

Oftewel de vertegenwoordigende democratie kent volgens Baudet een ernstig structuurprobleem: het kartelprobleem, dat een kloof tussen kiezers en bestuurders veroorzaakt. *Checks and balances* kunnen tegen het partijkartel als zodanig niets beginnen. De noodzakelijke correctie kan niet van binnen het systeem komen, want het hele systeem wordt door het partijkartel overwoekerd. Daarom moet volgens Baudet de correctie van buiten komen. Het volksinitiatief is het enige democratische instrument dat een effectieve tegenmacht kan vormen en het kartel kan kraken. Alleen referenda kunnen de representatieve democratie weer representatief maken. De politiek wordt dan gedwongen dichter bij de bevolking te staan en de bevolking wordt in staat gesteld om onvrede naar concrete beleidsvoorstellen te vertalen. Zo zal de kloof worden gedicht.²⁴

Baudet beveelt geen raadgevend, maar een bindend referendum aan. Het gaat volgens hem namelijk tegen de democratische logica in dat de stem van de bevolking door haar eigen vertegenwoordigers zou kunnen worden genegeerd. Wel biedt Baudet ook ruimte voor een mildere vorm: niet geheel raadgevend, maar ook niet geheel bindend. Bij deze variant gaat het erom dat er een tweederde meerderheid van het parle-

Volkssoevereiniteit volgens de SGP: Toen zijn voorstel om bij overdracht van soevereiniteit een twee-derde meerderheidsvereiste in te voeren, eerder dit jaar door de Eerste Kamer werd weggestemd, riep Kees van der Staaij het volk op om bij de volgende verkiezingen via het uitbrengen van hun stem te protesteren tegen deze gang van zaken.

ment nodig is om de uitslag van een referendum naast zich neer te leggen. Ook kan de meerderheid een motie aannemen waarin zij verklaart de uitslag van een naderend referendum over te zullen nemen. Bovendien pleit Baudet niet alleen voor een correctief, maar ook voor een initierend referendum. Het huidige referendum is corrigerend en bedoeld om een door de politiek gemaakte wet tegen te houden. De bevolking kan daarmee uitsluitend reageren op de volksvertegenwoordiging en krijgt zelf niet het initiatief. Daarmee is de bevolking afhankelijk van het partijkartel dat bepaalde onderwerpen uit de weg kan gaan. Dit terwijl de functie van referenda juist het afdekken van de blinde vlekken in de

gekozen volksvertegenwoordiging is, aldus Baudet. Het corrigerende referendum voldoet dus niet. Juist door bepaalde onderwerpen te kunnen agenderen (door middel van initiërende referenda) kan de bevolking een effectieve tegenmacht vormen en het parlement tot de orde roepen.²⁵ Alleen via deze vorm van referenda kan het partijkartel doorbroken worden en kan de stem van het volk weer doorgang vinden in de politiek, zo redeneert FvD.

CONCLUSIE

De SGP kent een theocratisch ideaal dat los staat van de regeringsvorm. De partij heeft dan ook de parlementaire democratie geaccepteerd

Een dergelijk referendum kan als correctiemechanisme fungeren op het moment dat de overheid tegen de wil en de belangen van het volk ingaat. Er valt hier zelfs een verband te leggen met de leer van de begrenzende of calvinistische volkssoevereiniteit die ervan uitgaat dat het volk zich mag verzetten op het moment dat de overheid zijn rechten schendt.

als geschikte werkruimte. Revolutionaire volkssoevereiniteit wijzen de staatkundig gereformeerden pertinent van de hand, maar zij kennen wel een traditie van denken over calvinistische of begrenzende volkssoevereiniteit: als de overheid tegen de rechten van de burgers ingaat, dan heeft de bevolking – onder leiding van haar vertegenwoordigers – het recht om tegen de overheid in te gaan. Wanneer de overheid ruimte laat voor inspraak, overleg of andere vormen van participatie, zijn het juist christenen die daarvan gebruik moeten maken, volgens de SGP. Zij staat positief tegen een actief burgerschap waarbij gehoorzaamheid en dienstbaarheid grondmotieven zijn. Tot nu toe heeft de SGP negatief geoordeeld over het instrument van referenda. Er is nu echter een tijd ontstaan waarin de roep om dit direct-democratische instrument weer duidelijk klinkt.

De opkomst en groei van populistische partijen confronteert de representatieve democratie met lastige vraagstukken. Populisten pogen de kloof

die tussen burger en politiek is ontstaan, op te vullen. Zij doen dat enerzijds door te claimen dat zij in tegenstelling tot de zittende politieke macht wél het volk vertegenwoordigen en voor hun belangen opkomen en anderzijds door met voorstellen te komen voor vormen van directe democratie. Dit, omdat volgens populistische representatieve democratie niet meer representatief is; de stem van het volk klinkt niet door in de politieke arena. Dit stelt de SGP voor de vraag: voldoen de eerder gegeven argumenten tegen referenda nog, nu de situatie veranderd is?

Een argument dat de SGP eerder heeft gegeven tegen referenda is dat niet iedereen even betrokken is bij elk besluit. De gedachte hierachter is dat bij een referendum iedereen stem even zwaar weegt. Het is echter zo dat ook in het parlement partijen zitten die opkomen voor een specifieke groep mensen, denk daarbij aan partijen als 50Plus of Partij van de Dieren. Ook zij mogen over elk onderwerp beslissen. Dit brengt echter wel met zich mee dat er goed nagedacht moet worden over de onderwerpen die men onderwerpt aan een volksraadpleging. Niet ieder onderwerp is even geschikt, al was het maar omdat niet ieder onderwerp voor elke burger evenveel impact heeft.

Ook vreesde de SGP er in het verleden voor dat minderheden in de knel zouden raken bij referenda. Het volk kan namelijk gemakkelijk doorslaan bij directe democratie en afzien van de bescherming van minderheden. Ook hier geldt weer dat voorzichtigheid geboden is bij het vaststellen van de onderwerpen waarover een referendum gehouden kan worden. Bovendien zijn er in het Nederlandse stelsel mechanismen ingebouwd die minderheden bescherming bieden. De bescherming van

minderheden is in verschillende wetten vastgelegd en Nederland heeft haar handtekening onder verschillende internationale verdragen geplaatst.

Referenda zouden bovendien te radicaal zijn volgens de SGP; er is namelijk geen ruimte voor uitwisseling van standpunten tussen bevolkingsgroepen. In het parlement is wel discussie mogelijk, tussen de vertegenwoordigers van de verschillende bevolkingsgroepen. Als echter blijkt dat dit niet tot een bevredigende uitkomst leidt, biedt een referendum de mogelijkheid om een besluit dat tegen de wil van het volk ingaat, tegen te houden.

De SGP acht het tevens ondenkbaar dat de gemiddelde burger de verschillende belangen die bij een bepaalde kwestie spelen, goed tegen elkaar kan afwegen. Hier kan echter een goede informatievoorziening een verschil in maken. Wanneer de overheid experts uit zowel voor- als tegenkamp uitnodigt om hun standpunten te presenteren, kan de burger in staat gesteld worden om de juiste afweging te maken.

Wat betreft de burger ziet de SGP het ook als probleem dat zij zal kiezen voor de optie die goed voor haarzelf is, wat leidt tot een uitslag die het slechtste is voor de collectiviteit. Hierbij geldt echter het advies om alleen die beslissingen aan de directe democratie te delegeren waarvan vaststaat dat die niet kunnen leiden tot voor de kiezer onacceptabele onbedoelde gevolgen.

De SGP heeft zich sterk voorstander verklaard van de representatieve democratie. Het is dan ook haar angst dat de representatieve democratie in de knel komt, op het moment dat daar elementen van directe democratie aan toegevoegd

worden. De klacht van populistten is echter dat de representatieve democratie niet meer werkt. Er is volgens hen geen sprake meer van representatie; een steeds groter deel van het volk voelt zich niet gehoord. In die lijn van denken moet het de mogelijkheid krijgen om aan de rem te trekken op het moment dat de vertegenwoordigers een richting inslaat die niet in hun belang is. Bij een correctief referendum is het zo dat de volksvertegenwoordiging het laatste woord heeft. Die kan zich – na het publieke debat dat bij een referendum ontstaan is – opnieuw buigen over een bepaald voorstel en zaken aanpassen in de richting van de wensen die via het referendum kenbaar zijn gemaakt.

Een van de belangrijkste argumenten voor de SGP tegen referenda is haar afwijzing van de revolutionaire volkssoevereiniteit. Die afwijzing van de revolutionaire volkssoevereiniteit brengt met zich mee dat de SGP zich geen voorstander kan verklaren van initiërende referenda zoals die door Thierry Baudet van FVD voorgesteld worden. Er is echter wel verschil met een correctief referendum dat na afloop van het wetgevings-

Uit de leer van de calvinistische volkssoevereiniteit volgt dat referenda niet op initiatief van het volk kunnen plaatsvinden, maar op initiatief van de volksvertegenwoordigers, de politieke partijen. Dit past ook bij het idee dat de overheid dienaar van God is en daardoor de primaire drager van gezag.

proces in het parlement gehouden wordt. Een dergelijk referendum kan als correctiemechanisme fungeren op het moment dat de overheid tegen de wil en de belangen van het volk ingaat. Er valt hier zelfs een verband te leggen met de leer van de begrenzende of calvinistische volkssoevereiniteit die ervan uitgaat dat het volk zich mag verzetten op het moment dat de overheid zijn rechten schendt.

Uit de leer van de calvinistische volkssoevereiniteit volgt dat referenda niet op initiatief van het volk kunnen plaatsvinden, maar op initiatief van

de volksvertegenwoordigers, de politieke partijen. Dit past ook bij het idee dat de overheid dienaar van God is en daardoor de primaire drager van gezag. Daarom is zij degene die de randvoorwaarden en spelregels voor participatie bepaalt. Een referendum kan binnen het denken van de SGP dan ook alleen op initiatief van de volksvertegenwoordigers gehouden worden. Kortom, er is binnen het denken van de SGP ruimte om een bepaald type referenda toe te staan, maar tegelijkertijd is daarbij voorzichtigheid en zorgvuldigheid geboden.

NOTEN

- ¹ C.G. van der Staaij, 'Theocratie en democratie', *Zicht* (2005) 13-23, alhier 18-19.
- ² J.A. Schippers, *Voorkeur en tegenstem. Partij kiezen in een democratie* (Den Haag 1997) 69.
- ³ Van der Staaij, 'Theocratie en democratie', 21.
- ⁴ J. Weggeman e.a., *Weer wat nieuws! Een kritische blik op staatkundige vernieuwingen* (Houten 1996) 47.
- ⁵ Weggeman e.a., *Weer wat nieuws*, 39.
- ⁶ E.H. Kossmann, 'Volkssoevereiniteit aan het begin van het Nederlandse ancien régime', in: *Politieke theorie en geschiedenis. Verspreide opstellen en voordrachten* (Amsterdam 1987) 59-92.
- ⁷ Ibidem, 84-85.
- ⁸ Weggeman e.a., *Weer wat nieuws*, 39.
- ⁹ Weggeman e.a., *Weer wat nieuws*, 41-42.
- ¹⁰ M.W. van Buuren, *Tussen stemmen en sturen. Besluitvorming en burgerschap in de netwerksamenleving* (Den Haag 2006) 49.
- ¹¹ Van Buuren, *Tussen stemmen en sturen*, 47.
- ¹² Ibidem, 7-9.
- ¹³ Ibidem, 67-68.
- ¹⁴ Ibidem, 69-72.
- ¹⁵ Weggeman e.a., *Weer wat nieuws*, 58-59.
- ¹⁶ Weggeman e.a., *Weer wat nieuws*, 60.
- ¹⁷ Schippers, *Voorkeur en tegenstem*, 12.
- ¹⁸ C.A. Everse, 'Het volk regeert, maar hoe?', *Zicht* (2016) 16-23, alhier 18.
- ¹⁹ Weggeman e.a., *Weer wat nieuws*, 58-59.
- ²⁰ Forum voor Democratie, *Verkiezingsprogramma*, 3, 5.
- ²¹ T. Baudet, *Breek het partijkartel! De noodzaak van referenda* (Amsterdam 2017) 22.
- ²² Baudet, *Breek het partijkartel!*, 42-43.
- ²³ Ibidem, 43.
- ²⁴ Ibidem, 28-29, 127.
- ²⁵ Ibidem, 128-129.

Het debat is over cultuurchristendom springlevend. Dat is niet verwonderlijk, omdat het cultuurchristendom van Forum voor Democratie en Thierry Baudet veel harten in vervoering weet te brengen. En hoewel de grootste glans door allerlei interne strubbelingen inmiddels van Forum af is, is het thema cultuurchristendom actueler dan ooit. Maar wat moeten SGP'ers van dit thema vinden? Op deze vraag gaat dit artikel in. Daarvoor wordt eerst uitgewerkt wat cultuurchristendom is, waarna de positieve en negatieve kanten er van worden belicht.

Pieter Meijers, bestuurslid politiek SGP-jongeren

Cultuurchristendom: waardevol of lege huls?

De betekenis van cultuurchristendom is behoorlijk intuïtief. Een cultuurchristen is iemand die niet (zozeer) gelooft in het bestaan van de God die zich in de Bijbel openbaart, maar het christelijk geloof meer in 'instrumentele' zin waardeert. Bijvoorbeeld omdat het geloof een mens sociaal maakt of omdat christenen meer geld weggeven dan onchristelijke landgenoten. Maar de term 'cultuurchristendom' wordt vaker in maatschappelijke dan in persoonlijke zin gebruikt; een cultuurchristen in de maatschappelijke zin van het woord is iemand die de invloed van het

christendom op de maatschappij als geheel positief waardeert.

RECHTS CULTUURCHRISTENDOM

Deze vorm van cultuurchristendom zien we terug bij rechtse partijen als de PVV en FvD die het belang van de Joods-christelijke cultuur benadrukken. Een mooi voorbeeld hiervan is het debatje over minaretten en gebedsoproepen tussen Baudet en Bisschop, tijdens de begrotingsbehandeling van BZK. Hierin wierp Baudet de SGP'er voor de voeten:

Het cultuurchristendom zoekt de waarde van het christendom in de historie, bepaalde instituties of gewoon in een goed gevoel. Hoeveel aanknopingspunten dat ook biedt, het kan absoluut niet worden gedefinieerd als christelijke politiek. Cultuurchristendom is christendom zonder Christus en daarmee een lege huls.

*'Het beschermen van historisch cultureel erfgoed is een volstrekt normaal onderdeel van een zichzelf respecterende natiestaat. (...) De natiestaat Nederland moet dat ook gewoon verdedigen. U hoeft niet zo voorzichtig te zijn. U hoeft niet altijd maar in dat Christelijke excuus-reflex te schieten. U hoeft zich niet zo nederig en voorzichtig op te stellen. Wees trots op Nederland, wees trots op onze fantastische religie; de beste religie die er ooit geweest is, en draag dat uit!'*¹

Deze boodschap van Baudet lijkt aan te slaan bij een deel van de reformatorische achterban. Zo vroeg Bart-Jan Spruyt aan Thierry Baudet: 'Bent u het die komen zou of hebben wij een ander te verwachten?'.² Een duidelijke verwijzing naar Mattheüs 11:3 waarin Johannes deze vraag aan Jezus stelt. En Henk-Jan Prosman zei bij café Weltschmerz (een rechts burgerjournalistiek platform) op de vraag wat er zou gaan veranderen als het christendom weer dominant zou worden in Europa:

Wat gaat er veranderen als het christendom weer dominant wordt in Europa? - 'Niet zoveel denk ik. De verwevenheid van het seculiere wes-

*ten met het christendom is groot. Europa of het christendom; dat is haast synoniem. (...) Niet dat iedereen dat persé hoeft te geloven of elke zondag naar de kerk hoeft te gaan, maar dat te zien als iets dat ook een deel van jou is.'*³

LINKS CULTUURCHRISTENDOM

Toch is cultuurchristendom geen rechts fenomeen. In de Ongelooflijke Podcast vertelt Yvonne Zonderop (journalist van de Groene Amsterdammer):

*'Ik beschouw mezelf als een cultuurchristen. Ik beschouw mezelf als een christen die staat in de christelijke traditie, als iemand die het verhaal heeft meegekregen. Dat verhaal is onderdeel van mijn verhaal. De kunst die daarmee te maken heeft, de wereldbeschouwing, de opdracht die het christendom geeft; dat zijn allemaal dingen die ik wel in mij voel. Maar ik heb niet de behoefte om met God te communiceren. God zegt mij niet zoveel als ik eerlijk ben (...).'*⁴

In de podcast bespreekt ze, samen met, journalist David Boogerd en Theoloog Des Vaderlands Stefan Paas waarom er zo weinig linkse cultuurchristenen zijn. Maar zij betogen ook dat christelijke waarden als gelijkheid, barmhartigheid en ruimhartigheid juist ruimte geven voor een links cultuurchristendom en laten zien dat veel rechtstatelijke instituties die wij nu hebben, terug te voeren zijn op christelijke ideeën. Ze vinden dat we het cultuurchristendom niet moeten laten kapen door 'rechts' en Thierry Baudet. Juist nu heel veel mensen nadenken over het goede leven in het besef dat er meer is dan het particuliere eigendom en succes, kan het christendom het verschil maken.

CULTUURCHRISTENDOM: WAARDEVOL?

Cultuurchristenen bestaan dus zowel ter rechter als ter linker zijde. Maar hoe staat een echte christen tegenover deze cultuurchristenen? Al-

lereerst zijn er positieve punten. Het is fijn dat de persoonlijke en maatschappelijke waarde van het christendom erkent wordt. Wij belijden dat Gods geboden goed zijn voor alle mensen en het houden van Zijn wet een goede uitwerking heeft op de hele samenleving. Cultuurchristenen erkennen dit, hoewel ze de oorzaak hiervan niet in God zoeken.

Cultuurchristenen zullen zich ook inzetten voor het behouden van bepaalde christelijke elementen in de Nederlandse cultuur. Een voorbeeld hiervan is het essay van Thierry Baudet over 'Houllebecq's unfinished critique of liberal modernity'⁵ waarin hij de aanval opent op individualisme, feminisme en abortus. Dat kan (een gevoel van) verbondenheid geven. Maar het voorbeeld maakt ook duidelijk hoe betrekkelijk de verbinding van Baudet met het christendom is: als de druk wordt opgevoerd, geeft hij aan dat hij niet tegen abortus is. En bovendien zal een christen vervreemding voelen bij de platte, seksistische manier waarop Baudet soms over vrouwen spreekt.

CULTUURCHRISTENDOM: LEGE HULS

Cultuurchristendom biedt dus aanknopingspunten voor echte christenen; als Nederland een land vol cultuurchristenen was zou dat de afbraak van allerlei christelijke instituties waarschijnlijk flink vertragen. Toch zal een christen het cultuurchristendom niet positief evalueren. Het cultuurchristendom zoekt de waarde van het christendom in de historie, bepaalde instituties of gewoon in een goed gevoel. Hoeveel aanknopingspunten dat ook biedt, het kan absoluut niet worden gedefinieerd als christelijke politiek. Cultuurchristendom is christendom zonder Christus en daarmee een lege huls.

De visie dat christelijke politiek alleen in Christus en Gods Woord een stevig ankerpunt heeft, vinden we terug bij Groen van Prinsterer, bijvoorbeeld in Ongeloof en Revolutie:

*'Ook hier, bij zoveel twijfelachtigs, ligt de vastheid in de Heilige Schrift. Het licht van boven doet niet alleen in de gebeurtenissen van de vervlogen tijd de vervulling zien van de raadsbesluiten van God. Het schittert (zoals de bliksem in het onweer de zwarte wolken uiteenscheurt) ons op de duistere paden van de toekomst tegemoet, als uit de verborgenheden van hogere sferen.'*⁶

In zijn boekje *Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap* over de idealen van de Franse revolutie komt hij tot een vergelijkbare conclusie:

Zo gij verbetering verlangt, zoekt ze, niet in beginselen die het verderf aangebracht hebben, maar in den eerbied voor recht en historie, en in het christelijk beginsel, dat alleen tegen verleidelijke theorieën, door het letten op de hoogste waarheid, bestand is. Alleen uit de Heilige Schrift leert de Christen welke plichten hem opgelegd zijn; welke ontwikkeling der gebeurtenissen hij tegemoet gaat; hoe groot het voorrecht is dat hem, te midden van wanorde en ellende, te beurt viel, en van welken aard, tegen-

Terwijl de overheid er volgens de Bijbel is om de ongebondenheid des mensen te bedwingen (artikel 36), lijken veel cultuurchristenen juist een ongezond vertrouwen in het volk en een ongezond wantrouwen jegens de overheid te koesteren. Kortom, cultuurchristenen zouden er goed aan doen de Bijbel eens écht te gaan lezen.

SINDS 1935
HUISMAN
keukens | sanitair | doe het zelf

Passie
voor vakmanschap

WWW.HUISMANALBLASSERDAM.NL

Huisman Keukens & Sanitair | Voltastraat 1 | 2952 AW Alblasserdam | 078-6932541 | info@huismanalblasserdam.nl

TECHNOLOGY WITH A SMILE

De Barth Groep helpt bedrijven om optimaal te presteren door het creëren van duurzame en technologische oplossingen. Wij realiseren en onderhouden totaalinstallaties, ontwikkelen en automatiseren machines, leveren plaatwerk-oplossingen voor verschillende industrieën en voeren keuringen uit. Onze kracht ligt in het aanpakken van multidisciplinaire projecten.

Kijk op www.barthgroep.nl voor meer informatie.

barth groep

barth
installatietechniek

barth
industrial automation

aldonk
plaatwerk

controlscoope
keuring en inspectie

engin
engineering

over de vrijheid van een wereld die in het boze ligt, de vrijheid is der kinderen Gods.

Alleen van God en Zijn Woord kunnen we de échte hervorming van Nederland verwachten. Het cultuurchristendom biedt in dat opzicht geen soelaas.

CREATIEF SHOPPEN

Iemand die het cultuurchristendom van een afstandje kritisch bekijkt, ziet bovendien dat het christendom vaak wordt misbruikt; cultuurchristenen shoppen maar al te vaak erg selectief in christelijke waarden en normen. Christelijke waarden als naastenliefde, barmhartigheid en gastvrijheid staan niet in het partijprogramma van Forum voor Democratie. De vreemdeling kleden en huisvesten en je laatste 'bete broods' met hem delen? Nou nee. De joods-christelijke cultuur van de PVV lijkt vooral gevoed te worden door angst voor de islam en immigranten. Terwijl de overheid er volgens de Bijbel is om de ongebondenheid des mensen te bedwingen (artikel 36), lijken veel cultuurchristenen juist een ongezond vertrouwen in het volk en een ongezond wantrouwen jegens de overheid te koesteren. Kortom, cultuurchristenen zouden er goed

aan doen de Bijbel eens écht te gaan lezen.

Dat geldt overigens niet alleen voor cultuurchristenen ter rechter zijde. Zo wordt naastenliefde door linkse cultuurchristenen maar al te snel uitbesteed aan de overheid, terwijl naastenliefde in de Bijbel allereerst iets is om *zelf* in de praktijk te brengen. Ook is het zorgelijk als linkse cultuurchristenen kritiekloos meegaan in het discours van individuele keuzevrijheid. Het belang van essentiële gemeenschappen, zoals het huwelijk en het gezin raakt daardoor buiten beeld. Het lijkt er dus op dat linkse en rechtse cultuurchristenen christelijke waarden en normen alleen gebruiken wanneer hen dat uitkomt. Dat is iets heel anders dan de Bijbel als leidraad voor het politiek handelen.

Het cultuurchristendom biedt dus aanknopingspunten voor echte christenen om samen te werken. Maar erkent dient te worden dat cultuurchristendom een politiek voorstaat zónder Christus en zónder een Bijbel met absoluut gezag. Kees van der Staaij verwoordde dit kernachtig in debat met Thierry Baudet: 'Cultuurchristendom is als een mooie bos bloemen. Prachtig, en met wat water blijven ze een tijdje mooi, maar uiteindelijk ontbreekt het aan voeding.'⁷

NOTEN

¹ Baudet, T. [Forum Democratie]. (2019, 30 oktober). Thierry Baudet over minaretten: kom eens op voor onze cultuur! Geraadpleegd van <https://www.youtube.com/watch?v=gynXQfRLbHg&feature=youtu.be>.

² Soest, A. van. (2019, 29 juni). Baudet reageert op de vraag van Johannes de Doper: 'Ik wacht nog op vele anderen'. Geraadpleegd van: <https://www.nd.nl/nieuws/politiek/baudet-reageert-op-de-vraag-van-johannes-de-doper.3449232.lynkx>.

³ Prosman, H.J. [Café Weltschmerz]. (2017, 9 november). Een "rechtse" preek van een hervormd predikant; Rutger van den Noort en Henk-Jan Prosman. Geraadpleegd van <https://www.youtube.com/watch?v=X7KbYzg-pMeQ>.

⁴ Zonderop, Y. (2019, 7 juli). De Ongelooflijke Podcast: 'Thierry Baudet heeft niet alleenrecht op het cultuurchristendom'. Geraadpleegd van: <https://www.nporadio1.nl/podcasts-uitgelicht/17469-de-ongelooflijke-podcast-thierry-baudet-heeft-niet-alleenrecht-op-het-cultuurchristendom>

⁵ Baudet, T. (2019). Houlebecq's unfinished critique of liberal modernity. *American Affairs*, 3 (2). 213-214

⁶ Groen van Prinsterer, G. (2008) Ongeloof en Revolutie (p. 374). Nederlands dagblad, Barneveld.

⁷ Webredactie. (2018, 12 december). Terugkijken: Debat tussen Baudet en Van der Staaij. Geraadpleegd van: <https://www.rd.nl/vandaag/politiek/subscription-required-7.133?ald=1.1533993>

Wie denkt aan cultuurchristendom, denkt aan de culturele vormen van het christendom. We kunnen voor deze opvattingen goed terecht bij de hervormde theoloog A.A. van Ruler. Het christendom is geen innerlijke zaak, maar kerstent de cultuur. "Het christendom bereikt zijn hoogste graad alleen in de kerstening van de staat, het volk, het gemenebest en de cultuur."

Dr. Klaas van der Zwaag, redactievoorzitter

Van Ruler: Christendom bereikt hoogste graad in kerstening van de cultuur

Kenmerkend voor het denken van Van Ruler is dat het gaat om deze wereld. De verlossing is gericht op de redding van de schepping. "De ene en enige, de zichtbare en tastbare werkelijkheid, die wordt gered!" Hier blijkt al de aanzet voor een visie op het christendom die nauw verbonden is met de cultuur. Van Ruler moet niets hebben van dualisme. "Er zijn niet twee werelden, een lage aardse en menselijke wereld en een verheven hemelse en goddelijke wereld." Het is

de levende God in Zijn heilshandelen op de aarde te doen om het gewone leven. "Het gewone leven, de geschiedenis, de cultuur, het volksgemeen, de staat – het is het eigenlijke, waarom het de levende God in alle tijd en eeuwigheid te doen is. Daarin wil Hij Zijn Koninkrijk oprichten."

In het herstel van de schepping vervullen kerk en staat een eigen functie. In de samenwerking tussen beide licht het theocratisch visioen, de

Prof. dr. A.A. van Ruler (1908-1970)

zichtbare gestalte van Gods regering in deze wereld, op. "De kerk stamt uit de openbaring, maar zij is er ter wille van de wereld en daarom gaat al haar zijn daarin op, dat zij trouw is aan de aarde." Door de Reformatie kwam God weer in de tijd, aldus Van Ruler. Het fundamentele onderscheid tussen Reformatie en Rome is dat de Reformatie ons leert "zuiver horizontaal" te leven, voor Gods aangezicht en naar zijn wil. Pas de Reformatie heeft volledig ernst gemaakt met de oerchristelijke en universeel christelijke stelling, "dat de stoffelijke wereld Gods geschapen wereld is en dus alleen maar goed is. In de stoffelijkheid zit het kwade niet."

ANDER GELAAT

De ontdekking van de Reformatie dat de Bijbel het levende en machtige Woord Gods is, dat mans genoeg is om zichzelf uit te leggen en dan ook zichzelf door te zetten, heeft aan het christelijke Europa "een ander gelaat" geschonken. De gehele cultuur werd in de waarheid gesteld, en daarmee in de vrijheid. "Wanneer deze ont-

dekking van de Reformatie vergeten wordt – gelijk zij thans politiek en cultureel alom vergeten wordt – dan is het met de vrijheid op den duur in Europa en dan voorgoed gedaan. Haar centrum ligt dan in Washington, Rome of Moskou en op den duur ligt Europa dan in puin. Reformatorisch heeft Europa geen centrum, of het moest Golgotha zijn. En de enige autoriteit is de waarheid van de Bijbel."

De Reformatie is volgens Van Ruler daarom méér dan een reformatie van de dogma's en ook méér dan een reformatie van de kerk, zij is vóór alles een reformatie van de religie en daarin van het *gemenebest*, van de vormgeving van het leven van mens en gemeenschap geweest. De Reformatie heeft de vrijheid geschapen, de vrije zelfstandige naties in het rijk Gods, met de bijbel opengeslagen in hun midden.

Van Ruler noemt de wereld het aambeeld en de staat de hamer van het heilswerk van God. De kerk heeft als het lichaam van Christus de pre-

tentie dat zij van Godswege optreedt in de wereld, Zijn gezag en waarheid vertegenwoordigt. Toch gaat het op weg naar het Koninkrijk van God om de staat. De kerk is slechts middel om de staat Gods geboden voor te houden. *Zo wordt het volk gekerstend, al is dat in uiterlijke zin.*

Alleen als de kerk en de staat verenigd zijn in het Woord van God, kan er vrede en gerechtigheid bloeien. Kerk en staat regeren samen het volksleven en houden het zo in de heilige orde van Gods recht, waarin het heil is gelegen. De tweehed van kerk en staat is de enige gestalte waarin het heil te beleven en uit te drukken valt. Er bestaat geen synthese van deze twee in een hogere eenheid. Die tweehed ziet Van Ruler als waarborg tegen staatsabsolutisme. Hij spreekt van een “smartelijke tweehed” van kerk en staat, namelijk als gevolg van de gebrokenheid van de wereld door de zonde.

De plaats van de kerk in het openbare leven is volgens Van Ruler thermometer voor de kerstening en instrument voor de kerstening. De betekenis van de kerk voor de staat ligt in haar tucht, haar profetie en haar belijdenis. Deze belijdenis kan door de staat publiek erkend worden. Om tot gerealiseerde theocratie te komen moet in de grondwet de geestelijke grondslag van de staat worden aangegeven. De staat zou bijvoorbeeld in de grondwet kunnen erkennen, dat het Woord van God de waarheid is. De grondwet kan eisen dat de overheidspersonen zelf de ware religie belijden. “Hoe kan een minister, die niet van de ware religie is, een huwelijkswet ontwerpen?”

In haar profetie houdt de kerk aan de staat voor, dat de wet van God richtsnoer moet zijn bij het regeren van het volksleven. En dat moet concreet

worden zoals op het punt van de positie van de kerk in geestelijke verzorging, de prioriteit van de eed boven de belofte, begrafenissen boven crematie, het burgerlijk huwelijk als het enige rechtsgeldige. Pregnante uitspraak: “Bergrede en Burgerlijk Wetboek staan werkelijk niet zo diametraal tegenover elkaar.”

CULTUURVISIOEN

Van Ruler spreekt van een eigen cultuurvisioen van de Reformatie, wat te maken heeft met een doorgaande reformatie op alle terreinen, in kerk én staat. Reformatie is een gebeurtenis, een daad, dynamisch, vol van beweging. Reformatie is een voortgaande reformatie, een rusteloos proces, een nimmer eindigende strijd. In de zeventiende eeuw kwam de leuze op van de “nader Reformatie” en in de negentiende eeuw de “ontwaking van het calvinisme”. De eerste heeft de hele cultuur losgelaten, de tweede liet de staat schieten. “Nu, in onze eeuw, gaat het erom, het oorspronkelijke reformatorische visioen terug te vinden, gewijzigd en aangevuld met de lessen van de eeuwen die achter ons liggen (de tolerantie!) en beleefd in de vormen van het heden en de toekomst.”

Theocratie is voor Van Ruler niet denkbaar zonder herkerstening van het openbare leven, de natie en cultuur. Theocratisch gaat het om de staat met de Bijbel, en niet om de kerk, “en wel zodanig dat het volk gehouden wordt in de orde van Gods recht, opdat het volksleven concrete dienst van God zou zijn, en niet daarom, dat de kerk de eer ontvangt, die haar toekomt.”

Theocratie is een door en door betrekkelijk woord, zo laat Van Ruler vaak weten. Alleen het geléet des levens wordt gekerstend. Maar dat gelaat doet er toe! Van Ruler moet niets hebben van de innerlijkheid als plaats waar alleen het

contact met God te vinden zou zijn. Wanneer men het eeuwige leven niet in innerlijke gestalten kan realiseren, maar alleen in "zichtbare gestalten" kan demonstreren, dan is dat geestelijk, dat is naar de mening des Geestes, volkomen in orde. "De Geest bemint de buitenkant."

HUMANISME

Interessant is hoe positief Van Ruler over het humanisme spreekt, maar dan wel in de geest van Erasmus, een humanisme dat wortelt in het christelijke erfgoed. Het Humanistisch Verbond dat in opkomst was, heeft zich losgezongen van het de *christelijke* wortels. Dat neemt niet weg dat het God om de humaniteit is te doen. De Bijbel heeft in het historische proces de humaniteit geschapen.

Dit is dan ook volgens Van Ruler een van de meest verbijsterende en ook meest gevaarlijke dingen in onze moderne westerse cultuur: dat men de verstrengeling van het christendom en het humanisme bezig is ongedaan te maken; dat men het humanisme niet meer vanuit zijn evangelische, Bijbelse wortels verstaat; dat men het christendom tot een min of meer fanatiek anti-humanistisch complex degradeert; en dat humanisten en christenen als om strijd hieraan meedoen: uiteen te jagen wat essentieel bijeen hoort.

Waar en hoe is de hoogste humaniteit gevonden? Volgens Van Ruler toch zeker niet in de stocijense wijsbegeerte en de Grieks-Romeinse cultuur. Daar zit de mens nog altijd ingeklemd in een goddelijk zijnsverband, hetzij dat van de rede of van de staat of van de kosmos. En zolang de mens nog op de een of andere manier goddelijk is, is hij nog niet menselijk.

De echte humaniteit is volgens Van Ruler alleen door Israël gevonden, in het Oude Testament.

De volkeren krijgen er alleen deel aan via het christendom. Daarom moeten wij volgens hem met alle macht die in ons is protesteren tegen het uiteenrukken van christendom en humanisme. Niet alleen met het oog op het christendom. Maar nog veel meer met het oog op het humanisme. "Dit is het grote bezwaar tegen het humanisme: dat daarin de humaniteit gevaar loopt."

LOT VAN EUROPA

Opvallend is dat theocratie bij Van Ruler ook boven nationale reikwijdte heeft. De theocratie is "dooideenvoudig" het feitelijke lot van Europa. "Europa is wat het is door de aanwezigheid van de openbaring met haar waarheids- en heilsprentie. De gehele Europees-Amerikaanse cultuurkring stáát rondom het kruis van Golgotha. Wanneer men dat gaat ontkennen, dan is dat een vorm van zelfmoord."

Volgens Van Ruler gaat het in het vraagstuk van de theocratie daarom om niet meer of minder dan het lot van Europa, de vraag of de "Europees-Amerikaanse cultuurkring" de openbaring terug zal vinden, waaruit hij geboren is, om zo tot nieuwe kracht en bloei te komen. Of men vindt het heil van God óf het zal zich vanuit zijn neutraliteit via het nihilisme naar het heidendom ontwikkelen, "om door het heidendom in de chaos der barbarij te gronde te gaan".

Het ligt aan het historische lot van Europa, dat hij daarbij altijd weer georiënteerd wordt op de openbaring, hetzij positief zin in zoverre hij gedwongen wordt in de richting van de christelijke staat, hetzij negatief, in zoverre hij, wanneer hij de richting van de heidense staat inslaat, onvermijdelijk bij de barbarij en de chaos uitkomt. "Europa is nu eenmaal, vanaf zijn ontvanging en geboorte, een gestalte van de Heilige Geest, ge-

schapen door het Woord Gods. En waar het kruis eenmaal gestaan heeft, blijft, wanneer het weggenomen wordt, alleen de omgewoelde aarde over. In wezen is er in Europa geen keus meer tussen christendom en heidendom. Buiten het christelijk geloof is er alleen de mogelijkheid van het nihilisme.”

CORPUS CHRISTIANUM

Een van de verwijten tegen het cultuurchristendom is dat het nog wil vasthouden aan het *corpus christianum*, kortweg vertaald: het christelijk gemeenebest. Het loslaten van de gedachte van het corpus christianum is volgens Van Ruler echter in wezen een versagen in de profetisch-apostolische taak, waarmee men als kerk in de wereld is gezet en een zich terugtrekken met het rijk Gods in de innerlijkheid en de individualiteit.

Het corpus christianum ís een droom, erkent Van Ruler, maar hoe zouden wij leven zonder de droom? Het leven zou zonder gloed en bezieling zijn. En hoe zouden wij de Bijbelse boodschap verstaan, als wij haar niet als een droom over de aarde verstonden? De droom Gods is geen droom over het verleden maar voor de toekomst. “Dát is onze kardinale fout, dat wij in de waan leven, als zou het corpus christianum er in vroeger tijden geweest zijn, in de werkelijkheid, volkomen en harmonieus. Daarmee romantiseren en idealiseren wij het verleden.”

Het theocratische pleit voor het corpus christianum heeft volgens Van Ruler niets te maken met dromerige romantiek. Het is volstrekt dynamisch en revolutionair. Het leeft uit de actuele droom van de tegenwoordigheid Gods. “En zonder deze droom valt er voor niets te pleiten en valt er niets te doen. De mens, die de droom Gods kwijt is, moet sterven. Hij kan op z’n hoogst nog wat voortvegeteren.”

Van Ruler verwijst naar Hoedemaker. “Deze vroeg: gelooft gij, dat de levende God bij machte is, het lot te wenden, de neutraliteit van de staat te verbreken en zijn naam opnieuw te doen ontluiken in ons publieke leven? En Hoedemaker zette het mes er helemáál diep in en hij vraagt: zoudt gij het eigenlijk wel *willen*, dat de levende God dit alles deed; zijt gij bereid de theocratie te ontvangen; of is het niet veeleer zo, dat gij u als verloren zoon, die de vrijheid bemint, op een grondige wijze moet bekéren tot het vaderhuis?”

DOPERDOM

Van Ruler heeft in zijn tijd toenemende doperse invloeden geconstateerd in het verwerpen van een positief-christelijke kijk op staat, overheid en samenleving. Doperdom staat in dit verband gelijk aan mijding en afwijzing van deze wereld. Dit soort doperdom staat haaks op aloude gereformeerde theocratische gedachte, die gericht is op de kerstening van de samenleving. De openbaring Gods schept immers niet een geheel nieuwe gestalte van het leven. “Dat is dopers gedacht: dat uit de openbaring rechtstreeks een complete nieuwe levensvorm zou geboren worden.” Rondom het Evangelie staat de wet van God en in haar treedt de heiligheid Gods heiligend in het hele leven binnen.

De doperse geest heeft volgens Van Ruler in het Nederlandse leven steeds meer de gereformeerde geest verdrongen, “ook tot diep in de gelederen van de kerken van het gereformeerde type, en dat dit nergens zo in uitkomt als in de wijze waarop men over de staat oordeelt.” Men kan spreken van het sociale ideaal of van de ethische cultuur, “maar in wezen droomt men nog, met alle oude Wederdopers en Doopsgezinden, van het nieuwe Jeruzalem, waarin de staat als zodanig ontkend is.”

“De man op het peerd,” zoals Van Ruler het standbeeld van Willibrord op het Janskerkhof in Utrecht noemde. Met Willibrord was volgens hem de kerstening van dit deel van Europa begonnen.

Van Ruler ziet in het doperse denken een vermenging met buitenchristelijke en niet-Europese, met name met boeddhistische, Indische bestanddelen. Van Ruler doelt hier op de boeddhistische onthechting aan deze wereld. Reformatie en doperdom vormen een wezenlijke tegenstelling. De Reformatie (althans die van Genève) stelt: de kerk staat niet boven de staat, noch omgekeerd, maar beide staan ze rechtstreeks onder het geschreven Woord van God. Gemeenschappelijk hebben ze het volk te regeren en de gemeenschap in te richten. De doperse stroming redeneert: schaf de staat af, schaf de kerk af en richt het rijk op. Er is sprake van een nieuwe schep-

ping. De liefde staat tegenóver het recht, het nieuwe tegenóver het oude. “Dopers willen verlossing *uit* de tijd, uit de geschapen en gevallen wereld en zet er een nieuwe wereld voor in de plaats. Dan is er geen relatie tot de cultuur: alleen ópheffing.”

EVALUATIE

Hoe moeten we vanuit het gedachtegoed van de SGP Van Ruler beoordelen? Van Ruler beziet met gemengde gevoelens de bevindelijk-gereformeerde achterban. Hij beschouwt het visioen van de theocratie als de onvermijdelijke vrucht en tegenpool van de bevindelijkheid. De kerste-

**DE NOOD IS HOOG:
AANTAL DAKLOZEN
FORS TOEGENOMEN...**

Jovino is van de straat

Jovino kende geen vader- of moederliefde. Drugs sluipt zijn leven binnen en hij belandt op straat. Hij komt in contact met Ontmoeting en heeft nu een appartement. Jovino is dankbaar. Ontmoeting wil er zijn voor Jovino en vele anderen! Uw gebed en financiële steun zijn hierbij nodig. Mogen we op u rekenen?

Ontmoeting ontmoeting.org/destraat

ning van staat, maatschappij en cultuur is bij wat hij noemt de “ultra-gereformeerden” en haar cultuurmijding afwezig, behoudens bij de SGP, zo voegt hij er veelzeggend aan toe. Niet om hetgeen deze partij met name in de gemeentelijke politiek presteert (daar demonstreert zij volgens hem te zeer de “culturele engheid” van de ultra-gereformeerden), maar omdat ze het hoge belang en de ernst van het politieke erkent en de vragen van staat en volk vanuit het Woord van God doordenkt.

Van Rulers visie op de relatie tussen cultuur en christendom heeft een blijvende waarde. Zij houdt rekening met de invloed van het Evangelie op cultuur en samenleving. We huilen vaak mee in het koor mee van de ‘verlichte’ reformatische historici dat de zogenaamde theocratie

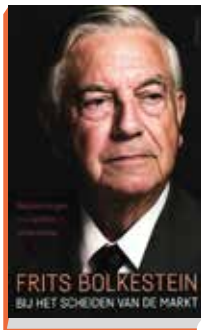
in het verleden niets is geweest en gedoemd was te mislukken vanwege de pragmatische houding van de bestuurders.

Dat laatste heeft zeker een kern van waarheid en Van Ruler erkende veelvuldig dat theocratie een “torso” was en is. Maar zijn er ook geen theocratische ‘momenten’ geweest in de Republiek waar het openbare leven gekerstend werd? Zeker, het geláát, niet het innerlijk. Maar heeft het ‘uiterlijk’ niet zowel een weerhoudende kracht alsook een getuigend effect op de samenleving, zoals een niet-christelijke omgeving dat ook heeft? Daarom zou ik het cultuurchristendom in de zin van Van Ruler niet te gauw bij het grofvuil weggooien. We mogen er iets van de zegenrijke invloed zien van Gods algemene openbaring, die zich niet alleen kenbaar maakt in individuen, maar ook in culturen.

In dit Boekenschap kunt u recensies lezen van publicaties die te maken hebben met het thema geloof, politiek en/of populisme. Is het christendom niet te links geworden? Hoe moeten we aankijken tegen het optreden van Wilders en zijn PVV? Hoe zijn politieke revoluties te verklaren? Wat maakt sterke leiders zo aantrekkelijk? Is de boodschap van het christensocialisme van Willem Banning nog altijd actueel? Of moeten we het zoeken in andere waarden om de desastreuze gevolgen van secularisatie in de politiek tegen te gaan?

Hans van de Breevaart, Frank van Putten en Klaas van der Zwaag

Geloof en politiek

**Bij het scheiden
van de markt.
Beschouwingen
over politiek en
samenleving,
Frits Bolkestein.**

Uitgeverij Prometheus,
Amsterdam, 2019;
288 blz.; € 24,99.

Als politiek leider van de VVD en als Europees commissaris was Frits Bolkestein decennialang een van de invloedrijkste politici in Nederland en daarbuiten. Daarnaast drukte hij zijn stempel op de ideeënvorming rond aangelegen thema's als migratie, tolerantie, de grenzen van Europa en de actuele waarde van het christendom. Deze thema's zien we terugkomen in de laatste bun-

del van zijn hand. Tevens zijn daarin ook beschouwingen meegenomen over de situatie in het Midden-Oosten (waar christenen massaal vervolgd worden zonder dat er een haan naar kraait) en over Urgenda (een zaak waarin de rechter op de stoel van de politiek ging zitten, en daarmee het beginsel van de scheiding der machten schond). Dat brengt ons op het zojuist genoemde, regelmatig terugkerende, thema in de bijdragen van Bolkestein: de actuele betekenis van het christendom voor onze cultuur. Want wat, zo kan men zich afvragen, doet een rechter besluiten om de scheiding der machten aan zijn laars te lappen? En wat maakt dat slechts een enkeling de situatie van christenen in het Midden-Oosten durft aan te kaarten?

Dat heeft te maken met het schuldgevoel dat wij te danken hebben aan het christendom, zo stelt

Bolkestein in een van de vele hoofdstukken in de onderhavige bundel. "Luister naar Bachs Matteïspassie: het koor, dat wil zeggen het volk, zingt: 'Ik zal gestraft worden voor wat U [Christus] hebt geleden,' en: 'U bent geen zondaar, zoals wij en onze kinderen.'"

Toch, zo stelt Bolkestein, is daarmee niet alles gezegd. Want Europa kende ook periodes waarin het blaakte van zelfvertrouwen. Denk aan onze Gouden Eeuw. Denk aan de negentiende eeuw, die ook wel eens de tweede Gouden Eeuw is genoemd. Ook toen bestond de Matteïspassie al. Echter, "de twintigste eeuw is getuige geweest van het cataclysmen van de Eerste Wereldoorlog, de opkomst van collectivistische filosofieën zoals het communisme en het nationaalsocialisme, de Tweede Wereldoorlog en de Shoah, de culturele verwarring van 1968 en de doctrine van het multiculturalisme, die ons aanspoort 'niet te oordelen' (Matteüs 7:1). Deze verschrikkingen hebben de sluier van de negentiende-eeuwse zelfingenomenheid afgerukt die de schuldgevoelens heeft verborgen die eronder sluimerden. Vanwege het christendom in combinatie met wat er in de eerste helft van de twintigste eeuw is gebeurd is ons zelfvertrouwen weggeëbd," aldus Bolkestein.

Bolkestein heeft het hier over 'het' christendom. Inderdaad heeft deze godsdienst, meer dan elke

andere godsdienst in de wereldgeschiedenis, de nadruk gelegd op 's mensen schuld tegenover God en de medemens. En vergeleken met andere culturen betekende dat in morele zin een geweldige vooruitgang, zo is ook Bolkestein van mening. Maar diezelfde schuldgevoelens zijn ergens in de geschiedenis volledig ontspoord en uitgegroeid tot een pathologische variant van moreel narcisme. Hij citeert in dat verband de conservatief Diederik Boomsma, die van mening is dat "de moderne progressieve intellectueel blij wil geven van morele superioriteit. In zijn hybris heeft hij God, de geschiedenis en de traditie weggegooid. Veroorzaakt de dood van het christendom het verlies van vertrouwen in de Europese cultuur?"

En dat lijkt me een juiste analyse. Een soort progressief geseculariseerd christendom – elders in dit Zicht-nummer noem ik dat een vorm van dopers radicalisme – lijkt het huidige intellectuele en politieke klimaat te beheersen. En daarover maakt Bolkestein zich zorgen.

Helaas lukt het hem niet om daar veel tegenover te stellen. Behalve dan zijn nuchtere overwegingen bij tal van politieke en maatschappelijke thema's. En, toegegeven, tegenover de luchtftietserij van veel huidige intellectuelen is lezing van zijn stukken een verademing. Daarom alleen al van harte aanbevolen! *JOvdB*

Wilders gewogen.
15 jaar reuring in de
Nederlandse politiek
Gerrit Voerman en Koen
Vossen (red.).

Uitgeverij Boom,
Amsterdam, 2019;
390 blz.; € 25.

Sinds zijn vertrek uit de VVD-fractie in 2004, weet Geert Wilders de aandacht te trekken met de hem eigen polariserende retoriek. Collega-politici worden neergezet als minderwaardige wezens die slechts de gevestigde belangen dienen, en zich niet bekommeren om juist die mensen die bescherming het hardste nodig hebben: ouderen en mensen in zogenaamde achterstandswijken. De overheid komt aan die kerntaak niet toe omdat ze zich meer bekommerd

om het welzijn van migranten die een in essentie totalitaire politieke ideologie aanhangen die een regelrechte bedreiging vormt voor onze rechtsstaat.

De reuring die Wilders met deze retoriek nu al 15 jaar veroorzaakt, was voor een aantal wetenschappers reden voor nadere beschouwing. En dat heeft een zeer divers palet aan bijdragen opgeleverd: een persoonlijk portret van Wilders, en hoofdstukken over de PVV als politieke partij, de ontwikkeling van partijstandpunten, de Europese context waarin zij opereert, de identiteitspolitiek van Wilders, zijn gevecht met de rechterlijke macht, zijn optreden in parlement en media, de mensen die op de PVV stemmen, zijn invloed op zowel immigratiebeleid als buitenlands beleid, en, tenslotte, een vergelijking met de figuur van Donald Trump.

De bijdragen zijn geleverd door auteurs die zonder enige uitzondering tot de experts mogen worden gerekend op het terrein van het zogenaamde 'populisme'. Het boek biedt dan ook een schat aan al dan niet reeds bekende feiten. Toch ontkomt ook deze publicatie niet aan die wonderlijke mengeling van wetenschappelijke pretentie en politieke vooringenomenheid die zo kenmerkend is voor het (inter)nationale populisme-onderzoek. Zo verraad de terminologie niet zelden een ronduit negatieve opvatting over populisme in het algemeen, en Wilders in het bijzonder.

Dat Wilders zich met zijn 'onfatsoenlijke' retoriek isoleert van de mainstream, spreekt voor betrokken wetenschappers vanzelf. Maar dat zijn standpunten, ontdaan van diezelfde retoriek, vervolgens wel door mainstream partijen als het CDA en de VVD zijn overgenomen, is zorgelijk. Zonder blikken of blozen wordt Wilders voor 'xenofob' uitgemaakt. In navolging van Cas Mudde, internationaal een van de meest toonaangevende experts op het gebied van po-

pulisme, wordt Wilders bovendien voor een zogenaamde 'nativist' uitgemaakt: een rechts-extremist die zweert bij de natiestaat met haar eigen cultuur, en om die reden culturele, religieuze en etnische minderheden wil uitsluiten. Dat hij daarbij ook rechters op de korrel en met de rechtsstaat en de internationale rechtsorde en loopje neemt, maakt hem tot 'een fascist'. Het feit dat Robin te Slaa na grondig onderzoek enkele jaren geleden tot de conclusie kwam dat Wilders geen fascist kan worden genoemd, blijft onvermeld.

Ook in de bijdragen over het kiezersvolk achter Wilders worden negatieve kwalificaties als 'middelvingers', 'verongelijken' en 'radicaal conservatieven' gebruikt. Het is vooral de media die ervoor zorgen dat Wilders onder deze groepen de nodige aandacht krijgt. Dit terwijl laatstgenoemde zelf slechts zeer selectief gebruik maakt van media. Door veel media wordt hij ook genegeerd. Met evenveel recht valt te zeggen dat Wilders aanhang heeft ondanks relatief geringe media-aandacht. Of het zou moeten zijn dat zijn populariteit rondzingt op *social media*. In de ogen van wetenschappers is dat meestal geen gegeven dat legitimiteit verleent aan een politiek verschijnsel. Maar met welk recht wordt deze conclusie getrokken? Betekent zijn populariteit op deze *social media* niet juist dat hij, ondanks negatieve bejegening in mainstream media, niet juist de stem vertegenwoordigt van mensen die zich anders niet gehoord voelen? Zou het niet zo kunnen zijn dat de berichtgeving via *social media* per saldo een getrouwer beeld geeft van de alledaagse realiteit waarin bepaalde groepen leven dan de daarvan geabstraheerde beschouwingen door zogenaamde experts in kranten en op TV?

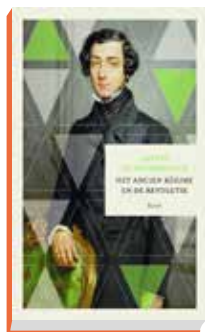
De bundel biedt voor mensen die Wilders tot nu toe vooral genegeerd hadden of in politiek überhaupt minder geïnteresseerd zijn, een aantal in-

teressante perspectieven en veel feitenmateriaal.

Het vereist echter veel kritische zin om op basis daarvan uiteindelijk te komen tot een evenwichtig oordeel over de bijdrage van Wilders aan de politiek in Nederland van de afgelopen 15 jaar. Er zullen weinig lezers zijn die, na de bundel te hebben doorgeworsteld, vanzelfsprekend concluderen dat hij een welkome bijdrage heeft geleverd aan de vitaliteit van onze democratische rechtsstaat. Bijvoorbeeld doordat hij kiezers heeft gemobiliseerd die tot voor kort totaal vervreemd

waren van de politiek doordat zij zich daardoor niet langer of zelfs in het geheel niet vertegenwoordigd zagen. Of doordat hij legitieme zorgen verwoord waarop de huidige politiek zich terecht genoodzaakt voelt een passend antwoord te vinden – ook zonder dat de PVV actief participeert in dat wat wij de uitvoerende macht noemen.

Nu wordt Wilders gewogen, en te licht bevonden. Mij lijkt dat een wat al te gemakkelijke conclusie over iemand wiens rol in de politiek nog lang niet lijkt uitgespeeld. Althans, bij leven en gezondheid... *JOvdB*

**Het Ancien Régime
en de Revolutie,**
Alexis de Tocqueville.

Uitgeverij Boom,
Amsterdam, 2019;
380 blz.; € 39,90.

Veel mensen kennen van de Franse aristocraat Alexis de Tocqueville (1805-1859) vooral *Over de democratie in Amerika*, dat in 2011 al in een Nederlandse vertaling verscheen. Veel critici noemen dit wel het beste boek wat ooit over democratie is geschreven. Tocqueville stelde zich in dat boek de vraag onder welke voorwaarden democratie een kans van slagen heeft, en hoe voorkomen kan worden dat het ontaardt in despotie. Zelf geboren en getogen in Frankrijk, zag hij hoe het aanvankelijke enthousiasme voor democratisch bestuur was ontaardt in een totalitair bewind dat in een aantal opzichten erger was dan het oude vorstelijke regime. Hoe kon het, dat zich in Amerika iets dergelijks niet had voorgedaan?

Dit jaar verscheen de vertaling van *Het Ancien Régime en de Revolutie*. Volgens sommigen het beste boek dat ooit over revoluties is geschreven. Hierin beantwoordt Tocqueville de historische vraag hoe juist Frankrijk, destijds toch veruit het meest welvarende en vrije land in Europa, was ontaard in een revolutionaire orgie van geweld, uitlopend op de dictatuur van Napoleon.

Het is opvallend, zo stelde Tocqueville, dat de potentaten aan het einde van de achttiende eeuw de revolutie helemaal niet zagen aankomen, laat staan dat ze haar begrepen. Ongeveer zoals ook nu de opkomst van het zogenaamde populisme niet wordt begrepen. De autoriteiten blijven volhouden dat wij in het rijkste en meest vrije deel van de wereld leven. Het is hen een volstrekt raadsel waar de maatschappelijke onvrede vandaan komt. En wat je niet begrijpt is gevaarlijk, ook al gaat het in het geval van het populisme in West-Europa en Amerika, anders dan bij de Franse Revolutie, niet om een gewelddadige politieke beweging.

Hier wijst Tocqueville ons de weg, zo stelt Martin Sommer in zijn inleiding op de onderhavige vertaling. De Revolutie is niet maar een eenvoudige optelsom van economische onrecht en maatschappelijke ongelijkheid, zoals critici op links vaak

zeggen. Het is evenmin een willekeurige oprisping van ontevreden burgers die zich laten ophitsen door gevaarlijke volksmenners. Klassenverhoudingen spelen volgens Tocqueville weliswaar een zekere rol, maar veel belangrijker is volgens hem dat het een reactie is op beloften en verwachtingen die niet worden ingelost. Ongelijkheid zet niet aan tot revolutie. Alleen als men die ongelijkheid als onrecht ervaart, dreigt opstand. Tocqueville beargumenteert zijn stellingname tot in detail.

En bij lezing overvalt steeds de neiging om naar parallellen te zoeken in het heden, en te zien wat zijn beschouwingen voor licht werpen op de uitdagingen waarvoor wij maatschappelijk en politiek gesteld zijn. Niet dat zijn boek een pasklaar recept biedt voor een oplossing van de huidige situatie. Wel daagt het uit om de actualiteit opnieuw te doordenken. Net als bij *Over de democratie in Amerika*, maakt dat lezing van *Het Ancien Régime* tot een sensatie. *JOvdB*

De autoritaire verleiding. De opmars van de antiliberaal wereldorde,
Casper Thomas.

Uitgeverij Atlas Contact,
Amsterdam, 2018;
304 blz.; € 21,99.

In december 2018 gaf Casper Thomas een lezing bij het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties naar aanleiding van zijn boek 'De autoritaire verleiding. De opmars van de antiliberaal wereldorde'. Op het departement dat verantwoordelijk is voor 'de democratie' schetste hij hoe de liberale democratie terrein verliest: het aantal populistische wereldleiders dat met hulp van het volk zichzelf de macht toe-eigent, stijgt – ten spijt van het geloof dat er een moment zou komen dat de hele wereld één grote liberale democratie zou worden. "Het enthousiasme over een universele liberale democratie maakte de wereld blind voor de aantrekkingskracht van andere ideeën", aldus Thomas die daarmee terugblijkt op 'Het einde van de geschiedenis en de afschaffing van de mens' van Fukuyama.

Aan de basis van dit boek ligt een gesprek dat Thomas had met zijn in Rusland wonende nicht, zo vertelde hij. Hij omschreef haar als een hoogopgeleide, kosmopolitische dame – maar een aanhanger van Poetin. Hoe kan dat samengaan? Wat maakt het dat de autoritaire leiders brede aanhang genieten onder het volk? En op welke wijze buigen zij de geschiedenis naar hun hand? Gefascineerd door die vragen en met steun van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten is hij landen gaan bezoeken waar dit zich afspeelt: Turkije, India, Hongarije, Rusland; en terwijl zijn zoektocht gaande was volgde ook de VS. Ruim honderd gesprekken voerde hij, met onder andere wetenschappers, politiek adviseurs en journalisten.

Het boek gaat over een zoektocht naar nationale identiteit en nationale trost. Het gaat over Erdoğan die afreken met de seculiere afslag die Turkije onder Atatürk maakte ("cultureel hoogverraad"). Het gaat over Poetin die een schooljongen corrigeerde die beweerde dat de oostelijke grens van Rusland bij de Beringstraat ligt: "Nee, de grenzen van Rusland zijn oneindig". Het gaat over Modi die het hindoenationalisme aanwakkert en er niet voor terugdeinst ten behoeve van de homogeniteit de meerderheid tegen de minderheid op te zetten. "En toen werd Donald Trump gekozen", zo begint het laatste hoofdstuk...

De kracht van dit boek is de diepgewortelde overtuiging waarmee de gesprekspartners van Thomas hun verhaal doen; veelal ten goede van de autoritaire leider. Je moet moeite doen om geen begrip te krijgen voor het neersabelen van de Turkse coup in 2016 of de bescherming van het gezin door Orbán. De werkelijkheid is het

dat boek een ontluisterend – maar ook informatief – beeld schetst van een aardverschuiving: de versmalling van het democratiebegrip tot louter een getalsmatige werkelijkheid. En dat alles in de zoektocht naar een eigen plaats op het wereldtoneel. Welke staat is de volgende die valt voor deze autoritaire verleiding? *FvP*

**Geloven in het ideaal.
Geschiedenis en
actualiteit van de
Arbeidersgemeen-
schap der
Woodbrookers**

Maarten van den Bos.

Uitgeverij Verloren,
Hilversum, 2019;
139 blz.; € 19.

Wie over cultuurchristendom nadenkt, denkt zeker ook aan de befaamde voorman van het christensocialisme dr. Willem Banning en de Arbeidersgemeenschap der Woodbrookers, in 1919 opgericht als onderdeel van de Vereniging Woodbrookers Holland. Deze gemeenschap streefde naar verbinding tussen christendom en socialisme. Het initiatief groeide uit tot een omvangrijke beweging met eigen vormingscentra in Bentveld en Kortehemmen. Voorman Willem Banning had vanaf begin jaren dertig aanzienlijke invloed op de koers van de Sociaal Democratische Arbeiders Partij (SDAP), stond aan de wieg van de Partij van de Arbeid (PvdA) en speelde lange tijd een prominente rol in het debat over de verhouding tussen religie en politiek. In dit boek verhaalt Maarten van den Bos de intellectuele geschiedenis van de 100-jarige Arbeidersgemeenschap, inmiddels omgedoopt tot Banning Vereniging.

Opvallend is hoe Banning de nadruk legde op "een geestelijk gerichte, aan religieuze waarden

georiënteerde beschaving". De arbeidersbeweging en christendom hadden veel raakvlakken. Banning introduceerde het begrip persoonlijkheid, wat voor hem een zuiver religieus begrip was. Hij wilde tegenover het economisch determinisme van het marxisme en diens geseculariseerde heilsleer aan het socialisme een nieuw ideologisch fundament geven en dat kon gevonden worden in het christendom.

Hier zien we onmiskenbaar een link met het cultuurchristendom. Het socialisme werd voor Banning steeds bewuster drager van "het door Christendom en humanisme gestempelde cultuurbezit van Europa". In een tijd van geestelijke verwildering en ontworteling van de massa's en het opkomend nationaalsocialisme was een nieuwe bezieling nodig en die vond Banning in het personalistisch socialisme, een nieuwe vorm van socialisme dat "wortelt als zedelijke levensvorm in het persoonlijkheidsleven van de mens". In het personalisme vond Banning het antwoord op de vraag naar "het behoud en de mogelijke vernieuwing van onze Europese en nationale beschaving, om het Christendom en het humanisme tegenover communisme en nationaal socialisme, om geest tegenover macht". Slechts "een diep godsdienstig pathos" kon de massa binden en vormen. Hiervoor was dan wel een vernieuwde kerk nodig, zoals die na de Tweede Wereldoorlog herrees. Het was voor Banning wezenlijk dat het christendom de naoorlogse politiek zou bezielen.

Het boek laat zien hoe deze religieuze inspiratie in de PvdA en de Woodbrookers volstrekt teloor is gegaan. Wel werd er blijvend nagedacht over vorming, zingeving en de relatie tussen individu en gemeenschap, maar losgekoppeld van de christelijke wortels, waarvoor Banning als 'rooie' dominee zich heeft ingezet. Het boek heb ik ge-

lezen als een hommage aan deze boeiende figuur, al biedt het natuurlijk veel meer dan inzicht in zijn levenswerk. Ik ben het met de schrijver eens dat als zijn boek iets wil zijn, "dan is het een herwaardering van een traditie die in de jaren zestig en zeventig ten onrechte als verouderd bij het ideologisch grofvuil werd gezet". *KvdZ*

Het seculiere experiment. Over westerse waarden in radicale tijden,
Hans Boutellier.

Uitgeverij Boom,
Amsterdam, 2019;
236 blz.; € 24,90.

De secularisatie heeft op verschillende terreinen ook maatschappelijke gevolgen, stelt Hans Boutellier in dit boek. Er is het verdwijnen van het houvast en het ontzag dat besloten lag in het vertrouwen op een hogere macht. De secularisatie is vooral een westers verschijnsel, aldus de schrijver die wetenschappelijk directeur is van het Verwey-Jonker Instituut en hoogleraar Veiligheid & Veerkracht aan de Vrije Universiteit. Er wordt van alles geloofd, maar het normatieve belang daarvan voor de samenleving is verdwenen. We zitten nu met het probleem dat we niet weten wat waarheid is, maar we willen het ook niet meer weten, zo benadrukt Boutellier. Ondanks dat alles, blijkt dat in het samenleven zonder God de westerse samenleving een enorme veerkracht blijft vertonen. "Het is geen zootje geworden, zoals mijn vader dacht. Er zijn tal van problemen, maar ze blijken niet onoverkomelijk. De westerse samenleving is behoorlijk succesvol in termen van zelfverkozen en opgelegde discipline – daar blijkt geen God voor nodig."

Dat alles neemt niet weg dat er een herwaardering van de religie is gekomen bij publieke intellectuelen, zoals Jürgen Habermas en Roger Scruton. Religie is nuttig voor de morele kwaliteit van de samenleving, als past voor Habermas de naam van God niet in de wet en streeft hij naar een strikte samenleving onder seculiere condities. In de westerse samenleving leven verder miljoenen moslims die de scheiding tussen kerk en staat niet accepteren.

De schrijver gaat in op de seksuele verloedering, de veiligheidsobsessie (gevolg van angst) en de ontwaarding van de politiek. Juist bij dat laatste zien we de radicale secularisering het hardste toestaan. De samenleving functioneert niet meer op basis van religie en ideologie, maar van pragmatische politiek, een "pragmacratie", aldus Boutellier. De politicus heeft zijn gezag verloren in navolging van de pastoor en de dominee. "Iedereen een beetje beter laten leven, dat is het hoogste politieke ideaal. Het is de politicus van vandaag niet kwalijk te nemen; hij heeft, zonder enige ideologische ruggensteun, een tragische positie. Hij moet het helemaal uit zichzelf halen, maar zijn mogelijkheden zijn beperkt. Niemand neemt hem echt serieus, maar hij mag daar niet naar handelen." Niet goed en kwaad zijn leidend, maar beter en slechter. Er is geen gedeeld bezielend verhaal, geen politiek zonder groter idee. De mens heeft alles, maar zijn onbehagen en gemis aan geluk groeit. "Dat is de

achilleshiel van de liberale democratie: we weten waar we voor staan, maar gaan we er ook voor?" We schrikken vaak van de vrijblijvendheid, van de leegte van het liberale mensbeeld, van het hyperconsumentisme. Het maakt ons onzeker en kwetsbaar. "Dat is tegelijk bevrijding en tragiek: we zijn vrij om te bepalen wat we willen, maar we moeten iets vinden zonder te weten waar we naar zoeken."

Het boek verscheen in 2015 maar de schrijver schreef dit jaar een herziene versie, onder meer door er een nieuw hoofdstuk aan toe te voegen. Niet dat hij wilde terugkomen op de resultaten, integendeel, maar omdat hij de consequenties ervan beter is gaan begrijpen. Hij constateert dat de westerse wereld geradicaliseerd is geworden. Hij ziet ongegeneerd superioriteitsdenken, islamitische afkeer van het Westen en blinde haat op de sociale media. Het verzet tegen de westerse, seculiere, liberale rechtsstaat is niet voorbehouden aan radicale religieuze groepen, maar komt ook van binnenuit. Er is de neiging om het vacuüm van gedeelde levensbeschouwingen te zoeken in "primaire identiteiten", zoals religie, etniciteit en nationaliteit. Er is een

hernieuwde publieke aanwezigheid van religie ontstaan, wat hij "cultuurchristendom" noemt. Het beroep op de christelijke tradities is een nieuwe vorm van identiteitspolitiek waarin men zich terugtrekt op het geloof van gisteren. "De cultuurchristen is dus een spijtoptant of begrijpt zijn afvalligheid niet."

Boutellier is soms moeilijk te volgen wat zijn eigen standpunt is. De grote verhalen zijn verstomd, constateert hij terecht, maar hij houdt zijn hart weer vast als er een verlangen naar een nieuw groot verhaal komt. Hij noemt zichzelf een product van de secularisering, maar ziet wel "het belang, van geloof, hoop en liefde voor de kwaliteit van het westers samenleven. Ze zijn bij wijze van spreken te belangrijk om aan de theologen over te laten", zo stelt hij in zijn epiloog. Hiermee kijkt hij weer een opening te bieden voor een religieus perspectief op mens en samenleving, al zal hij dat niet met cultuurchristendom willen afficheren. De oorspronkelijke titel "Hoe we los van God los gingen samenleven", had voor mij best gehandhaafd kunnen worden. Want daarmee geeft hij toch de kern én oorzaak van de secularisatie weer. *KvdZ*

Zorg rond levenseinde

Het Joodse volk is voor ons niet zomaar een volk. Israël helpen is een:

- › Gebedszaak
- › Hartezaak
- › Erezaak
- › Noodzaak

*Help ons daarom
Israël helpen in
het Shaare Zedek
Ziekenhuis te
Jeruzalem*

In 2018 kwamen ruim 1000 patiënten in aanmerking voor palliatieve zorg. Van hen werd 30% poliklinisch behandeld, 70% werd in de eindfase van het leven voor korte of langere tijd opgenomen.

Omdat euthanasie in het SZMC volstrekt taboe is, behandelingskosten in de eindfase van het leven niet altijd worden vergoed en boven-budgettaire opnames in het geheel niet, doet het SZMC een beroep op de vrijgevigheid van haar sponsors. Laat deze zorg rond het levenseinde ook onze zorg zijn. Wij streven ernaar in 2019 een bedrag van € 500.000 voor dit goede doel op te halen.

**Shaare
Zedek**

T 0184-612632 | M 06-51236636 (b.g.g) | E info@shaarezedek.nl
NL51 INGB 0004 2954 26 | NL74 ABNA 0436 4270 60 | t.n.v. Stichting Shaare Zedek

DONEER ONLINE: WWW.SHAAREZEDEK.NL

Flirten met Baudet

Seculiere politici die flirten met de christelijke cultuur. Prachtig! Het betekent een ruiterlijke erkenning van het feit dat de seculiere cultuur géén bezielend verband biedt en géén fundament voor waarden en normen aanreikt. Dat proberen christen-politici hun collega's al jaren duidelijk te maken. Zonder succes. Nu ontdekken seculariërs zélf de leegheid van hun cultuur. Voor een inhoudelijke vulling van die cultuur hebben ze de noties van het christendom nodig.

Het getuigt daarom van domheid dat uitgerekend theologen waarschuwen tegen deze ontluikende belangstelling voor de christelijke erfenis. Laat ieder die wil, putten uit deze rijke traditie. Zelfs een lauw aftreksel van de christelijke traditie kan een civiliserende werking hebben die we vandaag niet moeten verachten. Gebruik bovendien deze opening om het hart van het christelijk geloof te delen.

Uiteraard moeten seculariërs niet blijven steken in zelfkennis. Ze moeten ervan overtuigd raken dat het christelijk geloof het beste fundament vormt voor politiek en samenleving. Bijvoorbeeld omdat het christendom de uitvinder is van gewetensvrijheid en rechtsstaat. Of omdat het christendom geen enkel mens als tweederangs aanmerkt. Daartoe moeten we het gesprek aangaan. Het is daarbij een voordeel dat christenen geen meerderheid vormen. Getalsmatig zijn wij geen bedreiging voor seculariërs. Dat maakt dat zij zonder angst naar ons kunnen luisteren en dat christenen gedwongen zijn om te argumenteren op basis van inhoud, zonder macht als stok achter de deur.

Ondertussen moeten we ons niet rijk rekenen. Cultuurchristenen willen de samenleving voor afglijden bewaren, maar laten de oorzaak daarvan – ongeloof! - in stand. Niet het geloof in Christus is hun basis, maar bezorgdheid over onze tijd. Cultuurchristendom kan SGP'ers bekoren, omdat zij het nodige herkennen in haar praktische opstelling. Bovendien wordt de smaad van het kruis vermeden en is 'succes' denkbaar. Het is het beschaafde gezicht van het ongeloof. Maar het blijft ongeloof.

mr. D.J.H. van Dijk, Lid van de Eerste Kamer

Zicht

- Zicht, 45e jaargang (2019) nr. 4
- ISSN 0167-2150
- Het tijdschrift Zicht is een uitgave van de Guido de Brès-Stichting, het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP.
- Zicht stelt zich ten doel de bevordering van een wetenschappelijk verantwoorde bezinning op actuele politieke en maatschappelijke ontwikkelingen, in het licht van de bijbelse grondslagen en reformatische levensbeschouwing. Het tijdschrift is opiniërend en thematisch van karakter.

Redactie

- Dr. J.O. van de Breevaart
- A. van Dijk MSc
- H. Krooneman MA
- B. Provoost MSc
- Drs. J.A. Schippers (secretaris en eindredacteur)
- Dr. K. van der Zwaag (voorzitter)

Adviesraad

- Ing. J.J. van Burg MSc
- Mw. R.A. Hoogendoorn-Heijboer
- J.M. ten Hove MA
- Dr. ir. H. Kievit
- Drs. J.D. Veldman
- Drs. P.J. Verheij RA

Redactieadres

Wetenschappelijk Instituut
voor de SGP
Dinkel 7, 3068 HB Rotterdam
E-mail: wi@sgp.nl
Internet: wi.sgp.nl

Bestuur Guido de Brès-Stichting

- Dr. R. Bisschop
- Mr. drs. J. van den Brink
- Dr. ir. J.S. van den Brink (secretaris)
- Dr. A. Goudriaan
- Mr. A. Klaassen (voorzitter)
- Ir. L. de Knecht
- Prof. dr. ir. W. de Vries
- Mw. dr. H. Westerman-Dannenberg
- J.J. Zoeteman RA (penningmeester)

Bijdragen en auteursrechten

- Lezersbijdragen zijn van harte welkom. Graag vooraf auteursrichtlijnen en informatie over het redactiebeleid opvragen via het redactieadres.
- De auteursrechten voor de bijdragen in dit tijdschrift berusten bij de uitgeefster. Auteurs schrijven op persoonlijke titel.
- Aanbevolen citeerwijze: Zicht, 2019-1, p. 1

Recensies

- Boeken ter recensie zenden aan het bovengenoemde redactieadres.
- Ter recensie aangeboden boeken worden niet geretourneerd.

Vormgeving en druk

Grafisch centrum De Toren BV
te Nijkerk

Abonnementen

- De prijs voor een jaarabonnement bedraagt € 21,50 (vier nummers); studenten/SGP-j leden € 12,50. De prijs van een los nummer is € 7,00 (excl. verzendkosten).
- Guido-donateurs zijn automatisch abonnee van Zicht. De minimumdonatie bedraagt € 50,00 per jaar; studenten/SGP-j leden € 25,00. Naast het tijdschrift Zicht ontvangen donateurs alle overige publicaties van het Wetenschappelijk Instituut voor de SGP.
- Een abonnement kan elk kwartaal ingaan. Abonnementen en donaties worden jaarlijks automatisch verlengd, tenzij voor 1 december een schriftelijk bericht van opzegging bij de administratie is ontvangen.

Advertenties

Advertentietarieven zijn op aanvraag beschikbaar.
E-mail: wi@sgp.nl

Abonnementenadministratie

- Wetenschappelijk Instituut voor de SGP
t.a.v. mw. B.B. van der Elst-de Weerd
Dinkel 7
3068 HB Rotterdam
telefoon 010-7200785
E-mail: wi@sgp.nl
- IBAN: NL04 RABO 0310 5325 82
t.a.v. Guido de Brès-Stichting
te Rotterdam

Guido de Brès-Stichting

Wetenschappelijk Instituut SGP

DUIDELIJK

Van der Spek

Financiële Diensten

Gratis Intake gesprek

**Gratis aankoop-
begeleiding**

**Scherpe rente bij
Nederlandse en
Duitse banken**

Herenweg 42 * Postbus 54 * 2750 AB * Moerkapelle
tel: 079-5931241
e-mail: info@spekadvies.nl * www.spekadvies.nl

In Nederland hebben wij ons gericht op het onderhoud van onze eigen zuil. Er was niemand die zich bekommerde om het geheel. Iedereen zat in zijn eigen netwerk en zuil. Dit verklaart waarom het vooral niet-belijdende Nederlanders zijn die een lans breken voor de christelijke of joods-christelijke erfenis of cultuur in het algemeen.

Yvonne Zonderop

Zie het artikel op **pagina 13**

Guido de Brès-Stichting
Wetenschappelijk Instituut SGP